

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๖

นางน้อม กรณีศรีสำรวจ

พิมพ์แจกในงานประชุมเพลิงศพ

นางละม่อม เศรษฐีบุตร

ณวัดจักรวรรดิราชาวาส

วันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์เดลิเมล์

คำนำ

นางน้อม กรณีศรีสำรวจ มีความประสงค์จะพิมพ์หนังสือสำหรับแจกในงานประชุมเพลิงศพนางละม่อม เศรษฐบุตร ผู้มารดา ขอให้กรมศิลปากรเป็นธุระช่วยหาต้นฉบับ

กรมศิลปากรจึงแนะนำให้พิมพ์ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ ซึ่งมีสาระสำคัญในทางโบราณคดีอยู่หลายข้อ

ประชุมพงศาวดารเป็นหนังสือชุด รวบรวมเรื่องพงศาวดารและตำนาน ที่พิมพ์แล้วและที่ยังไม่ได้พิมพ์ บางเรื่องถ้ามีขนาดใหญ่ ก็พิมพ์ไว้ฉะเพาะเรื่อง ถ้าเป็นเรื่องดีแต่ไม่สู้ยาว ก็รวบรวมหลายเรื่องพิมพ์เป็นเล่มเดียว ทั้งนี้เพื่อผู้ศึกษาจะได้มีโอกาศพบเห็น ทำการสอบสวนค้นคว้าได้สะดวกต่อไป เพราะฉะนั้น หนังสือชุดประชุมพงศาวดาร จึงไม่มีกำหนดว่ากี่ภาค หรือเรียบเรียงเรื่องเป็นลำดับอย่างไร แล้วแต่จะหาเรื่องที่เกี่ยวกับพงศาวดารได้พอรวบรวม ถ้ามีผู้ศรัทธาว่าจะสร้าง ก็พิมพ์เป็นภาคหนึ่ง ๆ เป็นลำดับไป จนบัดนี้หนังสือประชุมพงศาวดารจึงเป็นภาคที่ ๖๖ คือฉบับที่พิมพ์นี้

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ มีอยู่ ๕ เรื่อง คือ

(๑) จดหมายเหตุรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี คราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร ได้ฉบับมาแต่หอหลวง เป็นสมุดไทยดำเส้น

ดินสอขาว ลายมือเก่า ได้ถ่ายรูปต้นฉบับให้ดูเป็นตัวอย่างหน้าหนึ่ง เรื่องนี้เป็นคู่มือในการสอบสวนประวัติศาสตร์สมัยกรุงธนบุรี ฉะเพาะปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๑๔ เป็นต้น ได้ดีมาก เชื่อว่านักศึกษาพงศาวดารคงพอใจ

(๒) จุลยุทธการวงศ์ เรื่องนี้มีทั้งฉบับ ภาษามคธ และ ฉบับความเรียงภาษาไทย ได้ฉบับมาไม่พร้อมกัน ฉบับภาษามคธนั้นแปลออกพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๓ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา นับเป็นปริจเฉทที่ ๒ ไม่ตลอดเรื่อง สุดลงเพียงรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช

ส่วนจุลยุทธการวงศ์ที่พิมพ์ในเล่มนี้ เป็นฉบับความเรียงภาษาไทย กล่าวตั้งแต่ปริจเฉทต้น ว่าด้วยมูลประวัติในการสมภพสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย ผูกอิศรภาพของไทยกลับคืนมาได้จากขอม แต่ก็ไม่จบอีกเหมือนกัน พอขึ้นต้นปริจเฉทที่ ๒ ถึงตอนสมเด็จพระเจ้าอู่ทองครองกรุงศรีอยุธยาก็หมดฉบับ เป็นอันทราบได้แน่ในชั้นนี้ว่า เรื่องจุลยุทธการวงศ์นั้น เริ่มความตั้งแต่พงศาวดารกรุงสุโขทัย สืบต่อมาจนถึงพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ส่วนตอนสุดท้ายจะยุติลงแค่ไหน ยังทราบไม่ได้ บังเอิญมีหนังสือ เทศนาจุลยุทธการวงศ์ อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะกล่าวเป็นเรื่องที่ (๔) ต่อไป สามารถให้นักศึกษาเข้าใจได้ว่า จุลยุทธการวงศ์จบลงเพียงสุดสมัยกรุงศรีอยุธยา

(๓) เรื่องพระร่วงสุโขไทย เป็นเรื่องแซกอยู่ในคำให้การชาว

กรุงเก่า เห็นว่าเป็นตำนานใกล้เคียงกับจุลยุทธการวงศ์ตอนต้น เป็นเรื่องดีในทางตำนาน อันพอจะอาศัยพิเคราะห์ดูเค้าเงื่อน ในทางประวัติศาสตร์ได้บ้างตามสมควร จึงรวมมาไว้เสียในชุดเดียวกัน

(๔) เทศนาจุลยุทธการวงศ์ เรื่องนี้ ว่าด้วยพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาโดยย่อ และยุติความลงเพียงกรุงเสียแก่พะม่าใน พ.ศ. ๒๓๑๐ แล้วเก็บความสังเขปตอนสมัยกรุงธนบุรี อันกล่าวไว้ในคัมภีร์สังคีติการวงศ์ มาต่อลำดับเข้า เพื่อเชื่อมกับพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เข้าใจว่าคงจะเรียบเรียงในรัชกาลที่ ๓ สำนวนรัตกุมดี

การพิมพ์หนังสือเช่นนี้ นับว่าเป็นประโยชน์มาก ในทางบำรุงโบราณคดีและวรรณคดีของชาติ ซึ่งผู้ได้รับคงจะพอใจ

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในการกุศล ที่นางน้อม กรณีศรีสำรวจ บำเพ็ญเพื่อความสุขความเจริญในสัมปรายภพของนางละม่อม เศรษฐบุตร ผู้มารดา และฉะเพาะการพิมพ์ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๖ นี้ให้แพร่หลาย อันสำเร็จโดยเนื่องในนามของผู้วายชนม์ จึงเสมือนว่านางละม่อม เศรษฐบุตร แม้จะวายชนม์ไปแล้วก็ยังอำนวยให้มีหนังสือเป็นอุปกรณ์สนับสนุนการศึกษาของชาติ สมควรให้เกิดปิติยินดีแก่ผู้รับหนังสือนี้ทั่วกัน

กรมศิลปากร

วันที่ ๒๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๘๐

สารบาญ

ตัวอย่างลายมือในต้นฉบับสมุดไทย ดูหน้า ๑๕

จดหมายรายวันทัพสมัยกรุงธนบุรี

คราวปราบเมืองพุทไธมาศและเขมร เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔

จะได้ยกทัพไปกัมพูชาธิบดีครั้งนี้ เป็นคน (๑๐๕๙๐)

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะตรีศก (จ.ศ. ๑๑๓๓ พ.ศ. ๒๓๑๔) กองพระยายมราช(๑) ยกไปทางบก เป็นคน..........

วัน เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลา ๕ ทุ่ม มีจันทคราธ จึงทรงพระราชศรัทธาปรายเงินพระราชทานข้าทูลละอองฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย แลยาจกวณิพกทั้งปวง ถึงเพลา ๒ ยามจึงค่าย

วัน เดือน ๑๑ แรม ๑๑ ค่ำ ปีเถาะตรีศก ทัพหลวงจะยกไปเมืองกัมพูชาธิบดี โดยทางชลมารค ทรงพระที่นั่งเรือรบ เป็นคน ๑๐๘๖๒ ในนี้

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ แรม ๘ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เสด็จออกพระตำหนักแพ เจ้าพระยาแลพระยาหลวงขุนหมื่น บรรจุคนพร้อมมาถวายถ้าทุกคน พระราชทานปืน, เข็มขัด, เสื้อ, หมวกสีดอกคำ, ทนาย, ปืนหน้าเรือแลปืนรายแคมเสมอทุกคน

เรือรบ(๒) เขียนเป็นรูปตราตามตำแหน่ง ตรงข้างเรือเขียนเป็นลายรดน้ำ เรือพระที่นั่งทรง เขียนหน้าเรือเป็นรูปครุฑ ข้างเป็นลายรดน้ำ

---

(๑) พระยายมราช (ด้วง) คือสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

(๒) ระเบียบกองทัพเรือสมัยกรุงธนบุรี

พนักท้ายเขียนน้ำทองพะอวดทอง หลังคาสีลักกะหลาด ตะกุดแจว เสากะโดงทาสีเหลือง พลแจวใส่หมวกใส่เสื้อสีดอกคำ เรือรบเจ้าราชนิกุลเขียนลายรดน้ำ หลังคาหุ้มผ้าแดง พลแจวใส่เสื้อเขียว มี (๑) ธงแถโคม

กองพระยาพิชัยไอศวรรย์ เรือรบหลวง ๔๔ เรือรบปากน้ำ ๒๙ เรือรบชะเลยศักดิ์ ๑ (รวม) ๗๓ (ลำ) คน นาย ๑๕๐ ไพร่ ๑๕๔๖ (รวม) ๑๖๙๖ ปืนหน้าเรือ ๕๓ ปืนรายแคม ๑๑๒ (รวม) ๑๖๕ (บอก) ปืนคาบสิลา ๔๒๖ ปืนคาบชุด ๙๓ (รวม) ๕๑๙ (รวมทั้งหมด) ๖๘๔ บอก

กองพระยาพิพิธ เรือรบหลวง ๑๒ เรือรบชะเลยศักดิ์ ๔ ลำเภา ๓๔ (รวม) ๕๐ (ลำ) คน นาย ๕๐ ไพร่ ๑๕๓๑ (รวม) ๑๕๘๑ (คน) ปืนหน้าเรือ ๑๖ ปืนรายแคม ๓๒ ปืนคาบสิลา ๑๖ (รวม) ๖๔ (บอก)

กองพระศรีราชเดโช เรือรบ ๒๗ ลำ คน นาย ๒๕ ไพร่ ๙๕๙ (รวม) ๙๗๔ (คน) ปืนหน้าเรือ ๒๗ ปืนรายแคม ๕๔ (รวม) ๘๑ ปืนคาบศิลา ๓๒๕ ปืนคาบชุด ๙๙ (รวม) ๔๖๒ (บอก)

กองพระท้ายน้ำ เรือรบ ๔๓ ลำ คน นาย ๘๔ ไพร่ ๑๐๑๗ (รวม) ๑๑๐๑ (คน) ปืนหน้าเรือ ๔๓ ปืนรายแคม ๘๖ (รวม) ๑๒๙ (บอก) ปืนคาบศิลา ๓๗ ปืนคาบชุด ๑๘๐ (รวมกับปืนคาบศิลาเป็นจำนวน) ๒๑๗ (รวมทั้งหมด) ๓๔๖ (บอก)

---

(๑) ต้นฉบับเป็น ทง ทุกแห่ง

กองเจ้าพระยาจักรี(๑) เรือรบ ๘ เรือกลาบู ๕ เรือปากปลา ๑ (รวม) ๑๓ ลำ คน นาย ๒๑ ไพร่ ๖๖๘ (รวม) ๖๘๙ (คน) ปืนหน้าเรือ ๘ ปืนรายแคม ๑๖ ปืนคาบศิลา ๑๕๕ (รวม) ๑๗๘ (บอก)

กองพระยาโกษา นอกราชการ เรือรบ ๑๐ เรือลำเภา ๒๕ (รวม) ๓๕ (ลำ) คน นาย ๗๒ ไพร่ ๑๖๓๓ (รวม) ๑๗๐๕ (คน) ปืนหน้าเรือ ๑๐ ปืนรายแคม ๒๐ (รวม) ๓๐ (บอก) ปืนคาบศิลา ๓๖๑ ปืนคาบชุด ๑๔๒ (รวม) ๕๐๓ (บอก) (รวมทั้งหมด) ๕๓๓ (บอก)

กองพระยาทิพโกษา เรือรบหลวง ๗ ลำ เรือรบชะเลยศักดิ์ ๖ ลำ (รวม) ๑๓ (ลำ) คน นาย ๒๒ ไพร่ ๕๓๑ (รวม) ๕๕๓ (คน) ปืนหน้าเรือ ๑๗ ปืนรายแคม ๒๖ (รวม) ๓๗ (บอก) ปืนคาบศิลา ๑๒๓ ปืนคาบชุด ๑๗ (รวม) ๑๓๖ (รวมทั้งหมด) ๑๗๕ บอก

กองหลวง เรือรบ ๘๕ คน นาย ๑๗๘ ไพร่หลวง ๑๓๐๒ ไพร่สม ๙๖๒ (รวม) ๒๒๔๒ (คน) ปืนหน้าเรือ ๘๕ ปืนรายแคม ๑๖๘ (รวม) ๒๕๒ (บอก) ปืนคาบศิลา ๗๒๕ ปืนคาบชุด ๔๐ (รวม) ๗๖๕ (รวมทั้งหมด) ๑๐๑๖ บอก

นายท้ายนายใบ ๒๐ คน ไปลำเภา นาย ๓๐ ไพร่ ๒๙๙ (รวม) ๓๒๙ (คน) ลำเภา ๕๙ เรือหลวง เรือรบปากน้ำ เรือชะเลยศักดิ์

---

(๑) เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

๑๓๑ (รวม) ๑๘๐ (ลำ) คน นาย ๕๑๕ ไพร่ ๗๖๗๕ (รวม) ๘๐๘๙ (คน) ปืนหน้าเรือ ๑๗๐ ปืนรายแคม ๓๕๖ (รวม) ๕๑๖ (บอก) ปืนคาบศิลา ๒๘๑๙ ปืนคาบชุด ๕๒๖ (รวม) ๓๓๕๕ (รวมทั้งสิ้น) ๓๘๒๑ (บอก)

ลำเภา ๕๙ เรือรบ ๕๑๓ ลำ คน นาย ไพร่ ๑๐๕๙๐ คน ปืนใหญ่ ปืนน้อย ๒๕๒๓ บอก

หักตาย นาย ๑๑ ไพร่ ๑๐๐ (รวม) ๑๑๑

กองพระญาณประสิทธิ์ (คือ) พระญาณประสิทธิ์ นายจันทร์ นายมา นายรักทะลวงฟัน นายอ้าย นายสัง (รวม) ๖

หมวดขุนเอกประเสริฐ (คือ) ขุนเอกประเสริฐ ๑ นายเทียน ๑ นายโค ๑ นายเกิด ๑ นายอยู่ ๑ นายปาว ๑ นายเกริม ๑ นายอิน ๑ นายพร ๑ (รวม) ๙

หมวดขุนชัยณรงค์ นายเมือง นายจันทร์......... นายมิ นายทองดี นายชู นายกัน นายดี นายจ้วน นายสัง (รวม) ๑๐

หมวดพระสารสุธรรม (คือ) พระสารสุธรรม นายเพชร์ นายชม นายเดือ นายเรือง นายทองดำ นายนาม นายทองขาว นายทองอินทร์ หลวงชน (รวม) นาย ๒ ไพร่ ๘ (รวม) ๑๐

หมวดอาจารย์จันทร์ (คือ) อาจารย์จันทร์ นายบุญรด นายสิน นายปาน นายโพ นายเกด นายบุญรอด นายทองคำ นายปิ่น นายอิ่ม นายสุก นายสัง นายสอน นายตา นายอาจ นายสุก นายจิน นายเดือ นายเสน นายวิชิต นายสุก นายโพ นายจันทร์ นายดวง (รวม) นาย ๒ ไพร่ ๒๓ (รวม) ๒๕ คน

หมวดนายโพ (คือ) นายโพ นายสำ นายรอด นายกาน นายดวง นายสำแก่ นายจันทร์ นายอินทร์ นายใจ นายอุน ขุนราม นายหมวด นายสน (รวม) นาย ๒ ไพร่ ๑๑ (รวม) ๑๓ คน

กองหลวงเพ็ชรสงคราม นายดวง นายดำ .... นายสำ นายศรี นายแมน นายเกิด นายเขียว นายสน (รวม) นาย ๑ ไพร่ ๙ (รวม) ๑๐

กองพระสุธรรมาจารย์ (คือ) พระสุธรรมาจารย์ ๑ ขุนศรี ๑ นายชิ่น นายเพ็ชร นายสม นายคอม นายศรี นายเกลียง นายศรี นายเฒียง นายจั้ง นายจง นายรอด นายสุด นายมาก นายเทศ นายเสม นายขุน นายจันทร์ นายมา นายดำ นายเรือง นายสุก นายทอง นายสุดน้อย นายนาค นายอินทร์ (รวม) ๒๘ คน

(ต้นฉบับขาด ....)

(๑) ๒๕ แลมาบัดนี้จะส่งเจ้าองค์รามขึ้นไปราชาภิเษกณกรุงกัมพูชาธิบดี .... ตัวเจ้าเสสังข์ (๒) เจ้าจุ้ย แลข้าหลวงชาวกรุงฯ ซึ่งไปอยู่เมืองใดจะเอาให้สิ้น ถ้าแลพระยาราชาเศรษฐีเห็นว่าจะต้านทานสู้รบได้ ให้แต่งป้อมค้ายค่ายคูไว้จงสรรพ ถ้าเห็นจะสู้มิได้ ยังทรงพระกรุณาโปรดพระยาราชาเศรษฐีอยู่ ให้ออกมาถวายบังคม เราจะช่วย เถิงว่าแก่

(๑) อักษรสารของพระยาพิชัยไอศวรรย์แม่ทัพหน้า ถึงพระยาราชาเศรษฐีเจ้าเมืองพุทไธมาศ

(๒) เรื่องของเจ้าเสสังข์มีปรากฏในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๓๘, เจ้าจุ้ยเป็นโอรสสมเด็จเจ้าฟ้าอภัย

แล้วจะมามิได้ ก็ให้แต่งหุเอียบุตรออกมาโดยฉับพลัน ถ้าช้าจะทรงพระวิโรธให้ฆ่าเสียให้สิ้น

ครั้นญวนมีชื่อถือหนังสือเข้าไปถึงแล้ว พระยาราชาเศรษฐีให้หนังสือตอบออกมา เป็นใจความว่า ซึ่งให้หนังสือมาถึง ฯ ข้า ฯ ขอบใจนักหนา จะหามาปรึกษาให้พร้อมกันก่อน ถ้าปรึกษาประนอมพร้อมกันแล้ว จึงจะบอกมาให้แจ้งต่อเมื่อภายหลัง

จึงมีหนังสือตอบเข้าไปอีกครั้งหนึ่งเล่า เป็นใจความว่า ถ้าพระยาราชาเศรษฐีจะปรึกษา ก็ให้เร่งปรึกษาแต่ในเพลาค่ำวันนี้ ถ้าช้าอยู่ทัพหลวงมาถึงจะเกิดยุทธนาการมากไป พระยาราชาเศรษฐีก็ยังมิได้บอกหนังสือออกให้แจ้งหามิได้ ในวันนั้นสั่งให้พระยาอภัยรณฤทธิ์ไปตั้งค่ายสะกัดอยู่ ณ เชิงเขาฝ่ายทิศตะวันออก พระยาพิชัยไอศวรรย์ แลเรือรบอาษาหกเหล่า กองหน้านั้นให้ตากันรบอยู่ท้ายกอะ (๑) หน้าเมืองฝ่ายตะวันออก

วันเสาร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๐ ค่ำ ปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๓๑๔) เพลาเช้าโมงเศษ ทรงพระอุตส่าหะเสด็จ ฯ ไปด้วยพระบาท ยืนอยู่ฟากตะวันออกตรงป้อมหน้าเมือง สั่งเจ้าพระยาจักรี พระยาทิพโกษา ตรัสชี้พระหัตถ์ไปให้ทำค่ายน้ำ ๒ ฟาก ไว้หว่างกลางกว้างประมาณ ๑๐ เส้น จะได้ให้เรือรบซึ่งปิ้นหน้าเรือกันดินซึ่งหนึ่ง คอยรบจับเอาอ้ายเหล่าร้ายซึ่งจะหนีออกไปนั้น ในทันใดนั้น เจ้าพระยาจักรี พระยาทิพโกษา พาตัวอ้ายมา ญวน ซึ่งหนีออกมาสวามิภักดิ์เข้ามาเป็นข้า

(๑) ต้นฉบับเขียน เกาะ เป็น กอะ จึงคงไว้ให้ดูเป็นตัวอย่าง

ได้ละออง ๆ มีคำอ้ายมาญวน กราบทูลพระกรุณาว่า จินบุนเส็งหนีไป แล้ว ราชาเศรษฐีก็คิดอ่านจะหนีไป ครั้นจะเชื่อถ้อยคำอ้ายมา ญวน นั้นยังมิได้ จึงทรงพระกรุณาให้จำไว้ จึงสั่งว่าถ้าอ้ายมาญวนจะเข้า ไปรับครัวนั้น ให้ลงพระราชอาชญา แล้วมัดมือไพล่หลังเข้าไป ถ้า พาครัวมาได้ เห็นว่ามันสวามิภักดิ์จริง ตัวมันให้ทำราชการ ถ้า สัมฤทธิ์ราชการแล้ว เถิงจะเป็นใหญ่อยู่ในเมืองพุทไธมาศก็จะให้

อนึ่ง มีรับสั่งให้หมื่นฤทธิ์อาคเนไปดูคลื่นลมแลเรือรบญวนซึ่งอยู่ หน้าเมืองนั้น จะระส่ำระสายอยู่เป็นประการใด แลหมื่นฤทธิ์อาคเน มิได้ไปโดยพระราชดำริ ไปเผาเรือนใกล้ค่ายอ้ายเหล่าร้าย แล้วยิง ปืนหน้าเรือเข้าไปให้ผิดด้วยรับสั่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงวิโรธ จึงตรัสบริภาษนาต่ำหมื่นฤทธิ์อาคเนว่า อ้ายข้านอกเจ้า ถ้าอ้ายเหล่า ร้ายมันตั้งค่ายสู้จะให้หักค่ายเข้าไป ถ้าเข้าไปมิได้ จะบั่นศีรษะเสีย·

อนึ่งเพลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จอยู่ณพระตำหนักตึก ให้หาทหาร แลกรมอาจารย์ขึ้นมาเฝ้า จึงตรัสถามว่า ใครอาจสามารถจะหักค่าย เข้าไปได้ในเพลาคืนวันนี้ ถ้าเห็นจะได้ก็ให้ว่าได้ ถ้ามิได้ก็ว่ามิได้ ถ้าเห็นจะได้ เข้าไปหักค่ายมิได้ กลับคืนออก จะตัดศีรษะเสีย ถ้า เข้าไปได้สัมฤทธิ์ราชการจะปูนบำเหน็จให้ถึงขนาด เมื่อตรัสประภาษ นั้นต่อหน้าข้าหลวงผู้ใหญ่ผู้น้อยเฝ้าอยู่พร้อมกัน ทหารกองใน นาย ๑๑ ไพร่ ๑๐๐ เป็น ๑๑๑ คน รับอาษาหักค่าย พระญาณประสิทธิ ๑ ไพร่ ๕ เป็น ๖ คน ขุนเอกประเสริฐ ๑ ไพร่ ๘ เป็น ๙ คน หมวด ขุนณรงค์ ไพร่ ๑๐ คน พระสารสุธรรมแลหลวงชน ทั้งนายไพร่ ๑๐

คน อาจารย์จันทร์แลขุนวิชิตทั้งนายไพร่ ๒๕ คน นายโพแลขุนรามทั้งนายไพร่ ๑๓ คน หลวงเพชรสงคราม ๑ ไพร่ ๙ คน พระสุธรรมา ๑ ไพร่ ๒๗ คน แลผู้มีชื่อ ๑๑๑ คน รับอาษาเข้าปล้นค่ายให้ได้ในเพลากลางคืน ถ้าแลหักเข้ามิได้ยอมถวายชีวิต จึงทรงพระกรุณาให้เกณฑ์กองทัพฝ่ายทหารฝ่ายพลเรือน ทัพบกทัพเรือ ให้ได้ ๒๕๐๐ พระราชทานสุรา แล้วสั่งให้ยกเข้าไปสมทบ(๑)กองอาทมาท(๒) ให้เข้าปล้นค่ายในเพลา ๒ ยาม

อนึ่งให้หาพระมหาเทพเข้ามาเฝ้า จึงตรัสถามว่า จะให้ถือดาบ ๒ มือว่ายน้ำเข้าหน้าค่าย พ้นเข้าไปจะได้หรือมิได้ จึงรับสั่งว่าสติปัญญาน้อย ถ้าทรงพระกรุณาเห็นว่าจะเข้าไปได้อยู่แล้ว ถวายบังคมลาเข้าไปตามรับสั่ง ถ้าแลเข้าไปแล้วมิได้กลับออกมา ก็หาชีวิตมิได้ ถ้าเข้าไปแล้วมีชัยชะนะ ก็จะได้กลับออกมาทำราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบไป จึงตรัสประภาษสรรเสริญว่าน้ำใจองอาจมั่นคงนัก จึงทรงพระกรุณาพระราชทานพระแสงต้นองค์หนึ่ง แล้วสั่งให้อยู่รักษาพระองค์

อนึ่งเพลา ๒ ยามเศษ พวกอาทมาท ๑๑๑ คน แลข้าทูลละอองฯ ฝ่ายทหารพลเรือน ๒๕๐๐ เข้าหักค่าย ตามทรงพระกรุณาพระราชทานฤกษ์ให้ ครั้นหักค่ายเข้าไปได้แล้ว จุดไฟเผาบ้านเรือนเป็นอันมาก แต่รบกันอยู่ในเมืองนั้นช้านาน ทหารซึ่งอยู่รักษาค่ายประชิดนั้น จะเข้าช่วยก็มิได้ ด้วยคนรักษาหน้าที่นั้นยังยิงรบกัน . . . โยธาทหารก็ยิงโรยลง

---

(๑) ต้นฉบับเขียนเป็นจมทบ

(๒) ตรงนี้หมายเอากองอาจารย์นั่นเอง

เดชะด้วยอานุภาพพระบารมี ให้ดลจิตต์โยธาทหารทั้งปวง ทัพบกก็สำคัญว่าเสด็จ ฯ มาบก ทัพเรือก็สำคัญว่าเสด็จ ฯ มาทางชลมารค โยธาทหารทั้งปวงก็มีน้ำใจองอาจแกล้วหาญ ทัพเรือทัพบกนั้นก็ตีกระโจมหักค่ายเข้าไป

พอรุ่งขึ้นวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาเช้ายังมิได้บาท หักค่ายเข้าไป ไพร่พลเมืองแตกกระจัดกระจายหนีไป พระยาราชาเศรษฐีหนีลงเรือไปได้ จึงทรงพระกรุณาหาเจ้าพระยาจักรีแม่ทัพเรือมาถามว่า ญวนลงเรือหนีไปได้ มิยิงปืนด้วยอันใด จึงกราบทูลว่า เรือรบจมื่นไวยขวางหน้าอยู่ จึงมิรับสั่งโปรดเกล้า ฯ สืบถามจมื่นไวย รับสมคำเจ้าพระยาจักรี จึงให้ลงพระราชอาชญาคนละ ๓๐ จึงกราบทูลพระกรุณาขออาษาตีกรุงกัมพูชาธิบดีทูลเกล้า ฯ ถวายทำราชการแก้ตัว

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ :(๑) ครั้นถึงเพลาเช้าโมงเศษจึงเสด็จพระดำเนินเข้ามาอยู่วังราชาเศรษฐี (๒)

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เสด็จออกขุนนางข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือนเข้าเฝ้าพร้อมกัน จึงตรัสถามพระญาณประสิทธิ พระสุธรรมาจารย์ อาจารย์จันทร์ ว่าเมื่อคุมทหารเข้าหักค่ายนั้น เข้าข้างด้านไหน อาจารย์ทั้งสามนั้นให้การมิต้องกัน จึงเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรดู ก็เห็นว่าผิดด้วยพระดำริซึ่งทรงพระ

---

(๑) รายการกองทัพหน้า แยกไว้เป็นส่วนหนึ่ง อยู่ตอนท้ายเรื่อง ดูหน้า.....

(๒) ต้นฉบับเป็นเช่นนี้

กรุณาโปรดนั้น นี่หากว่าข้าศึกหนีไป ถ้าต่อสู้จะเสียราชการ จึ่งให้ลงพระราชอาชญานาย ๓ คน คนละ ๕๐ ที ไพร่ ๒๐ คน ๆ ละ ๒๐ ที ซึ่งมีความชอบหักค่ายเข้าได้นั้น ให้พระราชทานเงินคนละ ๖ ชั่ง พระหลวง ๖ คน ๆ ละ ๑๐ ชั่ง เป็นเงิน ๖๐ ชั่ง ไพร่ ๙๕ คน ๆ ละ ๓ ชั่ง เป็นเงิน ๒๘๕ ชั่ง หมื่นขุน ๑๑ คน ๆ ละ ๕ ชั่ง เป็นเงิน ๕๕ ชั่ง ทนายเลือก ๕ คน คนละ ๑ ชั่ง เป็นเงิน ๕ ชั่ง เข้ากันเป็นเงิน ๓๒๕ ชั่ง

อนึ่งจมื่นศรีเสารักษ์ หลวงมหามนตรี ได้บุตรีพระยาราชาเศรษฐี ๒ คน นำมาทูลเกล้า ฯ ถวาย

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะตรีศก หลวงอินเทพเอาพระธาตุ ๕ พระองค์ ใส่กล่องถมราชาวดีชั้นหนึ่ง กล่องทองชั้นสอง กล่องเงินชั้นสาม ทรงพระกรุณาส่งให้พระอาลักษณ์แล้ว พระราชทานเงินให้แก่ผู้ได้เป็นอันมาก

อนึ่งมีรับสั่งโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า บันดาข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือน บันดาซึ่งได้ญวนผู้หญิงไว้ ให้เอามาทูลเกล้า ฯ ถวายให้สิ้น ถ้าเป็นลูกหลานวงศ์วานพระยาราชาเศรษฐี จะเอาไว้เป็นหลวง นอกนั้นจะพระราชทานให้แก่ผู้ได้

อนึ่งเจ้าจัยบุตรเจ้าฟ้าอภัย มาอยู่ด้วยราชาเศรษฐี ลงเรือหนีไปได้ตัวมา ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนยกหนึ่งแล้วให้จำไว้ อนึ่งเพลาเช้า ๕ โมงเศษ เกิดเพลิงไหม้หน้าวัง ไหม้ตึกกว้านเรือนร้านริมพระราชวังเป็นอันมาก เสด็จ ฯ ไปให้โยธาทหารดับเสียได้ สั่งให้เอาตัวนายหมู่นายกองจีนมาลงพระราชอาชญาเฆี่ยน แล้วจำตรวนชั้น

หนึ่งผัดไว้ให้สืบเอาต้นไฟให้ได้จึงพ้นโทษ พิจารณาไปได้จีนต้นไฟ ๓ คน ถามเป็นสัตย์แล้วตัดศีรษะเสีย[(๑)] แล้วทรงพระกรุณาให้นายทัพนายกองจีนพ้นจากโทษ

อนึ่งเมื่อเพลาเพลิงสงบลง[(๒)] ไทยบ่าวพระยาพิพิธคนหนึ่ง นำบุตรีพระยาราชาเศรษฐีผู้หนึ่งมาทูลเกล้า ฯ ถวาย ส่งถามว่า เป็นไฉนจึงเอาไว้เป็นเมีย จึงให้การว่าจีนมิชอบมิได้รู้จักหน้าพาหนีไฟมา ชิงไว้ได้ จึงตรัสถามว่า จะนำจีนซึ่งพามาจะได้หรือมิได้ ให้การมิได้ จึงให้ลงพระราชอาชญาโบย ๑๐๐ แล้วให้ผูกคอพระยาพิพิธผู้นาย ให้นำตัวจีนซึ่งพามานั้นก็มิได้ จึงสั่งให้ลงพระราชอาชญาจำไว้ บันดานายทัพนายกองจีนทั้งปวงก็มิได้เนื้อความหามิได้

ครั้นรุ่งขึ้นวันอังคาร เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยนถามอีกหนึ่ง ก็ยังมิได้เนื้อความ จึงสั่งให้พระยาจันทบูรเป็นตระลาการถามให้ได้เนื้อความ ถ้ามิได้จะตัดศีรษะเสีย พระยาจันทบูรไปสืบได้จีนซึ่งพาไปไว้นั้นมาทูลเกล้า ฯ ถวายเป็นสัจแล้วให้ตัดศีรษะเสีย แลไทยบ่าวพระยาพิพิธนั้นทรงพระกรุณาให้ออกจากโทษ จึงตรัสประภาษว่า ถ้าจะมิเอาโทษบัดนี้ จะเป็นเยี่ยงอย่างไป จะทำสงครามสืบไปเบื้องหน้า ได้บ้านเมืองแล้ว ลูกเจ้านายก็จะเอาไว้เป็นอาณาประโยชน์แก่ตัวเอง

---

(๑) ดูประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๓๙ หน้า ๒๒ และประกาศพระราชบัญญัติรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑ หน้า ๒๑๔ ว่าด้วยโทษผู้วางเพลิง

(๒) ต้นฉบับเขียนเป็น สนบ

อนึ่งตรัสสั่งว่า สัมฤทธิ์ราชการแล้ว ให้มีกฎหมายประกาศแก่นายทัพนายกองไทยจีนทั้งปวง ซึ่งจีนแลญวนไพร่พลเมืองจะเดินไปมาค้าขายตามถนนหนทาง อย่าให้จับกุมโบยตีฆ่าฟันเป็นอันขาด ให้ตั้งเกลี้ยกล่อมทำมาหากินตามภูมิลำเนาแต่ก่อน ถ้าผู้ใดมิฟัง บังอาจละเมิดพระราชกำหนด จะลงพระราชอาชญาผู้นั้นถึงสิ้นชีวิต

วันพุธ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๔ ค่ำ ปีเถาะตรีศก ปราบอริราชศัตรูสัมฤทธิ์ราชการแล้ว ทรงพระกรุณาจัดแจงบ้านเมืองดังเก่า จึงพระราชทานชื่อพระยาพิพิธผู้ว่าราชการที่โกษา เป็นพระยาราชาเศรษฐีรั้งเมืองปากน้ำพุทไธมาศ เสร็จแล้ว เพลาย่ำฆ้องค่ำ ๕ บาทเป็นมหาพิชัยฤกษ์ เสด็จยกพลพยุหบาตรทัพหลวง นายไพร่ ๕๐๐๐ เศษ เรือรบ ๖๐ สรรพด้วยปืนหน้าเรือ ปืนรายแคม ปืนคาบศิลา ๒๐๐๐ แลเครื่องศาสตราวุธทั้งปวง ยกจากพุทไธมาศโดยทางชลมารคไปตีกรุงกัมพูชาธิบดี

ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ประทับแรมพลอยู่บ้านปลิงกุเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งณวันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๑ ค่ำ เสด็จ ๆ ไปถึงบ้านนักอำริมน้ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ประทับเรือพระที่นั่งหน้าบ้านเขมรผู้ใหญ่นายบ้านลงมาเฝ้า จึงตรัสถามถึงเล่าเหีย ว่ายกหนีมาทางนี้หรือประการใด กราบทูลพระกรุณาว่า เล่าเหียยกไปจากนี้ได้ ๔ วันเห็นว่าทัพหน้าจะตามทัน เพลาวานนี้ได้ยินเสียงปืนมาถึงนี่ จึงทรงพระกรุณาพระราชทานธงพระราชโองการให้....แล้ว เสด็จ ๆ ไปประทับแรมอยู่ณบ้านแหลมเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้นณวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ เสด็จ ๆ ไป จีนนำทางให้ผิด ทรงพระวิโรธ ให้ฆ่าจีนผู้นำทางนั้นเสีย เสด็จประทับแรมอยู่กลางทุ่งเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้นณวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ เพลาเช้า ๓ โมงเศษ หยุดประทับปากน้ำโพรงกระสัง จัดแจงโยธาทหาร พระราชทานอุบายแล้วให้เร่งยกไป

อนึ่งสั่งให้หมื่นศรีภูธรตำรวจใน ให้คุมเขมรเชลยคนหนึ่ง ให้นำทางแยกขึ้นไปทางหนึ่ง ไปเร่งกองทัพเจ้าพระยาจักรี ครั้นถึงเพลาเย็นเขมรโดดน้ำหนี หมื่นศรีภูธรแทงเขมรนั้นตาย ครั้นจะไป ขัดสนด้วยหนทาง จึงกลับคืนมาหาทัพหลวง

อนึ่งทรงพระกรุณาให้จีน......๒ คน ถือหนังสือโกษาธิบดีไปถึงผู้รั้งกรมการเมืองปาสัก เป็นใจความว่า เมืองพุทไธมาศตีได้แล้ว กองทัพซึ่งยกทหาร......บอกหนังสือมาว่าจะได้เมืองกัมพูชาอยู่แล้ว จึงเสด็จ ๆ มาทางท้องจีนจง หากนายทัพนายกอง......มิให้ไปตีปาสักหามิได้ ด้วยเมืองปาสักเคยถวายเครื่องบรรณาการทูลเกล้า ๆ ถวาย......ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๆ จะเลี้ยงสืบไป. อนึ่งเจ้าเมืองพุทไธมาศหนีมาทางนี้ ให้จับตัวมาถวายด้วย จะมีความชอบ แลจีน ๒ คนไปในเพลากลางคืน พบเรือญวนใหญ่น้อยประมาณ ๒๐ ลำ ญวนสะกัดไว้จะไปนั้นมิได้ จึงกลับคืนมาหาทัพหลวง

ด้วยนายจำเนตรรับสั่งใส่เกล้า ๆ หม่อม สั่งว่ามีพระราชกำหนดกฎหมายว่าไว้แต่ก่อนนั้น... .

วันจันทร์ เดือน ๑๒ แรม ๕ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จ ๆ ไปพบบ้านจีนริมน้ำ หยุดประทับ จีนเข้ามาเฝ้า กราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าเมืองกัมพชาหนีไปแล้ว จึงทรงพระกรุณาพระราชทานธงสำคัญให้แล้วเสด็จ ๆ ไป

วันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๖ ค่ำ เพลา ๕ โมงเศษ หยุดประทับอยู่ณกอะพนมเพ็ง เจ้าพระยาจักรีมาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาว่า เจ้าเขมรหนีไปหลายวัน ไปอยู่บ้านบ่อพนม จึงดำรัสสั่งเจ้าพระยาจักรี พระศรีราชเดโช พระท้ายน้ำ ให้ยกไปตาม อยู่ประทับแรมเวนหนึ่ง

ครั้นรุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๗ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ยกทัพหลวงตามไป เพลาประมาณยามเศษ หนังสือเจ้าพระยาจักรีบอกมากราบทูลพระกรุณา ใจความว่า ญวนลูกหนายรับเอาเจ้าเขมรไปจากกอะพนมแล้ว จึงหยุดประทับแรมอยู่หน้าบ้านตำหนักเวนหนึ่ง

ครั้งรุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๘ ค่ำ เพลาเช้าโมงเศษเสด็จกลับคืนมา ถึงปากคลองมักกะสา พบเรือครอบครัว จึงหยุดประทับณฟากตั้งงัว จมื่นสรรเพชญภักดีมากราบทูลพระกรุณาว่าพระยาพระเขมรพาครัวแลราษฎรชาวเมืองกัมพชา หนีอยู่ในคลองนั้นเปนอันมาก จึงตรัสสั่งให้ทหารกองหน้าเข้าตีครัว ได้เรือแลครัวเปนอันมาก ประทับแรม

รุ่งขึ้นวันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๙ ค่ำ เพลาเช้า ตรัสสั่งให้

พระอาลักษณ์ หลวงราชัย หลวงสุรินทร์ คุมเรือเครื่องบรรณาการ แลหญิงเขมรคนหนึ่งซึ่งเขมรมีชื่อทูลเกล้าถวาย ๆ ขึ้นไปอยู่ณกอะพนมเพ็ง จึงสั่งพระอาลักษณ์ หลวงราชัย หลวงสุรินทร์ ให้แต่งคนลงไปเอาข่าว.....เมืองปาสัก เมืองพุทไธมาศ ประทับแรมอยู่ณปากคลองบ้านมักกะสา ๕ เวน ให้ทหารเข้าตีครัวสัมฤทธิ์แล้ว

รุ่งขึ้นณวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ เพลาโมงเศษ เสด็จ ๆ จากบ้านมักกะสามาประทับกอะพนม ทรงพระกรุณาพระราชทานเรือแลข้าวปลาอาหารให้แก่พระสงฆ์ไทย ซึ่งสมัครจะเข้าไปเมืองธนบุรีแล้วเสด็จ ๆ มาประทับอยู่ณปากน้ำถวายพะแพฟากตะวันตก หนังสือเจ้าพระยาจักรี(๑)บอกมากราบทูลพระกรุณาเป็นใจความว่า เขมรประมาณ ๑๐๐๐ เศษ ตั้งค่าย ๒ ฟากคลอง คลองนั้นผูกแพสะกัดไว้ ได้เข้ารบติดพันกันอยู่

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๑๔ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จ ๆ ออกโยธาทหารทั้งปวง ทรงพระกรุณาดำรัสเหนือเกล้า ๆ สั่งว่า บันดาจีนไทยทั้งปวงซึ่งได้เขมรเชลยไว้ ให้เอาขึ้นทูลเกล้า ๆ ถวาย จะพระราชทานให้เจ้าองค์รามราชา ซึ่งอยู่กินเมืองกัมพูชาธิบดี แลกองทัพพระยายมราช(๒) พระยาโกษา ให้อยู่ช่วยราชการพระองค์รามราชากว่าจะสนบสนิดก่อน อนึ่งเจ้าพระยาจักรซึ่งไปตีครัวณป่าพนมนั้น สัมฤทธิ์ราชการแล้ว กลับคืนมายังทัพหลวงซึ่งตั้งอยู่ณ

(๑) เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

(๒) คือสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ซึ่งพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่าดำรงพระยศเป็นเจ้าพระยาจักรี

ปากน้ำถวายพะเพ เพลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จ ฯ ยกพลพยุหทัพ จากปากน้ำถวายพะเพกลับคืนยังเมืองพุทไธมาศ เสด็จ ฯ มาประทับแรมอยู่ณกอะปากน้ำทางจะไปกัมพูชา คอยโยธาทหาร มาพร้อมแล้ว จึงทรงวิจารณ์จัดแจงแล้ว

รุ่งขึ้นวันศุกร เดือน ๑๒ แรม ๑๕ ค่ำ เพลาเช้ายกจากกอะถ่อง ลงไปประทับอยู่ฟากตะวันตก ณปากคลองแควจะไปกัมพูชาจะไปปาสัก อนึ่ง.........นายทัพนายกองซึ่งทรงพระกรุณาให้ไปตั้งอยู่ปากน้ำ แล้ว จึงให้ไปเกลี้ยกล่อมเมืองปาสัก มิได้ตั้งอยู่ตามรับสั่ง ล่วงเข้าไปพบเรือญวนประมาณ ๕๐ เศษ รบกัน ลาดทัพถอยมาให้เสียพระสิริสวัสดิ์ เสียคน เสียเรือ ๑๑ ลำ แล้วเสด็จ ฯ มาตั้งค่ายอยู่ณปากน้ำโพรงกระสัง บันดาเรือเชลยซึ่งตีได้มานั้น ให้ล่วงไปเมืองพุทไธมาศก่อน อนึ่งสั่งให้กองทหารลงไปตั้งอยู่ณปากน้ำปาสัก ครั้นแล้วให้กลับขึ้นมาคิดราชการ

ครั้นรุ่งขึ้นวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้นค่ำหนึ่ง ยกจากค่ายปากโพรงกระสังมาประทับท้องจินจง ให้เจ้าพระยาจักรีตั้งมั่นอยู่บ้านจินจง แล นายทัพนายกองซึ่งลาดทัพมาแต่ปาสักนั้น ให้สมทบอยู่ในกองเจ้าพระยาจักรี

รุ่งขึ้นณวันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๒ ค่ำ ยกจากจินจงมา เพลาค่ำน้ำในคลองนั้นตื้น เรือครัวจะไปนั้นมิได้ จึงทรงอุตสาหะเสด็จ ฯ... ช่วย บันดาเรือใหญ่ซึ่งกินน้ำลึกไปมิได้ ทรงพระกรุณาให้ผีพายทนายเลือกช่วยเข็น แล้วสั่งให้ทดน้ำทั้งกลางวันกลางคืน เรือทั้งปวงจึงไป

ได้พร้อมกัน จีนทั้งปวงสรรเสริญว่า เทศกาลเดือนอ้ายน้ำแห้งคลอง ขาดทีเดียว จะเดินได้เหมือนฉะนี้หามิได้ นี่หากว่าบุญญานุภาพพระบารมีสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมากนักหนา เรือรบเรือเชลยใหญ่น้อยทั้งปวงไปมาได้เทศกาลนี้

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมง ถึงเมืองพุทไธมาศ สั่งให้พระยาพิชัยไอศวรรย์ แต่งคนไปเอาข่าวราชการ ณ กรุงเทพมหานคร

รุ่งขึ้นวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๔ ค่ำ เพลาบ่าย ๔ โมงเศษ พระยาทิพโกษานำเอาจีนบุนเส็ง หลวงสงขลา ซึ่งหนีไปนั้นมาทูลเกล้า ฯ ถวาย จึงตรัสประภาษว่า จีนบุนเส็งคิดอ่านทำการสงครามทั้งปวงด้วยตัวยังมิได้เป็นข้าใต้ละออง ฯ โทษถึงตายให้งดไว้ก่อน แลซึ่งหลวงสงขลานั้น ได้กินน้ำพิพัฒสัจจาเป็นข้าใต้ละออง ฯ แล้วแลมาคิดการอีกเล่า โทษถึงตายอยู่แล้ว จึงตรัสถามว่า ตัวจะพอใจอยู่หรือ ๆ จะพอใจตาย จึงกราบทูลจะอยู่ทำราชการสนองพระเดชพระคุณสืบไป จึงตรัสว่าราชการสงครามเมืองญวนอีกมาก เมืองญวนลูกหนายยังมีสืบไป ถ้าตัวจะใคร่อยู่จงคิดอาษาอุบายทำราชการแก้ตัวสืบไป หลวงสงขลากราบทูลพระกรุณารับจะถือหนังสือไปเมืองญวน ก็ทรงพระกรุณาให้ตัวไป ให้บุตรภรรยามาคุมไว้ แลหลวงสงขลา จีนบุนเส็ง ให้ตำรวจในจำไว้

อนึ่งทนายเลือก ๒ คนเสพสุราแล้วไปวิวาทกับจีน เอาดาบฟันเอา

จึนเจ็บป่วย จึงตรัสถามได้เนื้อความเป็นสัจถ่องแท้แล้ว ให้ลงพระราชอาชญาเฆี่ยน ๒ หวาย ให้ตัดศีรษะเสีย

ครั้นรุ่งขึ้นวันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๕ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จออกโยธาทหาร สั่งให้ลงพระราชอาชญาหลวงรักษาสมบัติ หลวงราชมนตรีคนละ ๓๐ ที ด้วยแต่งคนลงมาเอาข่าวราชการณเมืองพุทไธมาศ มิได้เอาข่าวราชการกราบทูลพระกรุณาห้ามิได้ แลบ่าว ๒ คนนั้นให้ตัดศีรษะเสีย

อนึ่งจมื่นไวยวรนาถ ซึ่งเจ้าพระยาจักรีกราบทูลพระกรุณาว่า ย่อหย่อนแก่การสงคราม ให้ลงพระราชอาชญาจำลงมาแต่ปากน้ำโพรงกระสังนั้น ปรึกษาโทษถึงตายจะไว้มิได้ จะเป็นเยี่ยงอย่างสืบไป จึงสั่งให้ตัดศีรษะเสีย จึงทรงพระกรุณาพระราชทานชื่อนายเดช มหาดเล็กเป็นจมื่นไวยวรนาถ แลผู้มีชื่อโทษถึงตาย ๕ คน เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๒ คน ทำเรื่องราวกราบทูลพระกรุณา ในใจความว่า ผู้มีชื่อกระทำผิดในราชการเป็นมหันตโทษให้ลงพระราชอาชญาถึงสิ้นชีวิต ควรด้วยเกล้า ฯ อยู่แล้ว ฯ ข้า ฯ ทั้งปวงขอพระราชทานชีวิต ไว้ทำราชการแก้ตัวฉลองพระเดชพระคุณอีกครั้งหนึ่งนั้น จึงมีพระราชบริหารดำรัสเหนือเกล้า ฯ ว่า ผู้จะเป็นกษัตราธิราช ทำนุกบำรุงอาณาประชาราษฎรแลแผ่นดินให้สมบูรณ์นั้น มิได้ตั้งอยู่ในขนบธรรมเนียมพระราชบัญญัติทางพระอุเบกขา ผิดแลมิกระทำโทษ ชอบแลมิให้บำเหน็จ บ้านเมืองนั้นก็เสียไป แลอ้ายมีชื่อ ๕ คนกระทำบัดนี้ผิดดุจประเวณีอันเป็นธรรม ดุจพญาเอลาราชก็เป็น

อย่างอยู่ ใช่ว่าจะมีนไวยเลี้ยงมาจะไม่รักใคร่นั้นหามิได้ มาทว่าไพร่คน หนึ่งอันเป็นข้าขอบขันธเสมาเลี้ยไปนั้น ก็มีความรักประดุจชีวิต จึงทรงพระสัตยาธิษฐานสาบาน ต่อหน้าพระอาจารย์วัดเทริงหวายพระสงฆ์หลายรูป ว่าเป็นความสัจแห่ง ๆ ข้า ๆ ๆ ทำความเพียรมิได้คิดแก่กายแลชีวิตทั้งนี้ จะปรารถนาสมบัติพัสถานอันใดหามิได้ ปรารถนาแต่จะให้สมณะชีพราหมณ์สัตวโลกเป็นสุข อย่าให้เบียดเบียนกัน ให้ตั้งอยู่ในธรรมปฏิบัติ เพื่อจะเป็นปัจจัยแก่โพธิญาณสิ่งเดียว ถ้าแลผู้ใดอาจสามารถจะอยู่ในราชสมบัติ ให้สมณพราหมณ์ประชาราษฎรเป็นสุขได้ จะยกสมบัติทั้งนี้ให้แก่บุทคลผู้นั้น แล้ว ๆ ข้า ๆ จะไปสร้างสมณธรรมแต่ผู้เดียว ถ้ามิฉะนั้นจะปรารถนาศีรษะแลหทัยวัตถุสิ่งหนึ่งสิ่งใดก็จะให้แก่ผู้นั้น ถ้าแลมิสัจฉะนี้ ๆ ข้า ๆ มุสาวาท ขอให้ตกไปยังอบายภูมิเถิด เมื่อแลคนทั้งปวงกระทำโทษผิดเถิงฉะนี้ ครั้นจะมิเอาโทษ ก็จะเสียขนบธรรมเนียมบ้านเมืองไป ครั้นมิให้บัดนี้เล่าเจ้าพระยาแลพระยา พระ หลวงมาขอเป็นอันมาก เป็นมิรู้ที่จะคิด

ตรัสด้วยพระเท่าดั่งนี้แล้ว จึงตรัสแก่ข้าทูลละออง ๆ ซึ่งกราบทูลขอโทษนั้นว่า ราชการสงครามเมืองปาสักยังมีอยู่ ถ้าแลสูทีเจ้าทั้งปวงจะพร้อมกันไปตีเมืองปาสักถวายให้ได้ ซึ่งคนโทษถึงตายนั้นก็จะงดโทษไว้ ให้ไปกระทำราชการแก้ตัว ข้าทูลละออง ๆ ผู้ใหญ่ผู้น้อย ๒๒ คน กรับสั่งจะอาษาไปตีเมืองปาสักทูลเกล้า ๆ ถวาย แลคน ๕ คนซึ่งเป็นมหันตโทษนั้น ก็ทรงพระกรุณาพระราชทานชีวิตไว้

อนึ่งทรงพระกรุณาให้อาราธนาพระสงฆ์ญวน ๑ ทุกอารามแขวง

จังหวัดเมืองพุทไธมาศ เข้ามาในราชฐานแล้ว พระราชทานจีวรแพรทุกองค์ ที่มิได้จีวรนั้น พระราชทานเงินองค์ละ ๕ ตำลึง แลโภชนาอาหาร ก็พระราชทานให้มิได้ขัดสน

อนึ่งเพลา ๒ ยามเศษ เจ้าพระยาจักรี พระยาอภัยรณฤทธิ์ บอกมาให้กราบทูลพระกรุณาใจความว่า นายทัพนายกองซึ่งไปราชการเมืองปาสัก รบกับญวนเสียคนถูกปืนตาย (คือ) หลวงรักษ์มนเทียร ไพร่ ๑๑ เรือ ๘ ลำ ซึ่งรอดมาได้ นาย ๑๑ ไพร่ ๑๗๕ (รวม) ๑๘๖ (คน) ขึ้นบกเดินตามริมน้ำมาถึงบ้านพระยาพิชัยสงคราม เขมรซึ่งเกลี้ยกล่อมไว้นั้นรับเลี้ยงดูไว้ ว่าจะส่งเข้ามา

อนึ่งพระสงฆ์เขมร ๕ รูป ถือหนังสือพระยาอธิกวงศา เจ้าเมืองปาสัก แลพระยาราชาสงคราม ให้มาถึงนายทัพนายกองทั้งปวง ในใจความว่า จะสวามิภักดิ์สมัครเป็นข้าใต้ละออง ฯ แลให้นายทัพนายกองช่วยทำนุกบำรุงเอาเนื้อความกราบทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ อย่าให้มีความผิดสิ่งหนึ่งสิ่งใดเลย พระหลวงขุนหมื่นเขมรจะได้มีชีวิตสืบไป จะได้ทำการสงครามมิได้กลัวแก่ญวนเลย

ครั้นได้ทรงฟังหนังสือบอกนั้นแล้ว จึงตรัสประภาษว่า เจ้าเมืองปาสักนี้มีความชอบอยู่ ซึ่งข้าทูลละออง ฯ จะอาษาไปคิดนั้นให้ยกไว้ จึงทรงพระอักษรไปถึงเจ้าพระยาจักรี ในใจความว่า ข้าหลวงซึ่งไปราชการเมืองปาสัก ญวนบังอาจคิดผู้มีชื่อแตกกระจัดกระจายหนีขึ้นบกได้นั้น พระยาอธิกวงศา เจ้าเมืองปาสัก แลพระยาราชาสงคราม

เขมร รับไว้เลี้ยงดูให้กินแล้ว แต่งคน เรือ สะเบียง ส่งมานั้น เป็นความชอบใหญ่หลวง ทรงพระกรุณาพระราชทานเสื้อผ้าคนละสำรับ เงินคนละชั่ง แก่พระยาอธิกวงศา พระยาราชาสงคราม เขมร แล้วให้เจ้าพระยาจักรีหาลงมาพระราชทาน แล้วให้ห้ามนายทัพนายกอง ทั้งปวงอย่าให้ไปตีเมืองปาสักเลย ให้พระยาอธิกวงศากินเมืองปาสัก สืบไป ทรงพระกรุณาจะฝากฝังพระองค์รามราชา ซึ่งครองกัมพูชาธิบดี ให้ทำราชการยิ่ง ๆ ขึ้นไป ถ้าพระยาอธิกวงศา พระยาราชาสงคราม จะใคร่ไปถวายบังคมพระองค์รามราชา ก็ให้ไป ถ้าจะใคร่มาถวายบังคมลิ้นเกล้า ฯ ณเมืองพุทไธมาศ ก็ให้พาตัวลงมา หนังสือแลสิ่งของพระราชทานนั้น ให้พระยาเดโช เขมร นายแก่วน ถือไป

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๖ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมงเศษ เสด็จ ฯ ไปประพาสเขาเมรี

อนึ่งทรงพระอักษร ๒ ฉบับเป็นหนังสือพระยาโกษาธิบดี ให้นายวิสูตร ๑ องไตฉาม ๑ ถักเกียด ๑ นาย ๓ ไพร่ไทย ๕ ญวน ๕ (รวม) ๑๐ คน ถือไปณกรุงอนำกก ในเรื่องราวใจความฉบับหนึ่งว่ากล่าวเนื้อความเป็นทางพระราชไมตรีถึงพระเจ้าอนำกก มิให้พิโรธแก่กัน ด้วยจะแบ่งแผ่นดินกันเป็น ๒ ภาค ให้พระองค์อุทัยราชาหนึ่ง ให้พระองค์รามราชาหนึ่ง มิให้พิโรธแก่กัน ในกรุงทั้งสามโดยธรรมราชประเพณี ฉบับหนึ่งว่า ให้เสนาบดีกราบบังคมทูลพระเจ้าอนำกก ให้ว่าแก่ญวนลูกหนาย ให้ส่งเรือรบ ๘ ลำ คนไพร่นาย ๑๐๐ เงิน ๑๐๐ ชั่ง ซึ่งญวนสะกัดตีชิงข้าหลวงราชการเมืองปาสัก โดยทางพระราชไมตรีแลไมตรี มิให้พิโรธแก่กัน

ครั้นเพลาบ่าย ๕ โมง ให้ลงพระราชอาชญาคนโทษ ๕ คน จมื่นไวยวรนาถ ย่อหย่อนแก่ข้าศึก ขุนศรีราชบุตร หนีตาทัพ ทนายเลือก[๑] ๒ คน เสพสุราแล้วเอาดาบฟันจีนป่วยเจ็บสาหัส เสมียนหลวงราชมนตรีกับบ่าวหลวงรักษาสมบัติ ถือหนังสือมาแต่เกาะพนมเพ็ง มาเอาข่าวราชการณเมืองพุทไธมาศ มิได้เอาหนังสือบอกให้กราบทูลพระกรุณาจนเสด็จ ๆ กลับมาถึงเมืองปากน้ำพุทไธมาศ แลคน ๖ คนนี้จะไว้มิได้ ข้าทูลละออง ๆ ทั้งปวงจะดูเยียงอย่างกัน จะเสียขนบแผ่นดินเมืองไป จึงสั่งให้ประหารชีวิตเสีย

วันศุกร เดือนอ้าย ขึ้น ๗ ค่ำ เพลาเช้าโมงมีเศษ เสด็จออกข้าทูลละออง ๆ มีพระราชบริหารตรัสสั่งเจ้าละคร ว่าพระศรีพิพัฒให้เป็นนายกองคุมหลวงขุนหมื่นไทยจีนไปราชการเมืองปาสัก พบเรือญวนเข้ามิได้ช่วยกันรบพุ่ง จนเสียหลวงรักษ์มนเทียร ไพร่ แลเรือรบปืนใหญ่น้อยไปเป็นอันมากนั้น จะลงพระราชอาชญาตามโทษ แลราชการยังมีอยู่ แลสมกำลังพระยาจันทบูร หมื่น.........หลวงสิทธิสงคราม จีนไทย ให้พระยาจันทบูรคุมเข้าไป แลพระศรีพิพัฒสมกำลังพระศรีพิพัฒนั้น ให้พระยาทิพโกษาคุมเข้าไป แลหลวงขุนหมื่นแลสมกำลังหลวงขุนหมื่น ในกองซึ่งไปด้วยพระศรีพิพัฒนั้น ให้หมื่นสรรเพ็ชญ์ภักดี หมื่นศรีเสาวรักษ์ หมื่นเสมอใจ ให้กองมหาดเล็กคุมเข้าไปให้สิ้น แลทนายเลือกกองนอก ซึ่งไปด้วยพระศรีพิพัฒนั้นให้เจ้ากรม ปลัดกรม กรมทนายเลือกรับเอาเข้าไปให้สิ้น อย่าให้ไทยไพร่มีชื่อหลบหลีกหนีไปแต่คนหนึ่งได้ ถ้ามีราชการจะให้ทำ

(๑) ที่กล่าวมาแล้วในหน้า ๑๗ เป็นต้น

ราชการแก้ตัว ถ้าผู้มีชื่อหลบหนีไปได้แต่คนหนึ่ง จะเอาผู้รับคุมเข้าไปนั้นเป็นโทษ แลบัญชีคนซึ่งไปราชการด้วยพระศรีพิพัฒนั้น มีอยู่แก่มหาดไทยกลาโหม ให้ผู้ซึ่งจะรับตัวผู้มีชื่อเข้าไปนั้น ให้ลอกเอาบัญชีต่อมหาดไทยกลาโหม ตรวจเอาตัวพระหลวงขุนหมื่นไพร่ตามบัญชีได้นาย ๑๓๙ ไพร่ ๕๕๑

อนึ่งเพลา ๓ โมงเศษ หลวงเพ็ชรสงคราม กราบทูลพระกรุณาว่า ตัวแลพักพวกสมกำลัง ซึ่งทำราชการเข้าหักค่ายนั้น มิได้รับพระราชทาน จึงตรัสสั่งให้พระญาณประสิทธิ ถามได้ความว่า พระญาณประสิทธิกระทำความผิด ฉ้อพระราชทรัพย์ของหลวง จึงมีพระราชบริหารดำรัสสั่งพระโหราธิบดี ว่าคนมีบำเหน็จเข้าหน้า (ที่) ปล้นเมืองมีความชอบแต่ ๕ คน พระญาณประสิทธิเอาผู้มีความชอบน้อย ตั้งบัญชีว่ากระทำความชอบมาก บังผู้กระทำความชอบมากเสีย บอกบัญชีฉ้อเอาเงินของหลวงไปนั้น ทรงพระกรุณาให้ลงพระราชอาชญาติหลัง ๑๐๐ ทีแล้วให้ฆ่าเสีย จึงจะสมควรโดยโทษ แต่ว่าพระญาณประสิทธิกระทำตามพระราชดำริกล้าหาญ เอาเมืองพุทไธมาศถวายดุจพระราชดำริได้ มีความชอบอยู่ แต่ให้เรียกเอาทานบนไว้แล้วให้คงทำราชการสืบไป

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๘ ค่ำ เพลา ๔ โมงเศษ ตรัสสั่งพระอาลักษณ์ให้หมายบอกกรมนา จ่ายข้าวสาร ๓ เกวียนแลกปปียะถวายพระสงฆ์ ๕๐ เถรเณร ๕๐ (รวม) ๑๐๐ รูป ซึ่งจะได้รับพระราชทานฉันกว่าจะไปถึงเมืองธนบุรี

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ เพลาบ่าย ๒ โมง ทรงพระอักษรดำรัสสั่งหลวงราชนิกุลให้ไปเถิงเจ้าพระยาจักรี เป็นใจความว่า กองทัพพระศรีพิพัฒ ซึ่งไปราชการเมืองปาสัก แตกญวนหนีมา เสียเรือรบเรือไล่นั้น ครั้นจะไม่เอาโทษ ข้าราชการทั้งปวงก็จะดูเยียงอย่างกันสืบไป ครั้นจะเอาโทษเล่า คนมากกว่า ๓๐๐ นั้น ทรงพระราชดำริจะลงโทษให้......ก่อกำแพงเมืองธนบุรี แลให้เจ้าพระยาจักรีแต่งคนคุมผู้มีชื่อเป็นหมวดเป็นกองลงมาณเมืองพุทไธมาศ จะได้ให้มีนายประกันรับตัวเข้าไปยังเมืองธนบุรี แลให้เจ้าพระยาจักรีแลกองทัพทั้งปวงกลับเข้ามาณเมืองพุทไธมาศ จะได้จัดแจงแต่งเรือรบเรือไล่ให้พร้อมไว้

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาทุ่มเศษ เสด็จอยู่ณพระตำหนักเมืองพุทไธมาศ ขุนวิสูตรแลลาวมีชื่อ กับหนังสือบอกพระยาพิชัย (๑) แลหนังสือเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช (๒) เป็นหลายฉบับ ในทันใดนั้นทรงหนังสือบอกเมืองพิชัย ในท่ามกลางราชบริษัททั้งปวง ในใจความนั้นว่า พระยาพิชัยให้ขุนคลังไปสืบข่าวราชการ พะม่าเถิงพระยาศรีสุริวงศ์ ๆ บอกเนื้อความว่า ไปสอดแนมราชการณเมืองแพร่ เมืองน่าน พบนายจุด นายดน นายคำมูน ๆ ให้การว่า พะม่า

(๑) พระยาพิชัย (ทองดี) ที่เรียกในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาว่า พระยาพิชัยดาบหัก

(๒) ครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นพระยาธิเบศบริรักษ์ ในสมัยกรุงธนบุรี ได้ดำรงตำแหน่งสูงสุด เป็นอัครมหาเสนาธิบดี ดังปรากฏนามในบานแผนกไตรภูมิ พ. ศ. ๒๓๑๙

มากะเกณฑ์คนในบ้านงูเหลือม จึงถามนายคุน นายบ้าน ว่า กะเกณฑ์ทัพทั้งนี้จะยกไปไหน นายคุนจึงบอกว่า มังมะยุง่วน เจ้าเมืองเชียงใหม่ให้กะเกณฑ์พลทหารเป็นหลายบ้าน ให้ไปพร้อมกันณเมืองเชียงใหม่กับทัพเมืองเมาะตะมะ เป็น ๒ ทัพ จะยกไปเมืองใด คนมากน้อยเท่าใดมิได้รู้ พระยาพิชัยเกณฑ์คนเมืองลับแล เมืองฝาง เมือง...... กองหลวงพิชัยได้คน ๕๐๐ ตระเตรียมไว้

อนึ่งพระยากาญจนบุรีบอกเข้ามาว่า ได้แต่งคนออกไปตระเวนณปลายด่านพบพะม่าแลมอญ พระยากาญจนบุรีจึงยกพวกพลทหารก้าวสะกัดยิงพะม่าตาย ๒ คน ตัดศีรษะเสียบไว้ พะม่าแตกพ่ายไป จึงได้หมวกเสื้อปืน แลละว้าซึ่งพะม่ากวาดเอาไปนั้น คืนมาได้ ๗๐ คน สืบถามรายการในเมืองเมาะตะมะ อ้ายมีชื่อให้การว่า ราชการในเมืองเมาะตะมะสงบอยู่ แลหนังสือบอกราชการในเมืองธนบุรี

ครั้นทรงอ่านสัมฤทธิ์แล้ว จึงทรงจับยาม แลอนุมานด้วยญาณตามกระแสเนื้อความนั้น ซึ่งบอกมานั้นแจ้ง จึงตรัสแก่บริษัททั้งปวงว่าพะม่าจะยกมานั้นหามิได้ ในทันใดนั้น จึงทรงซักไซ้ไต่ถามลาวมีชื่อด้วยภาษาลาว ก็แจ้งตระหนักในพระญาณเป็นแท้ว่า พะม่าจะยกมานั้นหามิได้

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๐ ค่ำ เพลาเช้าเสด็จ ฯ ไปบำเพ็ญพระราชกุศลณวัดญวน ถวายนมัสการบูชารูปพระปฏิมากร ครั้นแล้วพระสงฆ์ญวนสวดมนต์ถวายจบแล้ว ทรงพระราชศรัทธาถวายเงิน

(๑)
พระสงฆ์ เถร เณร ปะชี แล้วมีพระราชบริหารให้โอวาทแก่พระสงฆ์ โดยภาษาญวน ให้ตั้งอยู่ในวินัยสิกขา ว่าอย่าคบหาส้องเสพด้วยสีกา ให้อุตสาหะทำนุกบำรุงพระศาสนารุ่งเรือง ถ้าจะขัดสนเป็นประการใดก็ให้ไปหาพระยาราชาเศรษฐี แล้วถวายข้าวเปลือก ๑๐ เกวียน อนึ่งสั่งพระอาลักษณ์ว่า รูปพระพุทธปฏิมากรซึ่งญวนเอามาแต่กรุงเทพมหานคร ให้อาราธนากลับคืนเข้าไปณเมืองธนบุรี ครั้นแล้วจึงถวายนมัสการลา เสด็จ ๆ ออกมาเห็นยาจกวณิพกทั้งปวงเข้ามารับพระราชทานมากกว่า ๑๐๐ ทรงพระราชศรัทธาพระราชทานปี้เงินหนักปี้ละ ๑ บาท ๒ สลึง คนละปี้ ให้แก่ยาจกทั้งปวงเป็นอันมาก

วันจันทร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๑ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาเช้าโมงเศษพระยาโกษานอกราชการทัพบก ยกลงมาแต่กัมพูชาธิบดี มาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาในเนื้อความว่า เมื่อยกทัพลงมานั้น เขมรป่าพวกละ ๕๐๐ คน พวกละ ๖๐๐ คน ยกกันมาสะกัดทำอันตราย กลางวันบ้าง เข้าตีปล้นกลางคืนบ้าง ได้รบกันเป็นสามารถ เขมรร้องว่ามึงแตกทัพญวนลงมาแล้วหรือ แต่กองทัพพระยาโกษา กองทัพเจ้าพระยาอนุรักษ์ภูธร แลกองทัพขุนหมื่นข้าหลวงทั้งปวง ได้ไล่ตลุมบอนฆ่าฟันเขมรล้มตายเหล่าละ ๓๐ บ้าง เหล่าละ ๔๐ บ้าง เหล่าละ ๕๐ บ้าง ล้มตายเป็นอันมาก ฝ่ายเขมรก็ต่อสู้ยิงกองทัพด้วยธนูหน้าไม้ ถูกไพร่ทหารในกองทัพเจ้าพระยาอนุรักษ์ภูธร ๖๐ เศษ ทัพพระยาโกษา ๒๐ เศษ แต่จะได้อันตรายล้มตายแต่สักคนหนึ่งหามิได้นั้น จึงทรงพระกรุณา

(๑) บางทีจะหมายเอา ปะขาวและรูปชี

ตรัสแก่พระยาโกษาว่า เราคิดเอ็นดูว่าเขมรนี้มิได้แกล้วกล้าในสงคราม เราจึงอดถดไว้ บัดนี้มาทำร้ายแก่ไพร่กองทัพนั้น เห็นว่าแผ่นดินกัมพูชาธิบดียังมิสงบ จะไว้ชีวิตมิได้ สั่งให้พระยาโกษายกกองทัพขึ้นไปปราบเขมรเหล่าร้ายให้สงบจงได้ ครั้นพระยาโกษา เจ้าพระยาอนุรักษ์ภูธร รับสั่งแล้ว ไปจัดแจงกลับยกไปปราบเขมรเหล่าร้ายตามรับสั่ง

อนึ่งเพลาทุ่มเศษ ทรงแต่งกฎประกาศแก่ข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือนไทยจีน ให้หลวงราชนิกุลเขียนในใจความว่า...... ทางจะไปญวนนั้นขัดสน..................แลได้มีศุภอักษรไปแก่ญวนแล้ว ถ้าเป็นไมตรีต่อแล้วก็แล้วไป ถ้าดื้อดึงอยู่จึงจะยกกองทัพบกทัพเรือ...................แลให้พระยายมราช พระยาโกษา อยู่ช่วยราชการพระองค์รามราชาณเมืองกัมพูชาธิบดี กว่าเขมรจะราบคาบสงบแล้วจึงให้กลับไป เมื่อจะกลับไปนั้น ให้กะเกณฑ์กันตั้งค่ายเป็นทอดไปกว่าจะถึงกรุง อย่าให้เป็นเหตุการณ์อันตรายได้ ถ้าเป็นเหตุการณ์อันตราย จะเอานายทัพนายกองเป็นโทษเถิงตาย อนึ่งญวนเขมรอ่อนแก่การสงคราม จะตั้งค่ายก็ตั้งแต่ ๓ ด้าน จะรบเรือก็ลอยเรือยิง เรือใหญ่ช่องปืนยิงนั้นจำเพาะแต่ปากปืนนั้น จะยักย้ายมิได้ ถือรางไม่รวดเร็วอย่างกับเรือรบกรุง ฯ ถ้าทแกล้วทหารบุกรุกเข้าไปญวนกระโดดน้ำหนีไป ได้เรือเครื่องสาตราวุธเป็นหลายแห่งหลายตำบลแลกองทัพพระศรีพิพัฒรบกับญวน ญวนลอยเรือรบยิงแต่ไกล มิได้ยกบุกรุก จึงเสียคน ๑๐ คน เรือ ๖ ลำ แลพระอุทัยธรรมมิได้ช่วยกัน

ลาดถอยหนีมาให้เสียราชการนั้น จะเอาตัวเป็นโทษตามโทษานุโทษ แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า นายทัพนายกองทั้งปวงจะรบญวนนั้น ให้เข้าไปเป็นกอง ๑๐ ลำบ้าง ๕ ลำบ้าง ให้ตีแต่......เข้าไปให้ชิดได้แคมได้ข้าง ถึงจะยิงปืนช่องปืนจำเพาะแต่ปากบอก จะยกท้ายขึ้นมิได้ ก็จะพ้นไป เสียทางปืนแล้วญวนก็จะโดดน้ำหนี จะได้ชัยชำนะมาทูลเกล้า ฯ เป็นความชอบนัก แลนายทัพนายกองจะรบด้วยเรือรบญวน ผู้ใดรั้งรอย่อหย่อนอยู่ให้เสียราชศรีสวัสดินั้น ให้นายทัพผู้ใหญ่ตัดศีรษะเสีย อย่าได้ดูเยี่ยงอย่างกัน อนึ่งพลรบ พลแจวถ้าโดดน้ำหนีก็ดี ขึ้นบกยกหนีไปก็ดี ให้ตัดศีรษะเสียเหมือนกัน อนึ่งพลแจวเรือ แจวย่อหย่อน.........ให้ตัดศีรษะเสีย ถ้านายเรือนายปลัดย่อหย่อน .... แล้วให้เอาเนื้อความกราบบังคมทูลพระกรุณา จะให้ลงพระราชอาชญาบุตรภรรยาโคตรญาติกาเป็นโทษตามบทพระอัยการ............ญวนตั้งค่ายรบเอาเรือรบเรือล่อ อย่าให้บุกรุกเข้าไปให้ตั้งค่ายมั่นไว้ แล้วตัดทางวกหลังตีบุกรุกเข้าไป ถ้าพอจะเอาเรือรบซ่อนไว้ได้ ก็ให้ซุ่มไว้ ให้แต่งกองออกล่อให้เสียกลแล้ว ก็ให้ตัดท้ายตัดกลางบุกรุกเข้าไป จึงจะได้ชัยชำนะด้วยง่าย.....เชลยไว้จะเอาออกรบกลัวโดดน้ำหนี พลรบจะเสียใจ ก็ให้เอาเชือกผูกเท้าไว้ จึงจะไม่......ได้

วันพุธ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ เพลาเช้า ๒ โมง ข้าทูลละอองฯ ฝ่ายทหารพลเรือน ได้เชลยไทยชาวกรุงเทพฯ นำเข้ามาทูลเกล้าฯ ถวายให้ทอดพระเนตร ทรงพระกรุณาพระราชทานให้เงินชายหญิงคนละ ๑ บาท ให้คุมไว้ตามหมวดตามกอง

(๑)
ครั้นเพลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยายมราช พระยากำแหงวิชิต พระอนุชิตราชา พระเนาวโชติ นายทัพนายกองทั้งปวง บอกมาแต่ ๆ พ ๆ ถูกขุนณศาลา ๆ ได้เอาหนังสือบอกนั้นกราบทูลพระกรุณา ในใจความนั้นว่า ยกกองทัพมาถึงณวันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๕ ค่ำ ถึงบ้านปราสาทเอกไกลเมืองบัตบองทางประมาณ ๑๕๐ เส้นเศษ ตั้งค่ายมั่นลงแล้ว ณวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๖ ค่ำ แต่งให้พระหลวงขุนหมื่นทแกล้วทหารทั้งปวง ๑๐๐๐ มีเศษ ยกเข้าตีเมืองบัตบองดูกำลัง ได้รบกันแต่เพลาบ่ายโมงหนึ่งจนเพลาค่ำ เขมรยังรบพุ่งต้านทานอยู่ ครั้นเพลาประมาณ ๒ ทุ่มมีเศษ พระอนุชิตราชา แลนายทัพนายกองทั้งปวง จึงแต่งคนให้ข้ามน้ำวกหลังไปตีเขมรแตก บ่าวพระอนุชิตราชา บ่าวพระวิเศษ ต้องปืนตาย ๒ คน ถูกป่วยลำบาก ๔ คน ถูกไม่เข้า ๓ คน จึงไปสอดแนมจับเขมรได้ ให้การว่า ทัพเรือยกมาถึงจันทบูรแล้ว กองทัพเขมรตั้งอยู่บ้าน......... พระเนาวโชติ พระวิเศษกองหน้า ได้รบตีทัพเขมรแตกไป จึงยกมาตั้งมั่นอยู่ณบ้านปลงกะบู...... ...

วันเสาร์ เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ให้ไปสอดแนมดูรู้ว่าเขมรตั้งค่ายอยู่ณสำนักระกา ๕ ค่าย..

.......ครั้นวันอาทิตย์ เดือน ๑๒ แรม ๓ ค่ำ ให้พระยากำแหงวิชิตยกรบัตรทัพอยู่รักษาด่าน จึงยกไปตีค่ายสำนักระกา กองหลวง กองหน้า กองเกียกกาย กองยกรบัตรทัพ กับนายทัพนายกองทั้งปวง รบพุ่งกันกับเขมรแต่เพลาเช้า ๒ โมงจนเพลาบ่าย ๒ โมง เขมร

---

(๑) คือ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ออกคืนอกค่ายประมาณ ๒๐๐๐ มีเศษ จึงให้กองทัพออกรบตะลุมบอน ฟันแทงเขมรตายประมาณ ๑๐๐ มีเศษ เขมรแตก จับได้เป็น ๒๗ คน เข้าค่ายได้ ๆ ปืนแกว ๕๐ บอก................ม้า ๕ ม้า แล เครื่องสาตราวุธเป็นอันมาก ถูกปืนตาย พระวิเศษ ๑ บ่าวพระเนาวโชติ ๑ (รวม) ๒ คน ป่วยนั้น พระเนาวโชติถูกปลีน่องซ้ายตลอด ๑ นายหมวด ๔ ไพร่ ๑๑ (รวม) ๑๖ คน แลสืบถามเขมรให้การว่า พระยาสังขโลกให้พระยาสุรินทร์สงคราม พระยาราชาสงคราม เขมร ไปตั้งค่ายรบณบ้านตะพงปรัก ๒ ค่าย จึงให้ พ้าทะละหะ(๑) ยกกองทัพวกเข้ามาตีเอาเมืองโพธิสัตว์ ให้นายเงินน้องพระวิเศษทำราชการแทนพระวิเศษกองหน้าต่อไป เดชะพระบรมโพธิสมภารปกเกล้า ๆ เขมรแตกหนีไป จึงตั้งค่ายอยู่พักช้างหาสะเบียงณเมืองโพธิสัตว์ ๓ วัน แต่งให้กองทัพตั้งอยู่ณเมืองโพธิสัตว์ ๒๐๐ คน ให้ยกแยกขึ้นทางเมืองตะคร้อ—ทางหนึ่ง เมืองขลุงทางหนึ่ง เมืองถารองทางหนึ่ง เมืองบริบูรณ์ทางหนึ่ง เมือง..............ทางหนึ่ง เป็นคน ๑๐๐๐..............................ครั้นณวันพุธ เดือน ๑๒ แรม ๑๓ ค่ำ ยกจากเมืองโพธิสัตว์ ตัดตรงจะเข้าตีเมืองพุทไธเพ็ชร ครั้นถึงบ้านกำแรง จับเขมรได้ให้การว่า กองทัพหลวงได้เมืองพุทไธเพ็ชรแล้ว จึงยกรีบมาตามเสด็จ ๆ พบพระองค์รามราชาบอกว่าเสด็จ ๆ กลับไปเมืองพุทไธมาศแล้ว แลเมืองพุทไธเพ็ชรนั้น ข้าวปลาอาหารขัดสน เขมรกลัวกองทัพไทยนัก ๆ ข้า ๆ ยกลงมาตั้งณเมืองโพธิสัตว์ เมืองบัตบอง ข้าวปลาอาหารผู้คนค่อยมั่งคั่ง ให้พ้าทะละหะอยู่เกลี้ยกล่อม...........จะได้ช่วยราชการไปกว่าจะสงบ

---

(๑) เมื่อเสร็จศึกเขมรแล้ว โปรด ฯ ให้คงอยู่ในตำแหน่งพ้าทะละหะต่อมา

ครั้นได้ทรงฟังในหนังสือบอกนั้นแล้ว จึงทรง ฯ ตรัสสั่งว่าฟ้าทะละหะนั้น จะให้อยู่เกลี้ยกล่อมณเมืองโพธิสัตว์ เมืองบัตบอง ที่ข้าวปลาอาหารผู้คนมากทางซึ่งจะไปกรุง ฯ ตามกฎหมายซึ่งให้พระยาโกษาถือมานั้น แลให้พระราชทานดินประสิว ดีบุก ส่งให้พระยาโกษาเอามาด้วยแล้ว แลซึ่งพระวิเศษฤาชัยถูกปืนตายในที่รบ มีความชอบอยู่แลน้องพระวิเศษได้ทำราชการมา ให้เป็นที่พระวิเศษทำราชการสืบไป ให้พระยายมราช พระยาคำแหงวิชิต ทำตามกฎหมายนั้นเถิด

อนึ่ง ให้มีหนังสือไปถึงพระองค์รามราชา ว่าได้ให้กองทัพพระยายมราช พระยาโกษา อยู่ช่วยราชการพระองค์รามราชา ถ้าราชการกรุงกัมพูชาธิบดีสงบแล้ว จึงให้กองทัพพระยายมราชพระยาโกษา กลับเข้าไปกรุง ฯ แลพระราชทานข้าว ๑๐๐ เกวียนดินประสิว ๕ หาบ ดีบุก ๕ หาบ ไว้แก่พระองค์รามราชาสำหรับราชการ

อนึ่งฟ้าทะละหะ ครั้นสงบราชการแล้ว ให้คงที่เป็นฟ้าทะละหะทำราชการด้วยพระองค์รามราชา ทะนุบำรุงแผ่นดินกรุงกัมพูชาธิบดีสืบไป

แล้วทรงพระกรุณาพระราชทานข้าวไว้สำหรับเมือง ให้พระองค์รามราชา ๑๐๐ เกวียน พระยาราชาเศรษฐี ๑๐๐ เกวียน ไว้เมืองพุทไธมาศ ถ้าพระองค์รามราชาขัดสน ก็ให้แต่งคนลงไปรับเอาต่อพระยาราชาเศรษฐีเมืองปากน้ำพุทไธมาศ

วันพฤหัสบดี เดือนอ้าย ขึ้น ๓ ค่ำ เพลาเช้า ๔ โมงเศษ ทรง

พระกรุณาพระราชทานเงินคนละ ๑ บาท แก่ญวน เขมร เป็นอันมาก แล้วทรงปรายเงินในเมืองพุทไธมาศ

วันศุกร เดือนอ้าย ขึ้น ๑๔ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จ ฯ ออกขุนนาง ณพระตำหนักเมืองพุทไธมาศ ตรัสสั่งเจ้าพระยาสรประสิทธิ์ว่า ณวันเดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ จะเสด็จกลับไปเมืองธนบุรี ให้ตั้งพิธีไปแต่วันนี้ ให้เป็นลมว่าว ลมตะวันออก กว่าจะเสด็จ ฯ กลับไปเถิงเมืองธนบุรี อย่าให้เป็นเหตุการณ์แก่พิริยโยธาทั้งปวง

อนึ่งเพลาบ่ายแล้ว ๔ โมงเศษ พระยาราชาเศรษฐี มาเฝ้ากราบทูลพระกรุณาว่า กรมนาจ่ายข้าวให้ ๕๐ เกวียนเศษ ยังมิได้ครบ ๒๐๐ เกวียน ครั้นได้ทรงฟัง จึงสั่งให้หาพระยาประชาชีพมาเฝ้า ตรัสถามว่าข้าวซึ่งพระราชทานไว้สำหรับเมืองกัมพูชา เมืองพุทไธมาศ ๒๐๐ เกวียน จ่ายไว้ครบแล้วหรือประการใด พระยาประชาชีพกราบทูลพระกรุณาว่า ได้จ่ายให้ไปแล้ว ๕๐ เกวียนเศษ ยังเหลือข้าวอยู่ ณฉางประมาณ ๒ เกวียน เมื่อข้าวมีครบ ๒๐๐ เกวียนฉะนั้น ตัวเอายักย้ายขายเสียหรือประการใด จึงกราบทูลพระกรุณาว่า จะได้ยักย้ายขายเสียหามิได้ จึงตรัสว่าไม่เห็นความจริงด้วย เพลาวานนี้ตรัสถามตัว ๆ กราบทูลว่า ตวงจ่ายให้พระยาราชาเศรษฐีไป ๑๐๐ เกวียนแล้ว เพลาวันนี้จะแล้วครบ ๒๐๐ เกวียน แต่ตัวจ่ายไปแต่ ๕๐ เกวียน มากราบทูลว่า ๑๐๐ เกวียน ก็เห็นว่าตัวพูดเท็จอยู่แล้ว จึงตรัสถามข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อย เพื่อจะให้เป็นสักขีพยานว่า เมื่อตรัสถามแลกราบทูลนั้น ผู้ใดได้ยินบ้าง เจ้าพระยาจักรีกราบทูลพระกรุณาว่า เมื่อตรัสถามนั้น พระยาประชาชีพ(๑) กราบทูลพระ ฯ ว่า

---

(๑) เรื่องพระยาประชาชีพนี้ ที่มีกล่าวอ้างอยู่ในพระราชวิจารณ์จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทร์ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ หน้า ๑๓๙

ได้ตวงจ่ายไปแก่พระยาราชาเศรษฐี ๑๐๐ เกวียนแล้ว ครั้นทรง ฯ ตรัสถามได้พะยานเป็นถ่องแท้แล้วฉะนี้ ก็เห็นว่าพระยาประชาชีพฉ้อเอาข้าวหลวง แล้วเอาเท็จมิจริงมากราบทูลพระกรุณาเป็นสัจแล้วจะไว้มิได้ ข้าทูลละออง ฯ ผู้ใหญ่ผู้น้อยจะดูเยี่ยงอย่างกันสืบไป จึงสั่งให้เอาพระยาประชาชีพ หมื่นศรีทิพโภช หมื่นเทพโภษา เสมียนเชน ๔ คนนี้ ไปทะเวนบกทะเวนเรือตามทำเนียม แล้วตัดศีรษะเสียอย่าให้ข้าราชการดูเยี่ยงอย่างกันสืบไป(๑)

อนึ่ง เพลาย่ำค่ำแล้ว ทรงพระอักษรส่งให้นายเล่ห์อาวุธ ให้มหาดไทยหมายบอกข้าทูลละออง ฯ ฝ่ายทหารพลเรือนทแกล้วทหารทั้งปวง ในใจความว่า จะเสด็จ ฯ กลับไปโดยทางชลมารคนั้น ให้นายทัพนายกองเรือกำชับว่ากล่าวกัน ให้ไปเป็นหมวดเป็นกอง อย่าให้พลัดหมวดพลัดกอง มีราชการจะได้หากันสะดวก แลฤดูนี้เป็นเทศกาลลมว่าวพัดด้านข้างเรือ ลมตะวันออกพัดข้างเรือ ห้ามอย่าให้ออกไปไกลฝั่ง ให้เลียบริมฝั่งไป ถ้าจะข้ามอ่าว ลมพัดข้างเรือนัก คลื่นใหญ่จะไปมิได้ ให้หยุดอยู่กว่าคลื่นจะสงบราบก่อน จึงไปให้ได้อ่าวอาศัย ถ้าเห็นว่าลมเปล่าโปร่งดี ก็ให้ไปทั้งกลางวันกลางคืน อย่าให้หยุดอยู่ที่ใดที่หนึ่ง แลให้นายทัพนายกองกำชับว่ากล่าวกัน อย่า

---

(๑) นี่เป็นแต่คำสั่งชั้นต้น เมื่อสั่งแล้วก็จำคนโทษไว้ก่อนจนกว่าจะมีพระบรมราชโองการให้ประหารชีวิตเมื่อไรอีกครั้งหนึ่ง แต่คนโทษเหล่านี้ในที่สุดได้รับพระมหากรุณาธิคุณไม่ต้องถูกประหารชีวิต ดูหน้า ๓๕ ต่อไป

ให้เป็นเหตุการณ์แต่สิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ อนึ่งลูกเรือนั้นให้ดูโคมนายเรือ[๑] เป็นสำคัญ ให้ไปเป็นหมวดเป็นกองกันตามรับสั่ง

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จฯ ทรงม้าพระที่นั่งไปบำเพ็ญการกุศลณวัดญวน ให้สังฆการี[๒]ธรรมการนิมนต์พระสงฆ์ไทย จีน ญวน เป็นอันมาก มาพร้อมกันณวัดญวนแล้วสวดพระพุทธมนต์ตามภาษา ครั้นจบแล้วถวายไทยทาน[๓]พระสงฆ์ไทย เงินองค์ละ ๑ บาท แพรองค์ละสาย พระสงฆ์ญวน พระสงฆ์จีน เงินเสมอองค์ละ ๑ บาท สามเณรองค์ละ ๑ บาท แล้วตรัสประภาษให้โอวาทพระสงฆ์ญวนโดยภาษาญวน พระสงฆ์จีนโดยภาษาจีน ในพระราชอธิบายว่า ให้ตั้งอยู่ในพระวินัยสังวรศีล อย่าให้เสพเมถุนต่อสีกาสามเณร คฤหัสถ์ ถ้ามิได้ตั้งอยู่ในวินัยบัญญัตินั้น จะให้ตัดศีรษะเสีย ครั้นให้โอวาทแล้ว เสด็จฯ ออกจากพระวิหาร ยาจกวณิพกจีนญวน มารับพระราชทานเป็นอันมากนักหนา จึงพระราชทานเงินเสมอคนละ ๑ บาท แจกด้วยพระหัตถ์[๔]

วันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ ให้หาพระยาประชาชีพ[๕]ซึ่งอยู่ในเวรจำเข้ามาเฝ้า จึงตรัสว่า ถ้าจะใช้ข้าวสงให้ครบพันได้ มีผู้รับรองเป็นมั่นคงแล้ว โทษถึงตายให้ยกไว้ จะเอาตัวไปลงพระราชอาชญาเฆี่ยน ๓ ยกณกรุงฯ ถ้ามิได้จะตัดศีรษะ

(๑) สัญญาณ์ไฟ

(๒) ต้นฉบับเป็นสังกรี

(๓) ต้นฉบับเป็นไชยทาน

(๔) ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๔๙ และ ๕๑, ดูกฎหมายฉบับตราสามดวง ว่าด้วยพระราชกำหนดใหม่ บทที่ ๑

(๕) ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๕๒ เรื่องหลวงอินทรเทพ

เสีย พระยาประชาชีพจึงให้พระยาสุรเสนา หมื่นศรี พระวิชิตณรงค์ หลวงพรหมธิบาล หลวงอินทรเทพ รับตัวต่อเจ้าพระยาจักรี

วันอาทิตย์ เดือนอ้าย แรม ๑ ค่ำ เพลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยาพิษณุโลก เจ้าเมืองเชิงกะชุม พระยาโยธาภักดี เจ้าเมืองมะลิกุน พระยาราวีโยธาธิบดี เจ้าเมืองนครบุรี เจ้าพระยาจักรีพามาเฝ้า ทรงพระกรุณาพระราชทานเสื้อผ้าคนละสำรับ พระราชทานปืนใหญ่ ๒ บอก ให้พระยาพิษณุโลกรักษาค่ายปากน้ำโพรงกระสัง ฝากไปพระองค์ราม ปืนใหญ่ ๕ บอก อนึ่งเจ้าพระยาจักรีให้มีหนังสือไปถึงพระองค์รามราชา ใจความว่า ทรงพระกรุณาพระราชทานปืนใหญ่ไว้สำหรับเมือง ๕ บอก แลเมืองซึ่งขึ้นแก่กัมพูชาธิบดี อย่าเพ่อให้เรียกส่วยไรก่อน ด้วยว่ากองทัพมาย่ำยี ผู้คนยังขัดสนอยู่ แลให้โอบอ้อมเกลี้ยกล่อมเอาไว้ใช้โดยไมตรี อย่าให้เสียน้ำใจได้ แล้วให้พระองค์รามราชาสืบดูหนทางซึ่งจะไปเมืองอน่ากก, เมืองลูกหนาย, เมือง.....(ต้นฉบับลบ) ให้สรรพไว้

วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๒ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จออกเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อย จึงตรัสสั่งเจ้าพระยาจักรีให้กฎหมายไว้ ใจความว่า พระยาพิชัยไอศวรรย์ พระศรีราชเดโช พระท้ายน้ำ มหาดเล็ก เป็นกองหน้า มิได้ตีเมืองพุทไธมาศให้แตกหามิได้ ให้ร้อนถึงทัพหลวง ทรงพระดำริให้ตีเมืองพุทไธมาศได้ แลพระยาพิชัยไอศวรรย์ พระศรีราชเดโช พระท้ายน้ำ กองมหาดเล็ก ก็มิได้บีดพระราชวัง[๑] ซึ่ง

(๑) หมายเอาจวนพระยาราชาเศรษฐี ดูเหมือนจะยกเมืองพุทไธมาศเป็นชั้นเมืองพระยาสามนตราช

จะได้เป็นหลวงหามิได้ แลเข้าเก็บเป็นอาณาประโยชน์แก่ตนแล้ว ทุบต่อยลับพื้นสิ่งของเสียเป็นอันมาก ทรงพระกรุณาจะเอาตัวเป็นโทษ ให้ก่อกำแพงโดยยาว ๑๐ ศอก โดยสูง ....ให้แล้วแต่ใน ๒ เดือน ถ้ามิแล้วจะตัดศีรษะเสีย

อนึ่งเพลาย่ำฆ้องค่ำแล้วทุ่มเศษ พระองค์รามราชาบอกหนังสือมาเถิง ฯ พ ฯ ณศาลา ฯ เอาหนังสือบอกกราบทูลพระ ฯ ใจความว่า พระองค์อุทัย, เจ้าเสสัง หนีไปแคว้นเมืองญวน ๆ ไม่ให้เข้าไป จึงยกทัพกลับมา พระองค์รามราชาให้ทหารไปเกลี้ยกล่อม พบกองทัพพระองค์อุทัย ได้รบกัน กองทัพพระองค์อุทัยแตกไป แลขัดสนด้วยปืน จะขอปืนคาบศิลาซึ่งเบิกไปสำหรับทัพ ๓๐ บอก จะขอใหม่ ๗๐ เป็น ๑๐๐ บอก จะได้เป็นกำลังราชการไป

ครั้นได้ทรงฟังหนังสือบอกนั้นแล้ว จึงสั่งเจ้าพระยาจักรีให้พระราชทานปืนคาบศิลา ๑๐๐ บอก ตามหนังสือบอก จึงสั่งให้จัดปืนคาบชุด ๑๒ บอก พระราชทานไปเป็น ๑๑๒ บอก แล้วทรงพระอักษรให้เจ้าพระยาจักรี บอกไปเถิงพระองค์รามราชา ใจความว่าปืนใหญ่ ๕ บอกฝากพระยาพิษณุโลกขึ้นไปถึงพระองค์รามราชา แลพระราชทานปืนใหญ่ให้พระยาพิษณุโลก ๒ สำหรับรักษาค่ายปากน้ำโพรงกระสัง ถ้าช้าไปก็ให้พระองค์รามราชาแต่งคนลงมารับเอาต่อพระยาพิษณุโลก อนึ่งดีบุก ๕๐ หาบ ดินประสิว ๕๐ หาบ ฝากโกษา(๑)ไปพระราชทานพระองค์รามราชา ถ้าขัดสนด้วยลูกกระสุนดินประสิว

---

(๑) พระยาโกษา นอกราชการ ที่โปรดให้ไปอยู่ช่วยราชการกรุงกัมพูชา

ทรงพระกรุณาพระราชทานพระยาราชาเศรษฐีไว้เป็นอันมาก ให้พระองค์รามแต่งคนมายืมเอาต่อพระยาราชาเศรษฐี อนึ่งข้าวเปลือก ๗๐ เกวียนมอบพระยาราชาเศรษฐีไว้ ถ้าพระองค์รามขัดสนด้วยอาหาร ก็ให้แต่งคน แต่งเกวียนลงไปรับเอาต่อพระยาราชาเศรษฐี แลซึ่งจะเสด็จอยู่ช้านักมิได้ ด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมาธิราชแลข้าหลวง (๑) มีชื่อ ผู้รักษา บอกหนังสือส่งคน ข่าว ลาว ละว้า พะม่า หน้าด่านมา พะม่าเสียแก่ห้อแล้ว แลพะม่าแตกตื่นมาหน้าด่าน จะเสด็จ ฯ พระดำเนินลงยังกรุง ฯ แต่งกองทัพขึ้นไปจัดแจงเมืองเชียงใหม่ เมืองมัตมะ เมืองหงสา

ณวันอังคาร เดือนอ้าย แรม ๓ ค่ำ ยกโยธาทัพหลวงจากเมืองพุทไธมาศกลับคืนพระนคร เสด็จ ฯ โดยทางชลมารคมาในท้องชเลหลวง เดชะด้วยบัญญาบารมีปกเผือเจือไปแก่โยธาทหารทั้งปวงมาเป็นสุขสบาย หาอันตรายมิได้ เสด็จ ฯ มา ๑๓ เวน วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๓ ค่ำ เพลา........ ถึงเมืองธนบุรี

วันจันทร์ เดือนยี่ ขึ้น ๙ ค่ำ ปีเถาะตรีศก พระราชทานญวนข้างใน (๒) ให้แก่เจ้าพระยาศรีธรรมาธิราช เจ้าพระยาจักรี (๓) เจ้าพระยามหาเสนา เจ้าพระยามหาสมบัติ เจ้าพระยามหามนเทียร ให้โขลนนำไปพระราชทานถึงเรือน

---

(๑) ข้าหลวงรักษาพระนคร ต่อมาเป็นอัครมหาเสนาธิบดี

(๒) ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๔๘ และ ๔๙ เรื่องพระยาวิเชียรปราการและพระยากาวิละถวายนัดดานารี

(๓) เจ้าพระยาจักรี (หมุด)

วันเสาร์ เดือนยี่ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีเถาะตรีศก เพลาเช้า ๒ โมงเศษ หลวงราชจีน ซึ่งอยู่ช่วยราชการพระยาราชาเศรษฐีณเมืองปากน้ำพุทไธมาศ ถือหนังสือบอกข้อราชการเมืองกัมพูชาธิบดี และหนังสือบอกเมืองพุทไธมาศ แลศุภอักษรพระยาราชาเศรษฐี ญวน(๑) แลคุมตัวพระยาจันทบูร(๒) ซึ่งเป็นกบฏ ส่งเข้ามากับบุตรหญิงคนหนึ่ง พระยาพิพัฒโกษาได้เอาหนังสือบอกแลศุภอักษรนั้น กราบบังคมทูลพระกรุณา ครั้นทรงฟังหนังสือบอกนั้นแล้ว จึงตรัสให้หาลูกขุน (คือ) พระครูพิเชษ ขุนหลวงพระไกรศรี พระเกษม แลผู้มีชื่อ (คือ) เจ้าจุ้ย ๑ หลวงสงขลา ๑ พระยาจันทบูร ๑ จีนบุนเส็ง ๑ ขุน......... ๑ (รวม) ๕ เข้ามาเฝ้าพร้อมกัน จึงตรัสสั่งให้ลูกขุนปรึกษาโทษผู้มีชื่อ ๕ คน ลูกขุนเอาคำปรึกษากราบบังคมทูลพระกรุณา ใจความให้ประหารชีวิตสิ้นทั้งโคตรโดยบทพระอัยการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งให้ออกไปปรึกษากันก่อน ว่าอย่างไรที่รอดจากความตายนั้น ให้...... ถ้าผู้ใดคิดได้อย่างไร ก็ให้ทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย ถ้าเห็นชอบด้วย จะพระราชทานชีวิตให้ทำราชการแก้ตัวสืบไป ถ้าไม่เห็นชอบด้วย ก็ตามโทษานุโทษโดยลูกขุนปรึกษา

(๑) หนังสือของเจ้าเมืองพุทไธมาศเรียกศุภอักษร

(๒) พระยาจันทบุรี ที่คบกับขุนราม หมื่นส้อง ไม่ยอมรวมกำลังเข้ากับสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อแรกจะกู้ชาติ ดูประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๕ หน้า ๑๘

รายการกองทัพหน้า ที่กล่าวมาแล้วในหน้า ๙

วันจันทร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๑๒ ค่ำ ปีเถาะตรีศก (พ.ศ. ๒๓๑๔) ทัพหน้ายกจากพุทไธมาศไปตีกรุงกัมพูชาธิบดี ทรงพระกรุณา พระราชทานเรือพระที่นั่งรอง ลำ ๑ ให้เป็นเกียรติยศ กองเจ้าพระยาจักรี นาย ๒๑ ไพร่ ๖๖๘ (รวม) ๖๘๙ คน เรือรบ ๒๐ ลำ สรรพด้วยปืนหน้าเรือ ปืนรายแคม เครื่องสาตราวุธทั้งปวง กองพระยาโกษา นาย ๖๗ ไพร่ ๕๗๕ (รวม) ๖๔๒ คน เรือรบ ๕๐ ลำ กองพระมหาเทพ นาย ๔๖ ไพร่ ๓๕๗ (รวม) ๔๐๓ คน เรือรบ ๑๒ ลำ กองหมื่นไวยวรนาถ นาย ๙ ไพร่ ๒๖๓ (รวม) ๒๗๒ เรือรบ ๖ ลำ กององครามราชา นาย ๑ ไพร่ ๒๙๙ (รวม) ๓๐๐ เรือรบ ๙ ลำ ทั้ง ๕ กอง นาย ๑๔๔ ไพร่ ๓๑๖๓ (รวม) ๓๓๐๗ คน เรือรบ ๙๗ ลำ สรรพด้วยปืนหน้าเรือ ปืนรายแคม เครื่องสาตราวุธทั้งปวง ครั้นยกไปถึงปากน้ำโพรงกระสัง พบเรือประเจียงญวน ๓ ลำ ได้รบกัน หลวงราชเสนายิงปืนใหญ่ ดินชะนวนตกลงติดลูกปืนคันถูกหลวงราชเสนาตาย แลญวนนั้นก็แตก โดดน้ำหนีไปบ้าง ถูกปืนตายบ้าง จับตัวได้พ้นเสียบ้าง

รายนามเจ้านายและขุนนางในกองทัพหลวง ณเมืองพุทไธมาศ

เจ้านคร (คือเจ้านครศรีธรรมราช)

เจ้าอนุรุธเทวา

เจ้าเชษฐกุมาร
พระยาราชาเศรษฐี
พระยาพิชัยไอศวรรย์
พระยาทิพโกษา
พระยาพิชัยรณฤทธิ
พระยาจันทบูร (ใหม่)
พระยาประชาชีพ
พระยาอภัยพงศา
พระยาสุรเสนา
พระราชสมบัติ
พระสุนทรโวหาร
พระเทพอรชุน
พระสุธรรมาจารย์
พระญาณประสิทธิ
พระสารสุธรรม
หมื่นสรรเพ็ชญ์ภักดิ
หมื่นศรีเสารักษ์
หมื่นเสมอใจราช
หลวงราชนิกุล
หลวงอินทรธิบาล

(รายนามตามที่จดไว้นี้ เข้าใจว่าไม่ใช่ทั้งหมด เช่น เจ้าพระยาสรประสิทธิ์ ก็ไม่ได้กล่าวไว้ด้วย)

จุลยุทธการวงศ์ ความเรียง (ตอนต้น)

๏ ข้าขออภิวันท์ พระคุณอนันต์อันประเสริฐ ยิ่งล้ำเลิศรัตนตรัย พระคุณอันสูงใหญ่ยิ่งทั้งสาม อันงดงามบริสุทธิ์ คือคุณพระพุทธชินมาร คุณพระธรรมสารนพางค์ คุณพระสงฆ์อัษฎางค์ขีณาศพ ข้าน้อยนอบนบพระคุณทั้งสาม ด้วยจิตรงามกุศลเจตนา ขอให้บีฑาอุปัทวะอันตราย สรรพสิ่งอันร้ายจงสูญสาบ ด้วยอานุภาพแห่งข้าประณาม แก่ชุมนุมสามแห่งแก้ว สัมฤทธิแล้วจะสาธก ในบุพบัญจกทั้งห้า จะแต่งปกรณาพระคัมภีร์ มีนามคดีตามประสงค์ ชื่อจุลยุทธการวงศ์อันปรากฏ ในชนบทสยามประเทศ แต่ว่าได้เหตุเรื่องราวไป สังเขปบัญฐานไว้ตามควร แต่เหล่าล้วนสกุลชาติ ได้เสวยราชย์สืบมา ในกรุงภาราประเทศไทย ตามที่สังเกตไว้ได้ฟังมา ในบุราณกถาโดยย่อ ที่ยังเหลือหลอมมาก ในบุรพภาควิตถาร เรื่องนิทานพระร่วง เห็นจะช้าหน่วงเนิ่นนาน จะกล่าวนิทานอื่นมาก มีหลายหลากไปเบื้องหน้า ข้าขอขมาอภัย ด้วยจิตต์ใจเป็นปุถุชน ซึ่งจะนิพนธ์ขาดเหลือ ผิดพลั้งเผื่อลืมหลง จะไม่ตรงตามนิทาน เพราะปัญญาญาณยังเยาว์ ด้วยนิทานเก่าล่วงลับ ที่ได้สดับจึงว่ากล่าว ได้แต่พอเป็นราวพึงรู้ นักปราชญ์ผู้รู้แท้ ถ้าเห็นไม่แน่ช่วยแก้ไข ดัดแปลงให้ชอบด้วยเถิด

๏ โลกนาโถ อันว่าสมเด็จพระพุทธเจ้า อันเป็นที่พึ่งแก่สัตว์โลก

ในไตรภพ เมื่อแรกได้ตรัสรู้ซึ่งพระสัพพัญญุตญาณใหม่นั้น พระองค์เสด็จนิสีทนาการนั่งเหนือพระรัตนบัลลังก์แก้ววิเชียรในควงไม้พระศรีมหาโพธิ โวโลเกนุโต เมื่อทอดพระญาณจักษุไปแลดูที่ตั้งพระพุทธศาสนา ในมัชฌิมประเทศแลปัจจันตประเทศ เห็นแล้วซึ่งที่ตั้งพระศาสนานั้นโดยกาลบริเฉท ด้วยพระสัพพัญญุตญาณว่าดังนี้ ที่ตั้งพระพุทธศาสนาแห่งพระตถาคต จะตั้งในมัชฌิมประเทศมีเมืองพาราณสีเป็นอาทิ จะได้สำแดงพระธรรมเป็นอันมากในชมพูทวีป ในปัจจันตประเทศนั้นก็เป็นอันมาก มีเกาะลังกาเป็นอาทิ ครั้นพระองค์กระทำสันนิษฐานแจ้งฉะนี้แล้ว เสด็จไปยับยั้งอยู่ในที่พระมหาสถาน ๗ วัน ๗ ที่ เป็น ๗ แห่ง แล้วเสด็จไปสู่ป่าอิสิปตนมิคทายวัน สิ้นหนทาง ๑๘ โยชน์ ตรัสเทศนาพระธรรมจักกับปวัตตนสูตรโปรดพระปัญจวัคคีย์ภิกษุทั้งห้าให้สำเร็จพระอรหัตต์ กับทั้งบริษัทเทวดามนุษย์นับด้วยแสนโกฏิ แล้วทรงพระกรุณาโปรดส่งไปซึ่งพระอรหันต์ทั้งหลายในนานาประเทศ เหตุว่าจะให้ตั้งพระพุทธศาสนา จะได้โปรดเทวดามนุษย์จะให้ได้พระอริยมรรคอริยผล สมเด็จพระทศพลเสด็จไปโปรดเวไนยสัตว์ อนิจฺจาวาโส พระองค์เสด็จอยู่ในนานาประเทศ คือพระเชตุพนแลเวฬุวันมหาวิหาร ใกล้เมืองสาวัตถีแลเมืองราชคฤห์เป็นอาทิ สำแดงพระธรรมเทศนาโปรดหมู่เวไนยสัตว์ ได้อริยมรรคอริยผลพ้นทุกข์จะนับจะคณนามิได้ ตามพุทธกิจ พุทธวิสัย พุทธประเพณี อสีติยายุโก ตราบเท่าพระชนมายุได้ ๘๐ ทัศ แต่แรกได้ตรัสมาได้ ๔๕ พระวัสสา เสด็จไปสู่เมืองโกสินาราราชธานีในวันจะนิพพานนั้น

เสด็จบรรทมเหนือพระแท่นที่หว่างต้นรังทั้งคู่ จึงทรงพระอาวัชนาการแจ้งว่า มนุษย์จะได้ไปอยู่ในเกาะลังกา พระพุทธศาสนาจะปรากฏมีในเกาะลังกานั้น เมื่อพระตถาคตนิพพานแล้ว ๔ เดือน พระมหากัสสปเถระกับพระอรหันต์ ๕๐๐ พระองค์จะกระทำมหาปฐมสังคายนาณเมืองราชคฤห์ แต่ปีนั้นล่วงไป ๑๐๐ ปี พระยสเถระ พระเรวัตเถระ กับพระอรหันต์ ๗๐๐ พระองค์ จะกระทำทุติยสังคายนาณเมืองไพสาลี แต่ปีนั้นล่วงไปอีก ๑๑๘ ปี พระโมคคลีบุตรติศเถระ กับพระอรหันต์ ๑๐๐๐ พระองค์ จะกระทำตติยสังคายนาณเมืองปาตลีบุตร ตโต ปรํ แต่นั้นไป พระโมคคลีบุตรติศเถระ จะส่งพระอรหันต์ไปในนานาประเทศ ให้ตั้งพระพุทธสาสนาโปรดสัตว์ให้ได้มรรคผล พระมหินทรเถระ กับพระอรหันต์ ๕ พระองค์ไปสู่เกาะลังกาทวีป ตั้งพระพุทธศาสนาแล้วจะทำจตุตถสังคายนา กับพระอรหันต์ ๑๐๐๐ พระองค์ในเกาะลังกาทวีป เมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปได้ ๕๐๐ ปี พระอรหันต์ทั้งหลายจะเขียนพระไตรปิฎกลงในใบลาน อนึ่งทรงพระอาวัชนาการแจ้งว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าที่มีพระชนมายุยืนนาน นิพพานแล้ว มีบรมธาตุเป็นแท่งประดุจแท่งทองพระองค์เดียวใหญ่ยาว ๓-๔ ศอกก็มี บัดนี้พระชนมายุพระตถาคตน้อย จะไว้พระศาสนา ๕๐๐๐ ปี จะอธิษฐานพระบรมธาตุให้เล็กเป็นหลายพระองค์มากกว่าแสน จะได้เรี่ยรายไปอยู่ในนานาประเทศ เทวดา มนุษย์จะได้สักการบูชาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นทางพระอริยมรรคอริยผล ครั้นสมเด็จพระทศพลแจ้งเหตุแห่งพระพุทธกิจฉะนี้แล้ว จึงให้โอวาทานุศาสน์

สั่งสอน พระสงฆ์แลเทวนิกร มนุษย์ เป็นที่สุด พระพุทธวจนะว่า อามนฺตยามิ โว ภิกฺขเว ฯลฯ สมฺปาเทถาติ ฉะนี้แล้ว เสด็จเข้าสู่ ปรินิพพานด้วยนิพพานธาตุ ว่ามาทั้งนี้โดยสังเขปกถา ที่พิสดารวิตถาร นั้นมีอยู่ในพระมหาปรินิพพานสูตรนั้นแล พระคัมภีร์มหาวงศ์เป็นอาทิ พระคัมภีร์อื่น ๆ ก็มีแล

อตีเต กิร ดังได้ยินมาในอดีตกาล พระพุทธศักราชศาสนาล่วงแล้ว ได้ ๑๗๖๗ ปี เป็นจุลศักราชได้ ๕๘๖ ปีเท่านี้แล เอโก ราชา ยัง มีพระยาองค์หนึ่ง สิริธมฺมาโสโก นาม ทรงพระนามชื่อพระเจ้า ศรีธรรมาโศกราเช วสิฏฺฐโคตฺโต เป็นเชื้อวงศ์วสิฏฐโคตรฤาษีชาติ ได้เสวยราชย์อยู่ในเมืองสุโขทัย มีบุญญาธิการ ยศศักดิ์ บริวาร เดชานุภาพมาก ปราศจากปัจจามิตรด้วยบุญฤทธิ์แห่งพระองค์ ทรง พระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศลศีลทาน เป็นอาทิ กอบด้วยเมตตาพรหมวิหารญาณสุจริต แก่มหาชน แลท้าว พระยาในนานาประเทศ มิได้เบียดเบียนบ้านเมืองอื่น ๆ รักษา สมณพราหมณามหาชน มีเสนาบดีเป็นอาทิ ให้อยู่เย็นเป็นสุขโดย ทศพิธราชธรรม ยังมหาชนทั้งหลายให้กระทำกองการกุศล มีรักษาศีล แลให้ทานเป็นต้น เสวยราชสมบัติอยู่เป็นเกษมสุขในเมืองสุโขทัย อยู่ มาวันหนึ่ง พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช พระองค์บรรทมเหนือแท่นที่อัน เป็นศิริไสยาศน์ในพระราชเรือนหลวง เพลาราตรีภาคมัชฌิมยามทรง พระอาวัชนาการซึ่งพระอุโบสถศีล เห็นพระอานิสงส์มีมากยิ่งนัก มี พระทัยปรารถนาจะรักษาพระอุโบสถศีล จึงทรงพระดำริว่า

อาตมาภาพนี้จะระคนปนอยู่ด้วยสตรีภาพมาตุคามอันมีรูปอันงาม จะรักษาพระอุโบสถศีลในพระราชฐานนี้ เห็นศีลนั้นจะไม่บริสุทธิ์กอบด้วยโทษไม่สมควร ถ้าอาตมาภาพไปสู่ภูเขาหลวงรักษาพระอุโบสถศีลในที่สงัดวิเวก ปราศจากสตรีภาพมาตุคาม ศีลนั้นจะบริสุทธิ์มีพระอานิสงส์มาก ครั้นทรงพระดำริแล้ว ในวันรุ่งขึ้นเช้าจึงดำรัสสั่งให้หาข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธาน แลพระสนมในทั้งหลายมีพระอัครมเหษีเป็นอาทิมาเฝ้าแล้ว ดำรัสสั่งว่า โภนุตา ดูกรท่านทั้งหลาย เรานี้จะไปรักษาอุโบสถศีลอยู่ที่ภูเขาหลวง ท่านทั้งปวงจงช่วยกันรักษาขอบขัณฑเสมาบ้านเมืองพระราชวังเราจงดี อย่าให้มีภัยอันตราย ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทใน ๗ วัน กว่าเราจะกลับมา สมเด็จพระบรมราชาธิราชสั่งแล้วเสด็จลีลาศ ด้วยเสนามาตย์จตุรงค์เป็นบริวาร ทรงยานพาหนะพระที่นั่งพร้อมด้วยสุรโยธาหน้าหลัง ฆ้องกลองแตรสังข์กรรชิงฉัตร อื้ออึงคนึงแออัดสว่างไสว ทวนธงไชยาบฉัตรแดงปลาบจามรี ให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะไปเป็นหลายพระองค์ ครั้นถึงเชิงเขาหลวงที่กำบังเงื้อมคูหาศิลาตายสะอาดงามดีแล้ว ให้คนทั้งหลายกลับคืนมาเมือง จึงสมาทานพระอุโบสถศีลในสำนักแห่งพระสงฆ์แล้ว ก็ส่งพระสงฆ์กลับคืนไป เอาไว้แต่ราชบุรุษ ๔ คนเป็นเพื่อน พระองค์ก็รักษาพระอุโบสถศีล ด้วยจิตรอันสุจริตอยู่ในสถานที่นั้น

โส ราชา สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เมื่อรักษาพระอุโบสถศีลในที่นั้น ๗ วันบ้าง ๕ วันบ้าง ๓ วันบ้าง จึงกลับไปว่าราชกิจใน

พระนคร ๗ วันบ้าง ๕ วันบ้าง ๓ วันบ้าง แล้วกลับไปรักษาพระอุโบสถศีลเนือง ๆ ในที่นั้นเป็นหลายครั้ง เป็นเหตุจะได้สังวาสด้วยนางนาค ด้วยอุปนิสัยแห่งกุศลบุญได้กระทำมาด้วยกันแต่ก่อน อนึ่งเป็นเหตุจะได้พระราชบุตร อันมีมหิทธิฤทธิ์เดชานุภาพบุญาธิการมาก อนึ่งเป็นเหตุแห่งกุศลวิบากแห่งคนทั้งสามนั้น จะให้บังเกิดปรากฏเป็นอัศจรรย์ประหลาดโลกอันควรแก่กาลนั้น

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระเจ้าสุโขทัยมีพระทัยปรารถนาจะเสด็จไปประพาสในเชิงมหาบรรพต ทอดพระเนตรชมวนรุกขชาติพฤกษาคณานกนิกรมฤคีสัตว์จตุบาททวิบาท แลท้องแถวธารธาราน้ำไหล ในซอกห้วยเหวคูหาศิลาดาษ รุกขชาติน้อยใหญ่ในประเทศที่นั้น ครั้นเสด็จพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรแลไปแต่ข้างโน้นข้างนี้ จึงได้เห็นซึ่งนางนาคนิมิตรตัวเป็นงูเลก ยินดีด้วยราคจริตสังวาสกับด้วยงูดินรัดรึงซึ่งกายอันเกี่ยวพันกันอยู่ในที่นั้น พระองค์จึงพิจารณาดู เห็นงูตัวเมียนั้นรูปงามประหลาดคอแดงหงอนแดง จึงแจ้งว่านชรอยเป็นนางนาคตระกูลสูง จึงทรงพระดำริว่านางงูนี้รูปงามเป็นตระกูลนาคอันสูงศักดิ์ มิควรที่จะมารักสังวาสกับด้วยงูดินตระกูลต่ำ ครั้นทรงพระราชดำริแล้ว เอาไม้เท้าเข้าเขี่ยค้ำคัดให้งูทั้งสองพลัดออกจากกันต่างตัวต่างไป นางนาคนั้นมีความละอายโกรธซึ่งพระยานั้น จึงคิดว่ากูควรจะฆ่าเสียซึ่งพระยานี้ ก็ให้บังเกิดไภรีตกใจกลัวด้วยบุญญานุภาพศีลแห่งพระยานั้น มิอาจจะกระทำร้ายได้ ก็ปลาสนาการอันตรธานกลับคืนไปสู่นาคพิภพแห่งตน เข้าไปสู่สำนักแห่งพระราชบิดามารดา นั่ง

ในที่ควรแล้วนมัสการไหว้พระราชบิดามารดา โรทนุติ แกล้งกระทำมารยาร้องไห้ด้วยความโกรธนั้น จึงกล่าวโทษใส่ความแก่พระยาสุโชทัยว่า เทว ข้าแต่พระราชบิดา ข้าพเจ้าอำลาพระองค์ขึ้นไปรักษาอุโบสถศีลในถิ่นมนุษย์ เที่ยวชมประเทศหาที่สบายที่ภูเขาหลวงใกล้เมืองสุโชทัย ประเทศที่นั้นประดับไปด้วยรุกขชาติลดาดาษเครือวัลย์ ภูเขานั้นมีคูหาถ้ำห้วยเหว ชะเงื้อมผาศิลาลาดดาษดาด้วยกนุทรา ทรอกทรงถองแถวธารธาราน้ำไหล ป่าไม้ระหงรโหฐานเป็นสนุกสบายใจ ข้าพเจ้าอาศัยอยู่ในที่นั้น ได้เห็นพระยาสุโชทัยเที่ยวมาที่ประเทศนั้น ข้าพเจ้าไม่ทันหลบหลีก พระยานั้นโกรธจึงตีข้าพเจ้าด้วยกระบองอันใหญ่ ข้าพเจ้าเจ็บปวดเป็นสาหัสแทบบรรดาตาย ข้าพเจ้าตกใจกลัวยิ่งนักมิอาจทำอันตรายแก่พระยานั้นได้ ข้าพเจ้าจึงหนีลงมาสู่สำนักแห่งพระองค์นี้ พระยานั้นกระทำให้บิดาได้ความอัปรยศอดอาย พระองค์จงฆ่าเสียซึ่งพระยานั้นเถิด

ตทา ในกาลนั้น พระยานาคราชได้ฟังนางนาคพระราชบุตรีบอกดังนั้น ก็โกรธพระเจ้าสุโชทัย จึงมาจากนาคพิภพด้วยเพศเป็นดาบศฤษี ....ควรที่อาตมาภาพจะไปถามดู ก็จะรู้เหตุเมื่อภายหลัง ครั้นถึงที่นั้นจึงเข้าไปสู่สำนักแห่งพระเจ้าสุโชทัยนั้น แล้วถามว่า มหาราช ดูกรพระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์มาอยู่ในที่นี้ด้วยเหตุดังฤๅ พระองค์ได้เห็นสิ่งใดประหลาดบ้าง พระยาจึงบอกว่า ข้าแต่พระดาบศ ข้าพเจ้ามาอยู่เพื่อจะรักษาอุโบสถศีล อยู่มาช้านานแล้ว วันหนึ่งข้าพเจ้าเที่ยวไปภูมิประเทศเชิงบรรพต เพื่อจะชมต้นไม้แลภูเขาท่อธารธาราถ้ำเหว

นกเนื้อต่าง ๆ จึงเห็นงูผู้เมียทั้งสองสังวาสเกี่ยวพันกันอยู่ แต่นางงูมีรูปงามหงอนแดงคอแดงประหลาด จึงคิดว่านางงูตัวนี้ชรอยจะเป็นตระกูลชาตินาคราชอันสูงศักดิ์ ไม่ควรจะมารักสังวาสด้วยชาติงูดินตระกูลต่ำ จะเสียตระกูลไปไม่ควร ข้าจึงเอาไม้เท้าเข้าเขี่ยคัดให้งูทั้งสองพลัดพรากจากกันไป ข้าเห็นประหลาดแต่เท่านี้

ขณะนั้นพระยานาคได้ฟังคดีถ้วนถ้อยดังนั้น ก็เห็นคุณพระเจ้าสุโขทัยเลื่อมใสยินดี จึงอำลาด้วยคารวะเคารพ กลับคืนไปสู่นาคพิภพพิโรธราชธิดา บริภาสนาด้วยวาจาทารุณต่าง ๆ ครหาติเตียนเป็นอันมาก แล้วว่าอีอคนร้ายท่านลวงเราว่าจะลาไปรักษาศีล กลับไปเที่ยวเล่นชู้ชายชาติงูดินตระกูลต่ำ กระทำชาติสมเภทเสียตระกูลมีโทษมาก เอ็งอย่าอยู่ในเมืองนาคนี้เลย จงไปสู่สำนักเห่งพระเจ้าสุโขทัย ท่านมีคุณแก่เราทั้งตัวเองเป็นอันมาก เอ็งไปอยู่ปรนนิบัติเป็นทาษท่านในสถานที่นั้นเถิด

นางนาคนั้นครั้นได้ฟังถ้อยคำแห่งพระบิดา บริภาสนาด้วยวาจาอันหยาบช้าดังนั้น ตกใจกลัวตัวสั่น จึงอำลาบิดามารดาแล้วมาสู่ภูเขาหลวง จึงนิมิตรสรีรกายงามเฉิดฉายโสภี เป็นตรุณนารีรูปงามดังนางเทพธิดา ประดับภูษาอาภรณ์ทิพย์อันสะอาด จึงลีลาสเข้าไปสู่สำนักแห่งพระเจ้าสุโขทัยนั้น นั่งในที่ควรแล้วนมัสการพระยานั้น พระเจ้าสุโขทัยจึงถามว่า เจ้าชื่อใด เจ้ามาแต่ไหน เจ้ามาสู่สำนักเราด้วยเหตุอันใด นางนาคนั้นจึงนำเนื้อความนั้นตามจริง ดุจดังคำพระบิดาว่ากล่าวมาแต่หนหลัง พระเจ้าสุโขทัยได้ฟังดังนั้น แจ้งเหตุดีพระทัย

โสมนัสยินดีมีสุนทรวาจาว่า ขอเจ้านี้ที่เป็นนางงูเล็กนั้น แล้วเป็นบุตรี พระยานาคราช บิดาให้เจ้ามาปรนนิบัติเราก็ดีแล้ว ชนทั้งสองก็สังวาส อยู่ด้วยกันตามประเพณีคดีโลก นางนาคนั้นเป็นที่เสน่หารักใคร่แห่ง พระยานั้นยิ่งนัก ด้วยเหตุว่านางนาคนั้นตบแต่งเครื่องอุปโภคบริโภค อาหารเอมโอชโอชารสบริสุทธิ์สะอาดต่าง ๆ แล้วไปด้วยอิทธิฤทธิ์ เดชานุภาพแห่งนาค แท่นที่สิริไสยาสน์ประดับด้วยดอกไม้และเครื่อง ลูบไล้สุคนธมาลา นวดฟั้นคั้นหัตถบาทาสรีรกายาต่าง ๆ นางนาค ปรนนิบัติบำรุงบำเรอพระบรมราชาธิราชมาช้านานถึง ๗ ราตรี

สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เสวยสมบัติด้วยนางนาคเป็นมโห- ฬาริกภาพเสน่หาอาลัย ประหลาดละเอียดกว่ามนุษย์เป็นอัศจรรย์ พระ องค์ปรารถนาจะรับพานางนาคนั้นเข้ามาไว้ในพระราชวัง จึงตรัสแก่ นางนาคนั้นว่า ภทฺเท ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันจำเริญ บัดนี้เราจะรับเจ้าเข้า ไปไว้ในพระราชวัง ตัวเราจะกลับไปสู่พระนครก่อน ว่าราชการอยู่ ๗ วันแล้ว จะจัดแจงแต่งยานมาศราชรถกับทั้งโยธาบริวารเป็นอันมาก มารับเจ้าเข้าไปในพระนคร เจ้าคอยอยู่จงดีในที่นี้ อย่ามีทุกข์เดือดร้อน เศร้าโศกสิ้นคำรบ ๗ วันเราจะออกมา เจ้าอย่าโศกาลัยไปสู่ที่อื่น สั่งสอนแล้วเสด็จเข้าไปสู่พระนคร

สมเด็จพระมหากษัตริย์มีกิจการภารธุระเป็นอันมาก มีพระสนม นารีที่โปรดปรานก็เป็นอันมาก มีสติมักเคลิ้มลืมไปมิได้ระลึกถึงนางนาค นั้น ล่วงพ้น ๗ วันมิได้ออกไปรับนางนาคช้านานไป นางนาคเมื่อคอย

อยู่ในที่นั้นมิได้เห็นพระยาออกมารับล่วงพ้น ๗ วันแล้ว ก็เป็นทุกข์โทมนัสเศร้าโศกใจ ร้องไห้คร่ำครวญหาพระยาสุโชทัย ร่ำไรไปมาต่าง ๆ ว่าพระเจ้าสุโชทัยองค์นี้ เป็นชายชาติมนุษย์ วาจาไม่บริสุทธิ์เจรจามุสาหาสัจวาทีมิได้ สั่งแก่ข้าไว้ว่าจะไปก่อน ถ้วนครบ ๗ วันแล้วจะกลับมารับ พระยามนุษย์องค์นี้เจรจาสับปรับล่อลวงข้ามาทิ้งไว้ในกลางป่า เอกาแต่ผู้เดียวเปลี่ยวใจ ชรอยบุญตัวข้าหาไม่ ได้ผัวไม่รอดชั่วจึงหน่ายหนี ชะรอยว่ากรรมมี ข้าได้ล่อลวงเบียดเบียนสณมพราหมณาให้เสียศีลสิกขา กรรมนั้นจึงมาถึงตัวณครั้งนี้ ข้าได้สังวาสอยู่ด้วยสามี ๗ วัน สัตว์มาบังเกิดในครรภ์ให้เสียวสันอัศจรรย์ยิ่งนัก นิมิตรประหลาดประจักษ์เห็นหลากครัน จะพาครรภ์นี้ไปสู่เมืองนาค ให้ผู้อื่นรู้จะอัปรยศอดสูแก่ญาติแลมิตร ครั้นคิดแล้วจึงลุกออกไปด้วยโทมนัส ขัดใจพระสามีด้วยโลกีย์ราคจิตต์คิดแค้น ถือเอาผ้าแดงกับแหวนพระธำมรงค์ของชอบใจ ที่พระยาให้ไว้ชมพลางดูต่างพระพักตร์นางก็รักสุดสวาท จึงคิดจะนิราสไปสู่เมืองนาค จะสำรอกถากต่อมโลหิต อันติดไปในครรภ์อันสัตว์มาบังเกิดอยู่นั้นไว้ ให้แก่พระยาภัสดาสามี ครั้นคิดแล้วจึงจรลีไปที่ริมฝั่งคลอง ใกล้ท้องธารที่เป็นทรอกกำบัง จึงนางนาคนั่งลงด้วยโทมนัสโสกา วางพระภูษาพับเป็นฐานล่าง แล้ววางพระธำมรงค์ลงตรงกลางชั้นบน แล้วจึงอธิษฐานสำรอกต่อมโลหิตด้วยนาคฤทธิ์แห่งตน ลงไว้ในที่บนวงพระธำมรงค์นั้น แล้วอธิษฐานให้สัตว์นั้นมิให้มีภัยอันตรายด้วยฤทธิ์นาค ประกาศฝากลูกนั้นแก่หมู่เทพดาทั้งหลาย อันสิงสู่อยู่ในรุกขพิมานภูมิสถานทุก

ประเทศเขตต์ขอบขุนเขาหลวง ว่าเทพดาเจ้าทั้งปวงเอ็นดูด้วย ช่วยอภิบาลรักษาลูกน้อยของข้าอย่าให้มีภัยอันตรายต่าง ๆ ว่าพลางก็ร้องไห้ร่ำไรอาลัยถึงพระภัสดาสามิมิใคร่จะไปได้ ฝากลูกน้อยไว้แก่นางพระธรณี นางนาคก็กลับไปสู่นาคพิภพแห่งตน

ในกาลนั้นยังมีคางคกตัวหนึ่ง เที่ยวมาเพื่อจะหาเหยื่อที่แถวธารคลองน้ำนั้น พอประสพพบต่อมโลหิตทั้วงพระธำมรงค์นั้น ได้กลิ่นคาวโลหิตก็ติดใจยินดีจะได้กินเป็นภักษาหาร คางคกก็คลานต้อมโดดเข้าไปคาบกะพ่ำเอาต่อมโลหิต กล้ำกลืนเข้าไปกับทั้งพระธำมรงค์ คางคกมิอาจดำรงตัวอยู่ได้ บัดเดี๋ยวใจก็ถึงแก่ความตาย ด้วยพิศม์นาคนั้นร้ายเป็นที่สุด แต่สัตว์อันอยู่ในรูปนั้นเป็นมนุษย์ มีบุญญาธิการอานุภาพมาก ด้วยเป็นเชื้อชาติ นาคจึงไม่ตาย อาศัยอยู่ในรูปกายแห่งคางคก นั้นไม่เน่าเปื่อยเป็นปรกติ เที่ยวอยู่ในลำคลองด้วยรูปคางคกนั้น

ส่วนพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช เมื่อล่วงพ้น ๗ วันไปแล้วจึงได้สติระลึกถึงนางนาค จึงจัดแจงรถราชยานออกไปรับกับบริวารโยธาเป็นอันมาก ครั้นถึงที่นั้นมิได้เห็นนางนาค แล้วมหาชนเที่ยวค้นหาทุกแห่งหนในประเทศเขตต์ขอบเขาหลวง คนทั้งปวงมิได้ประสพพบเห็นนางนาค แต่เที่ยวหาสิ้นสามราตรีก็มิพบนางนั้น แล้วสมเด็จพระเจ้าสุโขทัยก็เศร้าโศกเป็นทุกข์โทมนัสเป็นอันมาก ด้วยเสียดายนางนาคดังเสียเมืองให้ขัดแค้นขุ่นเคืองพระทัยตน ไม่ได้แล้วก็กลับพยุหพลคืนเข้าไปสู่พระนครนั้น

ครั้งนั้นยังมีบุรุษแก่คนหนึ่งสั่งว่าสอยู่ด้วยหญิงแก่คนหนึ่ง เป็นสามีภริยาเพื่อนศาลากัน อยู่ตำบลบ้านพูขอนใกล้ภูเขาหลวง สองคนผัวเมียนั้นเคยเที่ยวช้อนปลาในลำคลองนั้นเลี้ยงชีวิตมาแต่ก่อน วันนั้นเมื่อจะมีเหตุ สองคนผัวเมียนั้นถือเอาสุ่มซ่อมแลข้องออกไปถึงริมคลองนั้น พากันเดินไปตามริมฝั่งจึงเห็นผ้าแดงก็ได้ผ้านั้น คนทั้งสองก็ดีใจห่อผ้าแล้วช้อนปลาในคลองนั้น ด้วยบุญเดชานุภาพแห่งสัตว์อันอยู่ในรูปคางคกอันอยู่ในคลองนั้น คนทั้งสองช้อนปลาสิ้นวันยังค่ำ ไม่ได้ปลาปูกุ้งหอยแต่สักตัวหนึ่งเลย ได้แต่รูปคางคกนั้นทิ้งเทเสียแล้วได้อีกแล้ว ๆ เล่า ๆ เป็นหลายครั้ง บุรุษแก่นั้นโกรธว่าคางคกตัวนี้เป็นไร เวียนเข้ามาติดช้อนกู ๆ เททิ้งเสียแล้วแกล้งเข้ามาติดช้อนกูอีกเล่า ควรเราจะฆ่าคางคกตัวนี้เสีย สัตว์ที่อยู่ในรูปคางคกนั้นได้ยินคำแห่งบุรุษแก่ว่าจะฆ่าเสียดังนั้น จึงว่าแก่ตานั้นว่า ข้าแต่บิดาท่านอย่าฆ่าข้าเสียเลย ท่านจงเลี้ยงข้าไว้เถิด ข้าจะรักษาเฝ้าเรือนท่าน ชนทั้งสองผัวเมียเมื่อได้ฟังคำนั้นเป็นภาษามนุษย์ ก็ชื่นชมโสมนัสมีเมตตาจิตต์ คิดอ่านแก่กันว่า เราหาบุตรมิได้ เราเอาคางคกนี้ไปเลี้ยงไว้เป็นบุตรเราเถิด ว่ามาทั้งนี้เป็นเหตุด้วยบุคคลทั้งสามเคยได้อุปถัมภ์กันมาแต่ก่อน จะให้บังเกิดปรากฏในครั้งนั้น ครั้นคนทั้งสองคิดอ่านกันแล้ว จึงเอารูปคางคกนั้นใส่ลงในข้องแล้วคอนมา คางคกนั้นก็ตกร่วงลงจากข้อง ตายายจับขึ้นใส่ข้องแล้ว ๆ เล่า ๆ เป็นหลายครั้งตราบเท่าถึงบ้าน จึงเลี้ยงรูปนั้นไว้ณเรือน ให้ชื่อออร่วง เหตุตกร่วงลงจากข้องที่กลางทางนั้น สัตว์นั้นค่อยวัฒนาการจำเริญอยู่ในรูปนั้น รู้

เจรจาเป็นภาษามนุษย์เรียกบิดามารดา ชนทั้งสองรักใคร่เลี้ยงไว้ด้วยเมตตากรุณา วันหนึ่งชนทั้งสองมีที่ไปอื่น เจ้าร่วงจึงออกจากรูปนั้นแล้วจึงตกแต่งโภชนาหารอันโอชารสต่าง ๆ ใส่ภาชนะไว้เป็นอันดีด้วยฤทธิ์นาคแล้วกลับเข้าไปอยู่ในรูป ชนทั้งสองผัวเมียกลับมาบ้านขึ้นไปบนเรือน จึงเห็นโภชนาหารที่ในภาชนะ จึงสงสัยคิดว่าใครโกรธชังแกล้งแต่งโภชนาหารใส่ยาพิศม์ไว้ให้กินจะให้ตาย จึงคิดถึงร่างกายแห่งตนว่า เราทั้งสองนี้แก่เฒ่าชราภาพแล้ว เขาจะแกล้งให้เราตายก็ไม่เสียดายชีวิตแล้ว จะพ้นทุกข์ด้วยอยากหากครอบงำ จึงชวนกันกินโภชนาหารนั้นอร่อยยิ่งนัก จนอิ่มแล้วก็ไม่ตาย โสมนัสยินดีให้ลืมถามคางคกนั้นไป แต่ฉะนี้มาช้านาน อยู่มาวันหนึ่งชนทั้งสองผัวเมียจะใคร่รู้เหตุ แกล้งกระทำกิริยาเหมือนจะไปอื่น ไปซุ่มซ่อนตัวอยู่ในที่ลับซอบกลมิให้สัตว์นั้นรู้เห็น ทารกนั้นออกจากรูปนั้นแล้วนิมิตรโภชนาอาหารดังหนหลังมิทันจะเข้ารูป บุรุษเห็นนานแล้วก็ย่องเข้าไปในเรือน เห็นทารกนั้นรูปงามจึงชิงเอารูปคางคกเผาไฟเสีย แล้วเข้ากอดเอาทารก กล่าวคำอันเป็นที่รักชื่นชมโสมนัส กับด้วยยายผู้เป็นภริยาพากันบริโภคโภชนาหารแล้ว โถมนาการรักใคร่เจ้าร่วงยิ่งนัก ประดุจบุตรอันเกิดกับตน บำรุงบำเรอเลี้ยงด้วยเมตตาจิตต์ ร้องเรียกชื่อว่าเจ้าร่วงมาจนตราบเท่าทุกวันนี้ด้วยชื่อนั้น เจ้าร่วงบังเกิดเมื่อจุลศักราชได้ ๕๙๑ ปี เมื่อจำเริญมามีรูปงามโฉมงาม มีบุญญาธิการมหิทธิฤทธิ์มาก มีวาจาสิทธิ์กระทำการสิ่งใดก็สำเร็จสิ่งนั้น พอใจเล่นว่าว แลช่วยกระทำการของบิดามารดาแต่มีอุตสาหะเป็นอันมาก เป็นที่รักที่ชอบใจบิดามารดาเป็นอันมาก

อยู่มาวันหนึ่ง พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช จะให้ปลูก ปราสาทใน เมืองนั้น ให้จัดแจงไม้ไผ่ไม้จริงน้อยใหญ่เป็นอันมาก จะกระทำร่างร้าน บุรุษแก่นั้นนายใช้ให้หาไม้ไผ่ร้อยหนึ่ง จึงไปตัดไม้ได้ครบร้อยแล้ว กองไว้ กลับมาบอกเจ้าร่วงให้ไปช่วยขนไม้นั้น ว่าพ่อร่วงเอ๋ย บิดานี้ชราแล้วแรงน้อยขนไม้ไม่ใคร่จะได้ ลำบากนัก พ่อช่วยขนหน่อยเถิด ว่าแล้วพาเจ้าร่วงไปสู่ป่าถึงกองไม้นั้น เจ้าร่วงนั้นจับเอาไม้ไผ่ลำเดียว ลากมา ร้องเรียกว่าไม้ไผ่ทั้งกองจงมาให้หมด ไม้ไผ่ทั้งปวงนั้นก็เลื่อนมาตามทั้งสิ้นจนถึงที่นั้น พระเจ้าสุโขทัยครั้นถึงวันฤกษดี ให้ยกเสาปราสาท ฝ่ายชาวพนักงานทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น พร้อมกันมากกว่าพัน ช่วยกันยกเสาปราสาทขึ้นไว้ไม่ตรง เจ้าร่วงนั้นมาด้วยบุรุษแก่ จึงร้องว่าเสาเอนไปข้างโน้น โอนมาข้างนี้ เสาทั้งหลายนั้นก็โอนเอนไปมาตามวาจาเจ้าร่วงนั้น คนทั้งหลายจะฉุดชักผลักเสาเท่าใด เสาก็ไม่ตรง บุคคลทั้งหลายเหนื่อยพักลำบากกายเป็นหลายพักก็ไม่ตรง แล้วหยุดยับยั้งคิดอ่านแก่กัน ขณะนั้นเจ้าร่วงเห็นเสาโอนเอนไปมาดังนั้นจึงร้องห้ามว่า ท่านทั้งหลายอย่าฉุดชักผลักลากวุ่นวายไปเลย จะเหนื่อยลำบากกายเสียเปล่า ข้าพเจ้าผู้เดียวจะผลักเสาให้ตรง คนทั้งหลายครั้นได้ฟังก็สงสัย เห็นจะให้เสาตรงดังว่านั้นไม่ได้ แต่ทว่าให้เกรงกลัวไปไม่ห้ามได้ จึงอนุญาตให้กระทำ เจ้าร่วงจึงจับเสาแต่ต้นหนึ่งร้องว่า เสาทั้งปวงจงตรงเถิด เสาที่เอนโอนไปมาทั้งสิ้นนั้นก็ตรงพร้อมกัน ในขณะนั้นคนทั้งหลายเห็นเป็นอัศจรรย์ มีใจบังเกิดพิศวงตกใจแลดูหน้ากันอยู่ สงสัยคิดว่ามิใช่มนุษย์ ชะรอยว่าผู้นี้เป็นเทวดาให้กลัวเกรงยิ่ง

นัก จึงพากันไปกราบทูลเหตุทั้งปวงนั้นให้แจ้งแก่พระยานั้น พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ทรงฟังดังนั้น บังเกิดมีพระทัยพิศวง เห็นเป็นอัศจรรย์ จึงให้หากุมารนั้นมากับบุรุษแก่นั้น ปรารภเพื่อจะได้ถาม วันนั้นเจ้าร่วงห่มผ้าแดง พระธำมรงค์นั้นห้อชายผ้าแดงมาด้วย ประหนึ่งจะใคร่สำแดงเหตุ จะให้พระราชบิดารู้จักตัวว่าเป็นพระราชบุตร กระทำองอาจ ปราศจากภัยด้วยฤทธิ์นาค ครั้นมาถึงจึงนั่งไหว้พระบิดากับบุรุษแก่แลราชบุรุษอยู่ในที่สมควร

ส่วนสมเด็จพระเจ้าสุโขทัย ทอดพระเนตรพิจารณาดูกุมารนั้น เห็นรูปโฉมงามล้ำเลิศประหลาด องอาจปราศจากภัย เห็นผ้าแดงนั้นเป็นสำคัญก็รู้จักจำได้ เข้าพระทัยว่ากุมารนี้เป็นลูกนางนาคพระราชบุตรเราแล้ว มีพระทัยเสน่หารักใคร่ทรงพระเมตตากรุณา จึงตรัสถามด้วยพระราชโวหารว่า ฮา ดูกร กุมารน้อย เองนี้เป็นบุตรของบุคคลผู้ใด ผ้าแดงผืนนี้ใครให้แก่เองหรือ ๆ เองได้มาแต่ที่ใด เองอยู่บ้านไหน จงบอกมาให้แจ้ง เจ้าร่วงจึงกราบบังคมทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพเจ้าเป็นบุตรของบุรุษแก่ ผ้าแดงผืนนี้บิดาให้แก่ข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าอยู่บ้านพุขอนใกล้ภูเขาหลวง แล้วจึงตรัสถามบุรุษแก่นั้นสอบคำดูเล่าว่า ข้าแต่ท่านลุง กุมารน้อยนี้เป็นบุตรของท่านเองหรือ ๆ ใครให้แก่ท่าน ผ้าแดงผืนนี้ท่านได้มาแต่ไหน ท่านให้การไปแต่ตามจริง บุรุษแก่นั้นจึงกราบทูลพระกรุณาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ กุมารนี้ก็ดี ผ้าแดงผืนนี้ก็ดี ข้าพเจ้าได้ที่ริมคลองน้ำใกล้ตีนเขาหลวง แลบอกเหตุทั้งปวงต่าง ๆ

ตามที่มีความว่ามาแต่ก่อนโน้น ถ้วนถ้วนทุกประการให้แจ้งแก่พระยานั้น พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชพิจารณาซึ่งผ้าแดงแลพระธำมรงค์ ก็รู้จักจำได้ จึงตรัสว่ากุมารผู้นี้เป็นบุตรของเราเกิดด้วยนางนาค ผ้าแดงแลพระธำมรงค์นี้เราให้แก่นางนาค ครั้งเมื่อเราไปรักษาศีลอยู่ที่ภูเขาหลวงนั้น ข้าแต่ท่านลุง ข้าขอซึ่งกุมารนี้เถิด ท่านลุงจงให้กุมารนี้แก่ข้าเถิด บุรุษแก่นั้นก็ถวายซึ่งเจ้าร่วงนั้นแก่พระเจ้าสุโขทัย ด้วยความเคารพโดยสุจริต แล้วพระยานั้นจึงพระราชทานเงินทองเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นอันมาก แก่บุรุษแก่กับทั้งภรรยา แล้วรับพระราชบุตรนั้นไปสู่พระราชวัง ให้ชำระสะสรงพระองค์สรีรกายลูบไล้ทาพระสุคนธ์ของหอมบริบูรณ์สรรพ ประดับพระภูษาอลังการวัตถาภรณ์สรรพพิจิตรงามเลิศแล้ว ให้พระราชบุตรแก้วนั่งเหนือพระเพลาพลางเชยชมโสมนัส แล้วจัดเครื่องสักการะพิธีทำขวัญสมโภช ทำขวัญ ๓ วันตามบุราณราชประเพณีสืบมา จำเดิมแต่นั้นเจ้าร่วงราชกุมารนั้น เป็นที่เสน่หารักใคร่แห่งพระบิดา เช้าเฝ้าอุปฐากพระบิดามาช้านาน มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธสาสนา จึงถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดาบวชในพระพุทธสาสนาเป็นสามเณร เล่าเรียนพรหมจรรย์มีสติบัญญามาก เป็นพหุสูตรปรนนิบัติเป็นอันดีตราบเท่าได้อุปสมบท ปรากฏด้วยวาจาสิทธิ์ว่าสิ่งใดเป็นสิ่งนั้น มีบุญญาธิการเดชานุภาพอิทธิฤทธิ์มาก หาปุถุชนจะเปรียบเสมอมิได้ ครั้งนั้นท้าวพระยาทั้งหลายในสยามประเทศทุกเมือง มีเมืองสุโขทัยเป็นต้น ไปเป็นเมืองขึ้นแก่เมืองกัมพูชาธิบดีมหานคร พระเจ้าละโว้อันอยู่ในเมืองลพบุรีส่งส่วยน้ำในสระน้ำเสวย พระเจ้าสุโขทัย

ส่งส่วยน้ำอันมีอยู่ในภูเขาหลวง ใส่ตุ่มบรรทุกเกวียนเข็นน้ำนั้นไปถวายแก่พระเจ้ากัมพูชาธิบดีมิได้ขาดณเมืองกัมพูชาโน้น อยู่มาวันหนึ่งพระภิกขุคือพระร่วงนั้น เห็นเขาขับเกวียนเข็นน้ำไปดังนั้น จึงถามรู้เนื้อความว่าเขาเข็นน้ำส่วยไปส่งถวายแก่พระเจ้ากัมพูชาธิบดีดังนั้น จึงว่าแต่นี้ไปอย่าเอาน้ำใส่ตุ่มเลย ทำตารางบนเรือนเกวียนแล้วเอาน้ำเทใส่ตารางขังไปไม่รั่ว เข็นไปถวายแก่พระยากัมพูชาธิบดีเถิด คนชาวน้ำส่วยทั้งหลายจึงกระทำตามคำพระร่วงว่าดังนั้น เข็นน้ำไปน้ำขังอยู่ในตารางไม่รั่วเลย ไปถวายแก่พระเจ้ากัมพูชาธิบดีนั้น พระเจ้ากัมพูชาธิบดีทอดพระเนตรเห็นเกวียนเข็นน้ำนั้นอัศจรรย์ยิ่งนัก จึงถามรู้เนื้อความว่าพระร่วงเป็นภิกขุให้กระทำดังนั้น ก็สะดุ้งตกพระทัยกลัวพระร่วงยิ่งนัก จึงถามว่าพระร่วงบวชอยู่วัดไหน แล้วได้ยินว่าอยู่วัดมหาธาตุ จึงทรงพระดำริว่าพระร่วงนี้มีบุญมาก วาจาสิทธิ์มีฤทธิ์มาก แต่นี้ไปเมืองสุโขทัยมิควรจะให้เอาน้ำมาส่งแก่เรา ครั้นทรงพระดำริแล้วจึงสั่งแก่ชาวส่งส่วยน้ำว่า แต่นี้สืบไปท่านทั้งหลายอย่าเอาน้ำเสวยนั้นมาส่งส่วยแก่เราเลย เอาน้ำนั้นไปถวายแก่พระภิกขุรูปนั้นเถิด ได้เป็นกุศลแก่เรา จำเดิมแต่นั้นมา ชาวน้ำเสวยทั้งปวงก็มิได้ไปส่งส่วยน้ำณเมืองกัมพูชาธิบดีก็ขาดมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระเจ้ากัมพูชาธิบดีเห็นมหิทธิฤทธิ์เดชานุภาพแห่งพระร่วงนั้นมากยิ่งนัก สะดุ้งตกพระทัยครั่นคร้ามเกรงกลัวเข็ดขามยิ่งนัก จึงคิดจะทำลายฆ่าเสียซึ่งพระร่วง ด้วยเห็นว่าพระร่วงจะแข็งเมือง จะชิงเอาราชสมบัติบ้านเมืองของตนได้

จึงให้เสาะสืบแสวงหาคนดีที่มีวิชาการความรู้วิเศษ จึงได้คนดีนั้นมะโสมนัสยินดีนักหนา จึงตรัสสั่งว่าท่านจงไปสู่เมืองสุโขทัยแล้ว จงฆ่าเสียซึ่งภิกษุรูปหนึ่งชื่อพระร่วงอยู่วัดมหาธาตุ ฆ่าเสียให้ตายจงได้แล้วจึงกลับมา เราจะพูนบำเหน็จรางวัลให้แก่ท่านจงมาก สั่งแล้วจึงส่งผู้นั้นไป คนดีนั้นมาสู่เมืองสุโขทัยใกล้จะถึง จึงดำดินไปผุดขึ้นในวัดมหาธาตุ พอพบพระร่วงมากวาดวัดอยู่ใกล้พระวิหารลานพระเจดีย์ เห็นแล้วไม่รู้จักพระร่วงคิดว่าพระภิกษุรูปอื่น เมื่อผุดขึ้นพ้นดินแต่ครึ่งตัวจึงถามพระร่วงว่า ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้า บัดนี้พระร่วงอยู่ที่ไหน พระร่วงกวาดวัดอยู่ในกำแพงพระวิหารหลวง ได้ยินเสียงแล้วแลมาดู เห็นบุรุษนั้นผุดขึ้นมาจากแผ่นดินครึ่งตัวเพียงนม ก็รู้ว่าบุรุษนี้มาจะกระทำอันตรายแก่พระองค์ จึงกล่าววาจาสิทธิ์ว่า ท่านอยู่ที่นี่เถิด ว่าแล้วก็ไปจากที่นั้น บุรุษนั้นจะขึ้นมาจากดินก็มิได้ จะถอยหลังดำดินคืนไปก็มิได้ กายก็แห้งแข็งอยู่ บุรุษนั้นก็กลับกลายเป็นศิลาไป ตั้งอยู่เพียงอุรประเทศจนตราบเท่าทุกวันนี้ พระร่วงนั้นพิจารณาเห็นศีลจะไม่บริสุทธิ์แล้ว ด้วยเหตุนั้นจึงสึกออกจากผนวช แล้วกราบทูลพระกรุณาสมเด็จพระราชบิดา ด้วยปรารถนาจะสร้างพระนครในที่สมควรว่า ข้าแต่สมเด็จพระบิดา พระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดอนุญาต ให้ข้าพเจ้าสร้างพระนครสักเมืองหนึ่งในที่สมควร พระเจ้าศรีธรรมาโศกราชได้ทรงฟังเห็นชอบด้วย จึงอนุญาตให้กระทำพระนครว่า ดูกรเจ้าผู้เป็นลูกรัก เจ้าว่าทั้งนี้ชอบแล้ว เมืองเก่าบุราณชื่อว่าเมืองสัชนาไลย อยู่ใกล้ริมแม่น้ำชื่อว่า ป่าพอกยนที ใกล้คีรีบรรพต

ชื่อว่าเขาสัชนาไลย เมืองนั้นประกอบไปด้วยพระบรมธาตุ พระฤษีชื่อว่าพระสัชนาไลยดาบศ เป็นพระไอยกาชวดแห่งเราท่านให้สร้างเมืองนั้นไว้แต่ก่อน เราสร้างใหม่ให้ชื่อเมืองสวรรคโลกเถิด เจ้าพระร่วงได้ฟังดังนั้นก็ยินดี จึงถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดาไปสร้างเมืองนั้น ให้พูนดินก่อถนนกว้าง ๙ วา แต่เมืองสุโขทัยถึงเมืองสัชนาไลยนั้นทางไกลประมาณ ๕ โยชน์เศษ เจ้าพระร่วงเสวยลูกในมะขามขั้วสุกแล้ว เอาเปลือกนั้นโปรยไป ๒ ข้างถนนนั้น กล่าวด้วยวาจาศักดิ์สิทธิ์ว่า เปลือกเม็ดในมะขามนั้นจงเป็นต้นมะขามไปเถิด เปลือกเม็ดในมะขามก็ค่อยงอกเป็นต้นมะขามเหมือนเม็ดในดิบนั้นทั้งสองข้างถนนเป็นต้นมีใบดอกผัก ไม่มีแต่เม็ดใน มีมาปรากฏตราบเท่าทุกวันนี้ ให้ก่อพระเจดีย์วิหาร อุโบสถ ให้กระทำการเปรียญอาวาศเสนาสนะกุฎีต่าง ๆ พระปรางค์ที่บรรจุพระบรมธาตุตั้งอยู่ข้างตะวันตกยกย้ายมาตั้งข้างตะวันออก แล้วให้ตบแต่งพระราชเรือนหลวงการพระนครทั้งปวงก็สำเร็จมิช้าใน ๕ เดือน แล้วด้วยฤทธิ แลวาจาสิทธิ์ทุกประการ พระเจ้าศรีธรรมาโศกราช จึงเชิญเจ้าพระร่วงไปครองราชสมบัติอยู่ณเมืองสวรรคโลก ว่าราชการสืบไป เมืองสวรรคโลกแต่ก่อนชื่อเมืองสัชนาไลยนั้น เหตุกระทำรูปสัณฐานเมืองนั้นตามสายลูกประคำแห่งพระฤษีอันชื่อพระสัชนาไลยดาบศ ชื่อว่าสวรรคโลกนั้น เหตุพระฤษีนั้นเอาน้ำสุรามฤตมาแต่สวรรค์มารดที่เมืองนั้น ว่ามาทั้งนี้เป็นคำบุราณกถา ครั้นพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชแก่ชราภาพ สิ้นพระชนม์สวรรคตไปตามยถากรรมแห่งพระองค์นั้น เจ้าพระร่วงกระทำฌาปนกิจสมเด็จพระราชบิดา ด้วยเครื่องสักการบูชา

ถวายไทยทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ให้มีการมโหรศพ ๗ วันตามราชประเพณี ด้วยพระราชวงศานุวงศ์แลมหาชนทั้งหลายนั้น เมื่อครั้งพระพุทธศักราชล่วงได้ ๑๘๐๐ พระวัสสา จุลศักราชได้ ๖๑๙ ปี สมเด็จพระเจ้าวรวงศ์บรมราชาธิราชอายุศม์ได้ ๒๘ ปี ได้เสวยราชสมบัติอยู่ณเมืองสุโขทัย พระโบราณาจารย์เจ้ากล่าวพระบาลีไว้ในคัมภีร์จามเทวีวงศ์ แลพระคัมภีร์สังหพปฏิมากรนั้นก็มีแปลกกันบ้าง ซึ่งชื่อแลเรื่องราวนิทานพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้น ว่ามีบุรุษรูปงามมีกำลังผู้หนึ่ง นางนาคนั้นว่านางเทวธิดาองค์หนึ่ง ได้สังวาสอยู่ด้วยกันมีบุตรผู้หนึ่งคือพระร่วง แลพระร่วงเจ้านั้นชื่อว่า พระยาโรจราชก็ว่า วารุทราชาธิราชก็ว่าบ้าง แปลกกันแต่ชื่อดังนี้ ในกาลนั้นพระราชบุตรแห่งพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช พระองค์ต่างพระมารดาเป็นพระอนุชาธิราชมีบุญญาธิการมาก เจ้าพระร่วงราชาธิราชพระราชทานตั้งพระนามชื่อว่า พระยาศรีธรรมราชาให้ไปครองราชสมบัติอยู่ณเมืองสวรรคโลก เกจิอาจารย์บางจำพวกว่าพระเจ้าศรีธรรมาโศกราชนั้น เมื่อได้พระร่วงมาปั้นตุ๊กตาดินให้พระร่วงเล่น ด้วยทรงพระเมตตารักใคร่โปรดปรานพระราชบุตรนั้น เจ้าพระร่วงได้รับพระราชทานตุ๊กตาดินนั้น เคารพพระบิดา นับถือ จะไปในที่ใด ๆ ก็ดี ร้องเรียกตุ๊กตาดินนั้นว่าน้องมาไปด้วยกัน เจ้าจงเป็นมนุษย์เป็นเพื่อนเราเถิด ว่าด้วยวาจาสิทธิตุ๊กตานั้นบังเกิดเป็นมนุษย์รู้เจรจา เดินไปมากินอาหารสรรพการทั้งปวง พระร่วงนั้นเสวยปลาปิ้งทั้งตับ ยังมีเนื้ออยู่ข้างหนึ่งทิ้งลงในน้ำทั้งตับ ว่าให้เป็นขึ้นจงว่ายไปกับทั้งตับนั้นเถิด ปลา

นั้นก็เป็นขึ้นว่ายไปกับทั้งตับได้ ลางที ไม่มีตับแต่ตัวปลาครึ่งซีก ก็มีแต่ก้างเปล่าก็มี ว่ายไปได้เป็นอัศจรรย์ประหลาดต่าง ๆ มีปรากฏมาตราบเท่าทุกวันนี้ ทั้งนี้ย่อมเกิดด้วยบุญฤทธิ์วาจาสิทธิแห่งท่านนั้น ว่ามาทั้งนี้โดยสังเขปกถาย่ออยู่ยิ่งนัก ที่มีพิสดารวิตถารนั้นมีอยู่ในนิทานพระร่วงโน้น ครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราช เป็นพระยาเอกราชในสยามประเทศแลนานาประเทศ มิได้เบียดเบียนท้าวพระยาในนานาประเทศ ยังมหาชนทั้งหลายมีสมณพราหมณ์เป็นต้น ให้อยู่เย็นเป็นสุขทุกประเทศ ยังมหาชนทั้งหลายให้บำเพ็ญกุศล มีให้ทานแลรักษาศีล เป็นต้นใน พระพุทธศาสนา ยังพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองวัฒนาการ เสวยราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมมาช้านาน ส่วนพระยาศรีธรรมราชานั้น เสวยราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมอยู่ในเมืองสวรรคโลก ส่วนบุรุษแก่ กับทั้งภรรยาอันเป็นบิดามารดา เลี้ยงพระร่วงนั้น แก่เถ้าชราอายุขัย ก็ สิ้น ชนมายุศม์ แล้ว ก็กระทำกาลกิริยา ตายแล้วก็ไปตามยถากรรมนั้น เจ้าพระร่วงก็กระทำฌาปนกิจสักการบูชา ถวายไทยทาน แก่ พระสงฆ์ เป็นอันมาก ตามประเพณีกระทำฌาปนกิจนั้น

อยู่มาวันหนึ่งพระร่วงบรมราชาธิราช เสด็จพระราชดำเนินไปด้วยยศศักดิ์บริวารเป็นอันมากไปสู่เมืองสวรรคโลก ทอดพระเนตรเห็นกุฎีวิหาร ผุคร่ำคร่าหักพังเป็นอันมาก ปรารถนาจะกระทำ ให้ จีรังการนั้นคงไปช้านาน จึงคิดอ่านด้วยพระอนุชาธิราชนั้นว่า เราจะไปสู่เมืองมคธคือเมืองจีน ขอช่างกระทำถ้วยชามแต่พระเจ้ากรุงจีนมาให้กระทำถ้วยชามแลกระเบื้องในเมืองเรา จะได้กระทำหลังคากุฎีวิหาร

ใช้การต่าง ๆ ที่เมืองเรานี้ พระยาศรีธรรมราชานั้นได้ฟังแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพระพุทธเจ้าจะขอตามเสด็จพระราชดำเนิรไปด้วยพระองค์

พระมหากษัตริย์ทั้งสององนั้นมีพระทัยเป็นเอกฉันท์ด้วยกันแล้ว เสด็จลงเรือพระที่นั่งน้อยกับราชบุรุษ ๗ คน แล้วสั่งแก่ข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานให้อยู่รักษาบ้านเมืองว่า ท่านทั้งปวงจงอยู่รักษาบ้านเมืองเราจงดี สั่งแล้วก็ออกเรือพระที่นั่งนั้นไปโดยลำดับ ถึงมหาสมุทหาอันตรายมิได้ตราบเท่าถึงกรุงมคธราฐ ด้วยเดชเดชานุภาพบุญฤทธิให้ประสิทธิทุกประการดังนั้น ในกาลนั้นโหราอาจารย์แห่งพระเจ้ากรุงจีน ถวายฎีกาพระเคราะห์เมืองนั้นแก่พระมหากษัตริย์ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าศึกจะมาถึงพระนครในวันพรุ่งนี้ จักได้เมืองนี้เป็นแท้

พระเจ้ากรุงจีนครั้นได้ทรงฟังดังนั้นก็สะดุ้งตกพระทัย จึงให้หาเสนาโยธาทวยหาญ มาประชุมพร้อมกันในหน้าพระลานชัย ตรัสบอกคดีถ้วนถี่ทุกประการ แล้วสั่งให้รักษาพระนครทุกแห่งประตูหอรบเชิงเทิน หน้าที่กำแพงชั้นนอกชั้นใน คนทั้งหลายมากกว่าแสนพร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธต่าง ๆ รักษาพระนครแลพระราชวัง ตามรับสั่งทุกประการ ตรวจตรากันเป็นสามารถ

สมเด็จพระร่วงเจ้ากับพระอนุชาธิราชครั้นถึงเมืองจีนแล้ว จึงให้ราชบุรุษ ๗ คนอยู่รักษาเรือนั้น ทั้งสองพระองค์พากันเข้าไปในราชฐาน แลคนทหารทั้งหลายซึ่งรักษาประตูพระราชวังชั้นนอกชั้นใน

เห็นกษัตริย์ทั้งสองนั้น ให้บังเกิดภัยความกลัวยิ่งนัก มิอาจว่ากล่าวห้ามปรามสิ่งหนึ่งสิ่งใดมิได้ ก็ปลาศนาการหนีไปในที่อื่น หาผู้จะต้านทานกางกั้นไว้มิได้ กษัตริย์ทั้งสองเข้าไปถึงสำนักแห่งพระเจ้ากรุงจีน จึงนั่งในที่สมควร

พระเจ้ากรุงจีนทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ทั้งสอง เสด็จมานั่งในที่ใกล้นั้น สะดุ้งตกพระทัยกลัวยิ่งนัก ปรารภเพื่อจะถวายบังคมแก่กษัตริย์ทั้งสองนั้น

สมเด็จพระร่วงราชาธิราชเจ้า ทอดพระเนตรเห็นกิริยาแห่งพระเจ้ากรุงจีนจะถวายบังคมดังนั้น จึงตรัสห้ามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระองค์อย่าตกพระทัยกลัวเลย ตูข้านมาแต่เมืองสุโขทัย จะปรารถนาชิงราชสมบัติแห่งพระองค์หามิได้ มาบัดนี้ปรารถนาจะขอช่างกระทำถ้วยชาม ไปให้กระทำถ้วยชามกระเบื้องณเมืองสุโขทัยโน้น

พระเจ้ากรุงมคธราฐได้ทรงฟังดังนั้น ก็ดีพระทัยปีติโสมนัสยิ่งนัก จึงพิจารณาดูสมเด็จพระร่วงเจ้านั้น เห็นพระรูปพระโฉมงามล้ำเลิศประกอบด้วยราชลักษณะองอาจราชศักดิ์หาที่สุดมิได้ จึงทรงพระดำริว่า พระยาองค์นี้เป็นเจ้าเมืองสุโขทัย มีบุญญาธิการมากยิ่งนัก มีวาจาสิทธิ์ เราได้ยินมาแต่คำลูกค้าวานิชเลื่องลือมาแต่ก่อน ควรแล้วที่เราจะถวายราชสมบัติแก่พระยานี้ ครั้นพระเจ้ากรุงจีนทรงพระราชดำริฉะนี้แล้ว กลัวจะเสียพระราชสมบัติบ้านเมืองแห่งตน จึงถวายราชสมบัติแลพระราชธิดาแก่สมเด็จพระร่วงเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ข้าพเจ้าขอถวายสิ่งนี้ ๆ แก่พระองค์ ตัวข้านี้ขอเป็นทาษแห่งพระองค์

สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงทรงพระกรุณาดำรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ ตูข้านี้มิได้ปรารถนาพระราชสมบัติของพระองค์ ๆ ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานพระราชสมบัติให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเคารพสุจริตฉะนี้ ข้าพเจ้าควรจะรับซึ่งราชสมบัติโดยสุจริต ทรงพระกรุณาตรัสฉะนี้แล้ว จึงเสด็จพระราชดำเนิรไปสู่ทีรูปพระราชสีห์อันมีอยู่ในพระนครนั้น จึงอธิษฐานว่า รูปพระราชสีห์นี้เป็นที่เสี่ยงทาย เราจะตัดศีรษะแห่งราชสีห์นี้ ถ้าศีรษะนี้ไปตกลงในเมืองใด เราก็จะไปเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น ครั้นอธิษฐานแล้วจึงตัดรูปราชสีห์นั้นด้วยพระแสงขรรคาวุธแห่งพระองค์ รูปราชสีห์นั้นขาดกลางตัว ข้างศีรษะนั้นลอยไปบนอากาศ ด้วยบุญอิทธิฤทธิ์วาจาสิทธิ์นั้นไปตกลงกลางพระนครสุโขทัย

พระเจ้ามคธราฐ เสนา อำมาตย์ แล มหาชนทั้งหลาย ได้เห็นพระอิทธิฤทธิ์เดชานุภาพมากยิ่งนักดังนั้น ก็ยิ่งเกิดความกลัวสมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้านั้นหาที่สุดมิได้ พระเจ้ากรุงจีนจึงราชาภิเษกสมเด็จพระร่วงกับพระราชธิดาของพระองค์แล้ว เชื้อเชิญให้เสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้น

สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ เมืองนี้มิได้เป็นเมืองใหญ่ ศีรษะราชสีห์ไปตกลงในพระนครสุโขทัย ๆ เป็นใหญ่ ข้าพระองค์เจ้าจะลาไปเสวยราชสมบัติ อยู่ในเมืองสุโขทัยโน้น ครั้นตรัสดังนั้นแล้วก็ยับยั้งเสวยราชสมบัติ อยู่ด้วยพระราชธิดาเจ้ากรุงจีนในเมืองนั้นสิ้น ๓ เดือนแล้วจึงตรัสแก่พระยานั้นว่า ข้าพเจ้าจะลาพระองค์กลับไปเมืองสุโขทัย

พระเจ้ามคธราฐได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสถามว่า พระองค์จะพาพระธรรมเหษีไปด้วยหรือ ๆ จะให้อยู่ในเมืองนี้ สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นจึงตรัสว่า ตามพระอัชฌาสัย นางจะไปด้วยข้าพเจ้าจะพาไป นางจะอยู่กับพระบิดาก็อยู่เถิด

พระเจ้ากรุงจีนจึงถามพระราชธิดาว่า ดูกรเจ้าผู้เป็นลูกรัก เจ้าจะอยู่หรือจะไปด้วยพระภัสดาสามี นางนั้นจึงกราบทูลสมเด็จพระบิดาว่า ข้าพเจ้าจะลาพระบิดาไปตามพระภัสดาสามี อันสัตรีจะหาสามีที่เป็นที่รักที่ชอบใจจะหาได้เป็นอันยากนัก จะได้ความร้อนรนทนทุกข์ลำบากด้วยวัตรปรนนิบัติ ตบแต่งกายจะให้ชายรักก็ยาก ได้ผัวแล้วมาพลัดพรากอยู่เป็นหม้าย ความเจ็บอายก็จะมีต่าง ๆ จะนับมิได้ ข้าพเจ้าจะขออำลาพระราชบิดาเจ้าไปกับด้วยพระราชภัสดาสามี

สมเด็จพระร่วงเจ้าจึงขอช่างกระทำถ้วยชามมา ๕๐๐ คน พระเจ้ากรุงจีนก็อนุญาตให้ แล้วให้แต่งสำเภาเภตรา ๓๓ ลำ บรรทุกเงินทองแก้วแหวนแพรพรรณผ้านุ่งห่ม แลเครื่องครุภหุบริโภคอุปโภคเป็นอันมาก แล้วจัดแจงทาษกรรมกรชายหญิงเป็นอันมาก พระราชทานให้แก่พระราชธิดา แล้วให้โอวาทานุสาสน์สั่งสอน แลพระชนนีมารดาแลพระญาติพระวงศานุวงศ์ก็เศร้าโศกโสกาอาลัย ร่ำไรร้องไห้รักพระราชธิดาเซ็งแซ่สนั่นในพระราชวัง ด้วยสเนหารักในพระราชธิดา ก็พากันมากับทั้งบริวารตามมาส่งถึงสำเภา ส่วนพระราชธิดาก็ถวายบังคมลาสมเด็จพระบิดามารดาแล้วลงสู่สำเภา ครั้นได้เพลาฤกษ์ดีแล้วชาว

พนักงานล้าต้าได้ถึงต้นหนอาปั้น ก็ตีม้าล่อถอนสมอให้ร้องเอาชัย กาง
ใบโบกธงออกลำเภาเภตรา จากท่าไปสู่มหาสมุทรทะเลหลวง คนทั้งปวง
หาภัยอันตรายมิได้ มาโดยลำดับตราบเท่าถึงเมืองสุโขทัยนั้น หาพายุคลื่น
ลมร้ายมิได้ ด้วยบุญญาธิการอิทธิฤทธิ์มหาเดชานุภาพแห่งสมเด็จพระ
ร่วงเจ้านั้น ครั้นถึงพระนครแล้ว จึงให้รับพระราชธิดาขึ้นไปในพระ
ราชวัง ทรงพระกรุณาโปรดให้นางนั้นอยู่ในพระราชเรือนหลวง แล
พระราชบุตรีพระเจ้ากรุงจีนนั้น มีพระนามปรากฏชื่อว่า นางคันธาร
ราชเทวี เป็นที่เสน่หารักใคร่แห่งสมเด็จพระร่วงเจ้านั้นอยู่เป็นสุขมา
ช้านาน คนทั้งหลายซึ่งเอาเครื่องส่งของบรรทุกลำเภามาส่งนั้น ขน
เครื่องส่งของขึ้นถวายเสร็จแล้วก็ถวายบังคมอำลากลับไปเมืองกรุงจีน

ครั้งเมื่อพระเจ้าอลังคจอสู้ได้เสวยราชสมบัติในเมืองภุกาม ยก
ทัพมาตีเมืองสเทิมได้แล้ว ไปสร้างเมืองเมาะตะมะ จุลศักราชได้ ๖๒๕
ปี ครั้งนั้นสมเด็จพระร่วงเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองสุโขทัย เป็นใหญ่
เอกราชยิ่งกว่าท้าวพระยาทั้งหลายในสยามประเทศแลรามัญประเทศ
แลมลาวะประเทศ จีนประเทศ ภุกามประเทศ ปรากฏไปด้วยวาจาสิทธิ์
มหิทธิฤทธิ์เดชานุภาพมาก มิได้เบียดเบียนท้าวพระยาในประเทศอื่น
ยังคนทั้งหลายให้อยู่เย็นเป็นสุข ท้าวพระยารามัญทั้งหลาย มีพระยา
ฟ้ารั่วเป็นต้น ได้เสวยราชสมบัติใน เมืองเมาะตะมะ ยอมถวายเครื่อง
ราชบรรณาการ แก่ สมเด็จพระร่วงเจ้า แล้ว ขอ พระราชทาน นาม
บัญญัติแก่สมเด็จพระร่วงเจ้า ๆ จึงตั้งแต่งซึ่งพระราชนามบัญญัตินั้น
แล้วเขียนลงในแผ่นทอง แล้วพระราชทานไปแก่ท้าวพระยารามัญนั้น

เป็นอันมาก แต่ว่ามาทั้งนี้โดยย่อ ที่พิสดารวิตถารนั้นมีอยู่ในคัมภีร์มหายุทธการวงศ์ โน้น

ในกาลครั้งนั้น สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้า ปรากฏด้วยวาจาสิทธิ์ มีบุญมหิทธิฤทธานุภาพเป็นอันมาก สำแดงเหตุ อันวิเศษไว้ประหลาดต่าง ๆ ก็เป็นอันมาก ให้ช่างทั้งหลายนั้นกระทำถ้วยชามกระเบื้องเคลือบณเมืองสวรรคโลก แล้วให้มุงกุฎีวิหารการเปรียญโรงพระอุโบสถ ด้วยกระเบื้องเคลือบก็เป็นอันมาก แลให้ช่างกระทำพระปรางค์อันใหญ่สูงบรรจุพระบรมธาตุ แลรูปพระปฏิมากรน้อยใหญ่ก็เป็นอันมาก แล้วกระทำการฉลองด้วยเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ บำเพ็ญพระราชกุศล มีรักษาศีลแลให้ทานเป็นต้นนั้นก็เป็นอันมากมาช้านาน

แลถ้วยชามที่ให้กระทำนั้นดินไม่ดีจึงเป็นริ้วรอยร้าวไป ปรากฏมีมาตราบเท่าทุกวันนี้

พระยาศรีธรรมราชา ให้กระทำด้วยอิฐแล ศิลาใหญ่สูงกว่าพระปรางค์ สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทอดพระเนตรเห็นพระปรางค์ดังนั้นไม่ชอบพระทัย ให้รื้อยอดพระเจดีย์อันแล้วด้วยศิลานั้นลงมาตั้งไว้ ในวัดนั้น ศิลายอดนั้นยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

พระราชบุตรแห่งสมเด็จพระร่วงเจ้าพระองค์หนึ่ง ชื่อเจ้ารามราชกุมาร เกิดด้วยนางคันธารราชเทวี มีพระรูปโฉมงาม มีบุญญาธิการมาก เป็นที่รักเสน่หาแห่งพระร่วงเจ้านั้น แล้วก็มีจิตต์เป็นกุศล เป็นที่รักแก่มหาชนคนทั้งหลาย สมเด็จพระร่วงบรมราชาธิราชเจ้า ย่อม

เสด็จไปชมในนานาประเทศ มิได้กระทำอันตรายเบียดเบียนสมบัติบ้านเมือง แห่งท้าวพระยาทั้งหลายในประเทศอื่น ๆ แล้วท้าวพระยาทั้งหลาย ใน ประเทศ นั้น ๆ รู้ แล้ว ออกไปถวายบังคม แล ถวายราชบรรณาการสักการบูชาแก่พระร่วงเจ้านั้น ๆ กระทำปราไสด้วยสุนทรวาจา แล้วกลับมา สู่เมือง แห่งตน แต่ฉะนี้ มาช้านานเป็น หลายปีพระองค์นั้นมีพระชนมายุยืน ๙๒ ปี เสวยราชสมบัติมาช้านานได้ ๖๐ ปีเศษ ทรงพระชราภาพแล้ว

อยู่มาวันหนึ่ง จึงตรัสสั่ง แก่มหาชนคนทั้งหลาย มี เสนาบดี เป็นประธานว่า ท่านทั้งปวงเอ่ย คอยอยู่จงดีเป็นสุขเถิด ช่วยกันรักษาบ้านเมืองเราจงดี เราจะลาท่านทั้งหลายไปเมืองสวรรคโลก อาบน้ำที่แก่งศิลาใหญ่นั้น ถ้าไม่เห็นเรากลับมาล่วงพ้น ๗ วันแล้ว จงราชาภิเษกเจ้ารามราชบุตรเราให้ครองราชสมบัติเถิด สั่งแล้วเสด็จไปสู่เมืองสวรรคโลกด้วยบริวารเป็นอันมาก ครั้นถึงแก่งศิลาใหญ่นั้นแล้วก็เสด็จลงสรงสนานในที่นั้น ชำระพระสรีรกายสบายพระทัยแล้ว ก็อันตรธานหายไปในน้ำ หาผู้ใดจะทันรู้เห็นมิได้

ฝ่ายมหาชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น ครั้นมิได้เห็นสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็ตกใจร้องไห้ร่ำไรใจหาย ประหม่าเศร้าโศกโสกาอาดูรเดือดร้อนเป็นอันมาก ให้คนทั้งหลายช่วยกันลงในน้ำที่แก่งศิลาใหญ่ ให้ดำค้นค้นหาในช่องศิลา งมคว้าค้นหามากกว่าร้อย ทั้งผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ให้เที่ยวหาบนบกแลป่าริมฝั่งน้ำทุกแห่ง แสวงหาทุกตำบลก็มิได้พบเห็นแล้วจนล่วงพ้น ๗ วัน คนทั้งหลายนั้นอาลัยร่ำไรโหยหาว่า แท้จริง

พระองค์ไม่เมตตาอาลัยถึงเราทั้งหลายแล้ว ชรอยพระองค์ระลึกถึงพระชนนีมารดาพระญาติพระวงศ์ อันอยู่ใน นาคพิภพ พระจะลงไปเยี่ยมเยือนแล้วจะกลับมาหรือจะไม่กลับมาประการใดก็ไม่แจ้ง ครั้นไม่ได้พบเห็นแล้วคนทั้งหลายนั้นจึงกลับมาเมืองสุโขทัย อยู่ ๗ วันก็จัดแจงแต่งการพระราชพิธีราชาภิเษกเจ้ารามราชบุตร ได้ผ่านพิภพเสวยราชสมบัติตามราชประเพณีในกรุงพระนครสุโขทัยนั้น

สมเด็จพระราชบุตรนั้นจึงทรงพระนามชื่อว่าเจ้ารามราชาธิราช มีบุญญาธิการมหิทธิมหาเดชานุภาพมาก ได้เสวยราชสมบัติเป็นสุขอยู่ณเมืองสุโขทัย

ในพระคัมภีร์สิงหพปฏิมากรนั้นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้านั้นชื่อว่าพระยาสุรังคราชา พระราชบุตรนั้นชื่อว่าพระยาบาลราช นี้คำเกจิอาจารย์เปลี่ยนกันดังนี้

ปฐโม ปริจเฉโท สำแดงมาในเรื่องราวบังเกิดแลเหตุต่าง ๆ แลอันตรธานแห่งพระร่วงเจ้ากล่าวมาโดยย่อน ก็จบปริจเฉทเป็นปฐมเท่านี้

ในกาลเมื่อ จุลศักราช ๕๘๘ ปีนั้น พระเจ้าเชียงรายได้เสวยราชสมบัติเป็นสุขอยู่ในเมืองเชียงราย มีศรัทธาสร้างอารามวิหารพระเจดีย์รูปพระปฏิมากร โรงธรรมกุฎีศาลาบริเวณอาวาสเป็นอันมาก แล้วกระทำการฉลองสักการบูชาพระรัตนตรัย ให้ทานวัตถุต่าง ๆ

ถวายแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก ให้สมโภช ๗ วันแล้วถวายข้าพระโยมสงฆ์เป็นอันมากให้ไว้ปฏิบัติพระรัตนไตรในอาวาสนั้น

ครั้งนั้นยังมีสามเณรรูปหนึ่งมาเป็นอาคันตุกะ ได้เห็นอาวาสบริเวณพระเจดีย์มหาวิหารแลพระปฏิมากรงามยิ่งนัก บังเกิดศรัทธาปสาทะเลื่อมใส เข้าไปในพระอารามวิหารนั้น นมัสการกราบไหว้บูชาพระเจดีย์แลพระปฏิมากร แล้วออกไปจากวิหาร จึงกวาดลานพระเจดีย์ด้วยกุศลเจตนา ฝ่ายข้าพระทั้งหลายที่รักษาพระนั้น จึงห้ามพระสามเณรนั้นว่าอย่ากวาดวัดที่นี้ ไปเสียที่อื่นเถิด

พระสามเณรนั้นมิฟังว่ารูปจะกวาดเอาบุญ ข้าพระทั้งหลายโกรธจึงว่า สามเณรรูปนี้มาชิงเอาบุญของเจ้าเรา ห้ามก็มิฟัง ว่าแล้วเข้าไปกราบทูลแก่พระเจ้าเชียงรายว่า ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ สามเณรรูปหนึ่งมาปรนนิบัติกวาดวัดชิงเอาบุญของพระองค์ ห้ามก็มิฟัง

พระเจ้าเชียงรายได้ทรงฟังดังนั้น จึงโกรธพระสามเณรนั้นว่าด้วยวาจาอันหยาบว่า สามเณรมาชิงเอาบุญของเรา ห้ามมิฟังดังนั้น ท่านทั้งหลายจงผูกคอลากไปเสียให้พ้นวัด ข้าพระนั้นจึงกระทำตามรับสั่งดังนั้น เจ้าสามเณรนั้นได้ฟังก็โทมนัสซึ่งพระยานั้น ด้วยคิดว่าเรากระทำกุศลดังนี้ พระยานั้นบังคับกรรมอันหยาบช้าแก่เราฉะนี้ผิดแล้ว ครั้นคิดแล้วจึงว่าแก่ข้าพระนั้นว่า ท่านทั้งหลายจงงดยับยั้งรูปสักครู่หนึ่ง รูปจะนมัสการลากระทำปทักษิณพระเจ้าก่อน ข้าพระจึงอนุญาตแล้วไปกระทำปทักษิณนมัสการอธิษฐานปรารถนาว่า เดชะกุศลอันข้ากระทำนี้ เมื่อข้ากระทำกาลกิริยาตายนั้น ขอให้ได้ไปบังเกิดเป็น

พระราชบุตรแห่งพระยาในเมืองสัตวงศ์ ขอให้ได้กระทำสงครามกับพระยาเชียงรายนี้ ให้ข้ามีชัยชนะแก่พระยานั้น ครั้นอธิษฐานแล้วก็ไปจากที่นั้น อยู่มาไม่ช้านักเกิดอาพาธหนักลงด้วยโรคอันใดอันหนึ่ง กระทำกาลกิริยาตาย แล้วก็ได้ไปเกิดในครรภ์พระอรรคมเหษีแห่งพระยาสัตวงศ์นั้น อยู่ถ้วนกำหนดทศมาส ๑๐ เดือน ประสูติจากมาตุครรโภทรมีบุญมาก เมื่อพระราชกุมารวัฒนาการมีพระชนม์ได้ ๑๐ พระวัสสา พระบิดาสวรรคตแล้ว ชนทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานกระทำการฌาปนกิจแห่งพระยานั้น แล้วจึงอภิเษกพระราชกุมารนั้นให้ครองราชสมบัติ อยู่เป็นสุขในเมืองสัตวงศ์นั้น

ในกาลนั้นเมืองสัตวงศ์เป็นเมืองขึ้นแก่เมืองเชียงรายนั้น ราชบุรุษแห่งพระยาเชียงรายจึงไปสู่เมืองสัตวงศ์ เพื่อจะไปตักเตือนเร่งเอาดอกไม้ทองเงิน ให้มาส่งณเมืองเชียงรายนั้นตามอย่างธรรมเนียม พระราชกุมารเจ้าเมืองนั้น จึงคิดการสงครามพอลวงข้าหลวงชาวเมืองเชียงรายว่า ท่านข้าหลวงทั้งหลายมาตักเตือนเร่งให้ส่งดอกไม้ทองเงินนี้ ก็ชอบควรด้วยอย่างธรรมเนียมอยู่แล้ว แต่ข้าผู้ครองเมืองนี้พึ่งได้ว่ากล่าวใหม่ ยังเด็กเล็กน้อยอ่อนศักดิ์อ่อนนาม มีสติปัญญายังอ่อนนักท่านข้าหลวงทั้งปวงจงได้อนุเคราะห์แก่ข้าผู้เด็กเล็กน้อย ให้ผัดยับยั้งงดอยู่สัก ๓ ปี ข้าจึงจะส่งดอกไม้ทองเงินไปถวายตามอย่างธรรมเนียม

ข้าหลวงนั้นครั้นได้ยินวาจาดังนั้น มีจิตต์เมตตาแก่พระราชกุมารนั้น จึงอนุญาตว่าตามเถิด เจ้าเมืองสัตวงศ์พอลวงข้าหลวงเมืองเชียงรายด้วยกลอุบาย จะคิดการสงครามจะให้ช้านานเนิ่นออกไป จะได้แต่ง

พระนครค่ายคูประตูหอรบเชิงเทินป้อมกำแพงเมืองให้มั่นคง จะได้จัดแจงให้กระทำไร่นายุ้งฉางสะสมเข้าเปลือกเข้าสารแลโภชนาอาหารของหวานของคาวเกลือพริกเปรี้ยวเค็มให้ได้ไว้จงมาก แลจะได้จัดแจงซ่อมแปลงเครื่องสาตราวุธสั้นยาวน้อยใหญ่ แลจะได้บำรุงช้างม้าโยธาจตุรงคพลทวยหาญ ให้หัดฝึกปรือสั่งสอนธนูหน้าไม้ปืนไฟใหญ่น้อย เบญจรงค์, มนทการ, กระแบงแก้ว, ปืนหลังช้าง, ขานกยาง, หางนกคุ่ม, ลากล้อ, หามแล่น แลให้ชำนิชำนาญในการทหารยุทธสงครามจงทุกประการ ครั้นคิดตริกตรองการยุทธสงครามยุทธชิงชัยไว้เสร็จแล้ว จึงให้ส่งราชบุรุษข้าหลวงชาวเมืองเชียงรายกลับไป แล้วปรึกษาด้วยข้าราชการทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นประธานให้ตบแต่งจัดแจงการทั้งปวงต่าง ๆ ดังกล่าวพรรณนามานั้น ครั้นใกล้จะถึง ๓ ปีการทั้งปวงพร้อมแล้ว จึงให้จัดแจงพลโยธาหาญได้ประมาณมากหลายหมื่น ช้างม้าก็ได้มากกว่าร้อย พร้อมด้วยเครื่องสรรพยุทธต่าง ๆ แล้วให้พระปโรหิตโหรโหราหาศุภนักษัตรฤกษ์ดี ครั้นได้ศุภวารดิถีพิชัยฤกษ์ จะใกล้ระเบิกระบายขยายดำเนินพลทหาร พระภูบาลเจ้าเมืองสัตวงศ์ ก็ชำระสระสรงพระองค์สิรีกายาด้วยอุทกธาราน้ำหอม ใส่กระออมทองผ่องแผ้ว สำราญราชหฤทัยแล้วทรงพระภูษา เครื่องอลังการอาภรณ์ บวรอร่ามรุ่งโรจน์โชติรุจี ด้วยสีสุพรรณรัตนชำมรงค์วรราชวิไลย ใส่สอดสำหรับเครื่องทรงพิชัยสงคราม เสร็จแล้วมิช้า ได้พิชัยฤกษ์ยาตรากับลือลั่นฆ้องชัยแตรสังข์ ฆ้องกลองชะนะบันลือศัพท์สำเนียงเสียงสนั่นก็กก้อง

โกลาหล ยกธงชัยโบกบนเวหา ดำเนินหน้าเขยื้อนขยายพลตาม กระบวนพิชัยยาตราสงคราม แลดูเห็นงามเป็นชั้นเป็นขนัด จามร กรรชิงฉัตรพระกลดพัชนีละอองผง ฉัตรกั้นตรงแสงรวิตรัส อภิรุม รัตส่วางไสว ทวนธงชัยยาบแสงแดงปลาบจามรี เสด็จทรงหัตถี คชาธาร อันชำนาญชาญชำนรงค์ตัวประเสริฐ ระหงระเหิดระเหิจ หัน ทรับมันกระหึ่มครึ้มคำราม งามไปด้วยเครื่องคชาภรณ์บวรรจนา แวดล้อมไปด้วยโยธาทวยหาญแกล้วกล้าสลอน พลง้าวงอนหอกปืนไฟ เสด็จไปโดยอนุกรมลำดับ ยกโยธาทัพไปตามราชมรคา ด้วยปรารถนา ปรารภเพื่อจะชิงชัยตีเอาเมืองเชียงรายนั้น

ในกาลนั้นพระเจ้าเชียงรายคอยอยู่ช้านาน ล่วง ๓ ปีแล้วไม่เห็น เจ้าเมืองสัตวงศ์เอาดอกไม้ทองเงินมาส่งหายไป จึงแคลงพระทัยสงสัย เจ้าเมืองสัตวงศ์เห็นจะแข็งเมือง จึงใช้ให้ราชบุรุษไปพิจารณาสืบดู ให้รู้เหตุนั้น

ส่วนราชบุรุษทั้งหลายไปสืบรู้ว่า เจ้าเมืองสัตวงศ์เป็นกบฏแล้ว จึง กลับมากราบทูลให้ทราบเหตุทั้งปวงนั้นแก่พระเจ้าเชียงราย ๆ ได้ทราบ แจ้งเหตุนั้นแล้ว ก็ทรงพระพิโรธโทมนัสขัดเคืองพระทัย จึงให้ มหาเสนาเกณฑ์ทัพจัดแจงเต่งโยธาทหารช้างม้า ให้พร้อมด้วยเครื่อง ศาตราวุธสรรพยุทธต่าง ๆ ทั้งสะเบียงอาหารและเครื่องหัตถกรรม กระทำการจงพร้อมทุกประการ มหาเสนาบดีรับสั่งไปเร่งรัดจัดแจง แต่งทัพพลโยธาทหารอาสา พลแกล้วกล้าเข้มแข็ง พลแผลงศรปืนไฟ

ได้พร้อมเสร็จทุกประการตามรับสั่งโดยเร็วแล้ว จึงกราบทูลให้ทราบซึ่งเกณฑ์ทัพนั้น พระเจ้าเชียงรายได้ทราบแจ้งแล้ว เมื่อได้ฤกษ์ศุภวารดิถีดีแล้ว จึงแต่งพระองค์ทรงเครื่องสำหรับพระพิชัยยุทธสงครามแล้ว เสด็จขึ้นบนเกยชัยให้นำกุญชรบวรคชาธาร อันประดับสรรพด้วยคชาภรณ์เครื่องมั่นสุพรรณรัตนมณี มายืนที่ประทับพระองค์คอยสกุณพิชัยฤกษ์เห็นนิมิตร พระอาทิตย์เปล่งปลอดเมฆในพื้นอากาศปราศจากมลทินใส ให้ลั่นฆ้องชัยแตรสังข์ประโคมฆ้องกลองศุภโยค ธงชัยโบกเป็นสำคัญ ยิงปืนไฟสนั่นเสียงบรรลือลั่นกึกก้องสะเทือนท้องพระธรณี จึงเสด็จทรงศีรพระคชาธารอันชำนาญณรงค์ โบกธงยกทัพออกจากพระนครไปโดยลำดับตามมรรคา ๓ ราตรี ๔ ราตรี พอพบกองทัพเจ้าเมืองสัตวงศ์ยกมาที่กลางทางนั้น ก็ทรงโกรธ มิทันจะพิจารณาว่าข้าศึกมีโยธาทวยหาญมากน้อย มิได้รั้งรอจึงให้ขับพลทหารเข้าโจมตีประจันกระหนาบกองทัพเจ้าเมืองสัตวงศ์อันพร้อมเสร็จมามิได้ประมาทนั้น •

ฝ่ายทหารชาวเมืองเชียงรายประมาทไว้ใจว่า ทหารชาวเมืองสัตวงศ์ฝีมืออ่อน เคยเห็นมาแต่ก่อนคนก็น้อย แลทหารนายทัพนายกองทั้งปวงแกว่งง้าวหอกดาบเข้าต้อนหลังพลทหารแห่งตน ให้เข้ากระโจมตีหักเอาด้วยกำลังกล้าแข็ง แลกำลังอาวุธแห่งพลทหารมาก ให้บุกรุกขับม้าโยธาทหารอาสา เข้ากระโจมตีรันแทงพื้นกระหนาบเป็นสามารถ มิได้ท้อถอยเติมกำลัง

ฝ่ายทหารชาวเมืองสัตวงศ์ แต่งทหารสืบทัพนำทัพ ๕ หอก ๗ หอก

เดินก่อนไกลกองทัพทาง ๒ ร้อย ๓ ร้อยเส้น มีคนเร็วม้าใช้ ๓ ม้า ๔ ม้าไปสะกดตาม ๕ หอก ๗ หอก ให้รู้กันพบเห็นกองทัพข้าศึกสืบแน่แล้ว ให้คนเร็วม้าใช้กลับมาบอกทัพหน้าทัพหลวงให้รู้ด้วยกัน ครั้งนั้นเจ้าเมืองสัตวงศ์นั้นคนมากกว่าหมื่น รู้เหตุนั้นแล้วบอกถึงทัพหลวงให้รู้กัน จึงแยกพลทหารคนแข็งออกข้างละพันเศษ ให้ซุ่มอยู่ ๒ ฟากทาง ไกลทัพหน้าขึ้นไปทาง ๘๐ เส้น ๙๐ เส้น ไกลหนทางห่างออกไป ๒๐ เส้น ๓๐ เส้นให้คอยอยู่ ได้ยินเสียงปืนทัพหน้าแล้วให้ยกออกตีข้างตีหลังข้าศึกนั้นจงสามารถ กำหนดรู้กันได้แล้ว ครั้นได้ยินเสียงปืน ทัพหน้าก็ยกออกตีกระหนาบทั้ง ๒ ข้าง ได้ทีแล้วเข้ากระโจมฟันแทงบุกรุก ฆ่าฟันทหารชาวเมืองเชียงรายล้มตายเป็นอันมาก ฝ่ายนายทัพนายกองชาวเมืองเชียงราย เห็นทแกล้วทหารทั้งหลายเสียทีเขาฆ่าฟันล้มตายเป็นอันมากดังนั้นก็เสียใจ จะคิดแก้ไขอุบายถ่ายเทผ่อนผันก็เห็นมิทันที คิดแต่จะหนีทั้งไพร่ทั้งนายพลทหารทั้งหลายเป็นอันมากนัก เห็นข้าศึกเข้มแข็งฝีมือเหลือกำลังก็สะดุ้งตกใจกลัวตัวสั่นก็แตกพ่ายกระจัดกระจายกัน หนีกันระส่ำระสายเบียดเสียด ย่ำเหยียบกันเป็นโกลาหลวิ่งหนีไป

ส่วนพระเจ้าเชียงรายเห็นพลทหารล้มตายเป็นอันมาก แตกฉานหนีพ่ายไปดังนั้น ก็บังเกิดภัยความกลัวยิ่งนัก จึงกลับช้างพระที่นั่งขับหนีไปโดยเร็ว ฝ่ายว่าเจ้าเมืองสัตวงศ์รู้เห็นว่า เจ้าเมืองเชียงรายกับทหารทั้งหลายเสียทีแตกพ่ายหนีไปดังนั้น ก็เร่งขับต้อนทหารโยธาทั้งหลาย ให้เร่งติดตามตีกองทัพจับเชลยให้จงได้ ส่วนทหารทั้งหลาย

ได้ ทีกไล่ติดตามตี ทีทันก็พันแทงฆ่าเสียซึ่งข้าศึกนั้นล้มตายเดียรดาษกลาดไปในป่าก็มีบ้าง บ้างก็อยู่ริมทาง บ้างป่วยลำบาก บ้างตายเป็นอันมาก บ้างก็แตกฉานส้านเซ็นไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ต่าง ๆ กันไป

พระเจ้าเชียงรายเร่งรีบหนี มาโดยเร็ว เร่งมา กลางวันกลางคืนตราบเท่าถึงเมืองแห่งตน แล้ว ยังคน ทั้งหลายให้ ขึ้น หน้าที่ เชิงเทินกำแพงป้อม รักษาพระนครทุกแห่งให้มั่นคงโดยเร็ว คนทั้งหลายซึ่งอยู่บนขอบขัณฑเสมา บ้านน้อยบ้านใหญ่ต่าง ๆ ในแว่นแคว้นแขวงเมืองเชียงรายนั้น ครั้นรู้ว่ากองทัพแตกเสียแก่ข้าศึก ก็ตกใจกลัวอึงหากันสับสนเอิกเกริกวุ่นวาย เก็บข้าวของเงินทองพรรณผ้านุ่งห่มหอกดาบง้าวทวน ชักชวนกันพาบุตรภริยาบิดามารดาญาติแลมิตรทั้งหลาย ทิ้งเหย้าบ้านเรือนพาบุตรหนีข้าศึกออกจากบ้าน เข้าสู่ป่าหลบหนีลี้เร้นซ่อนซอนซอกอยู่ในป่ารกที่กำบังเป็นอันมาก

ฝ่ายเจ้าเมืองสัตวงศ์ ก็เร่งพลโยธาทัพ ขับช้างพระที่นั่งเร่งรีบติดตาม มาถึง เมืองเชียงราย แล้ว ให้ ตั้ง ค่ายหลวงใกล้ เมือง ทางระยะประมาณ ๕๐ เส้น ให้ทหารตั้งค่ายล้อมเมืองเชียงรายเป็นสามารถปรารภเพื่อจะให้ทหารเข้าหักเอาเมืองให้จงได้ เจ้าเมืองเชียงรายออกเลียบดูหน้าที่เชิงเทิน เห็นทหารโยธาข้าศึกนั้นมากยิ่งนัก เห็นทหารแห่งตนน้อยนักแตกหนีไปเสียอันนั้นมาก ก็เสียพระทัย จึงปฤกษาด้วยข้าราชการพิจารณาเห็นว่า จะรับมิหยุดจะสู้ มิได้เห็นมิอาจจะรักษาเมืองได้ จะให้กวาดต้อนคนบ้านนอกเข้ามาในเมือง จะได้จัดแจงการป้องกันเมืองก็มิทันที จึงคิดอ่านกันที่จะหนี จึงป้องกันรักษาเมืองอยู่

ได้ ๓ ราตรี ให้บังเกิดสะดุ้งตกใจมีภัยความกลัวยิ่งนัก พระเจ้าเชียงรายกับข้าราชการทั้งหลาย จึงจัดแจงเสบียงอาหารยานพาหนะช้างม้าโยธาทหารได้ประมาณมากกว่าพัน พร้อมด้วยเครื่องศาสตราวุธต่าง ๆ แล้วก็พาบุตรทาราทาษาทาษีญาติมิตร บิดามารดาเสนาอำมาตย์ทาษกรรมกรพร้อมแล้ว เพลา ๒ ยามฤกษ์ดีก็ยกแหกออกไปจากเมืองตามกระบวนลำทัพ ให้ทหารแซงซ้ายขวาน่าหน้าอยู่รั้งหลังคอยป้องกันรอรบต้านทานพาอพยพครอบครัวเร่งรีบหนีไปโดยเร็ว

ฝ่ายชาวกองทัพบ้างนอนหลับอยู่เป็นอันมาก ครั้นได้ยินเสียงเท้าช้างม้าโยธาคนทั้งหลาย อันออกไปจากเมืองข้างทักขิณทิศนั้น ก็รู้ว่าชาวเมืองเชียงรายเทเมืองแตกหนีไปแล้ว เร่งรัดปลุกกันขึ้นออกติดตามไปไม่พร้อมกัน บ้างหลับบ้างตื่น ไปทันบ้างไม่ทันบ้าง ที่ไปทันนั้นน้อย ที่ไปไม่ทันนั้นมาก ได้รบบ้างมิได้รบบ้าง ติดตามไปจนสิ้นแดนไม่ได้เจ้าเมืองแล้ว กองทัพนั้นก็กลับคืนเข้าสู่เมืองนั้น

เจ้าเมืองสัตวงศ์นั้นได้เมืองนั้นแล้ว ให้จัดแจงเกลี้ยกล่อมมหาชนทั้งหลายอันหนีอยู่ป่า ให้เข้ามาอยู่บ้านตามภูมิลำเนาสิ้นแล้ว ให้ตบแต่งบ้านเมืองแลทำการพิธีพลีกรรมทำขวัญสมโภชพระนคร แล้วก็อยู่ว่าราชการในเมืองเชียงราย สำเร็จความปรารถนาอันได้อธิษฐานไว้แต่ก่อนนั้น

ฝ่ายพระเจ้าเชียงราย พาบริวารทั้งหลายมาสู่สยามประเทศ ถึงอรัญราวป่าฟากแม่น้ำเมืองกำแพงเพชรข้างตะวันตก บอกกล่าวเหตุการณ์ทั้งปวงให้แจ้งแก่เจ้าเมืองกรมการทั้งปวง ขอพึ่งโพธิสมภารเป็นข้าขอบขัณฑเสมาอาศัยอยู่สืบไป

ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชพิจารณาดูรู้เหตุว่า พระยานั้นมีบุญญาธิการมาก จะได้เป็นเชื้อสายเค้ามูลแห่งกษัตริย์ทั้งหลาย จะได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในสยามประเทศ จึงลงมาจากเทวโลกด้วยเพศเป็นดาบศ ทรงพรตกิริยางดงามยิ่งนัก มายืนอยู่ตรงหน้าช้างพระที่นั่งด้วยเทวฤทธิ์ ร้องห้ามว่าพระเจ้าเชียงรายอย่าไปอื่นเลย ข้าศึกหามาตามไม่ แล้วพระองค์จงให้สร้างเมืองที่นี่เถิด จะเป็นมงคลคือยู่หาภัยมิได้ พระเจ้าเชียงรายเมื่อได้ทรงฟังบังเกิดปีติโสมนัส นมัสการการพระดาบศแล้ว ยังคนทั้งหลายให้จัดแจงตบแต่งที่สร้างเมืองลงในที่นั้น พร้อมด้วยกำแพงป้อมคูประตูหอรบ ปรางค์ปราสาทราชเรือนหลวง โรงช้างโรงม้าศาลาลูกขุนถนนหนทางยุ้งฉางบริบูรณ์ทั้งปวง สำเร็จด้วยเทวฤทธิ์แลราชฤทธิ์แล้วมิได้ช้าแต่ใน ๔ เดือน เมืองนั้นมีนามบัญญัติชื่อว่าเมืองไตรตรึงส์ ปรากฏมาตราบเท่าทุกวันนี้ พระเจ้าเชียงรายเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองนั้นเป็นบรมสุข ปราศจากอรินทร์ราชข้าศึกมาช้านาน จำเริญมาด้วยพระราชบุตรราชธิดา มีศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา บำเพ็ญพระราชกุศลมีให้ทานรักษาศีลเป็นต้นมาช้านาน หาภัยอันตรายมิได้ตราบเท่าสิ้นอายุขัย สิ้นพระชนม์แล้วก็ไปตามยถากรรมของพระองค์นั้น พระราชบุตรแห่งพระยานั้นทรงพระนามชื่อว่าพระเจ้าไตรตรึงส์ ได้เสวยราชสมบัติสืบมา มีพระราชบุตรราชนัดดาต่อมาถึง ๓ ชั่ว ๔ ชั่ว พระยาเป็นสัมมาทิฏฐิ มีศรัทธาบำเพ็ญพระราชกุศลมีรักษาศีลแลให้ทานเป็นต้น เคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา เป็นสุขมาช้านานหาภัยอันตรายมิได้

ในกาลครั้งนั้นยังมีบุรุษผู้หนึ่ง มีสรีรกายเป็นปมเปาหูดต่อมทั่วทั้งตัว เป็นคนไพร่อยู่ในบ้านนอกใต้เมืองไตรตรึงส์อันชื่อว่าเมืองแปบนั้นลงมาทางไกล วันหนึ่ง ทำไร่ปลูกพักแฟงแตงน้ำเต้าพริกมะเขือต่าง ๆ กล้วยอ้อยเผือกมันขายแลกเลี้ยงชีวิต หาภรรยามิได้มาช้านาน มะเขือต้นหนึ่งอยู่ใกล้บันไดเรือน บุรุษนั้นไปเบาลงที่ริมต้นมะเขือนั้นเนือง ๆ ลูกมะเขือนั้นใหญ่โตงามกว่าทุกต้นในไร่นั้น ผลมะเขือนั้นเป็นที่รักที่ชอบใจยิ่งนัก ครั้งนั้นยังมีพระราชธิดาแห่งพระยาไตรตรึงส์พระองค์หนึ่ง มีพระรูปพระโฉมงามพร้อมบริบูรณ์ด้วยเบญจกัลยาณี จึงมีพระนามชื่อนางแก้วกัลยาณี มีอายุได้ ๑๗–๑๘ ปี มีพระทัยสะกัดยินดีด้วยราคจิตต์ คิดอยากเสวยมะเขือเป็นกำลังยิ่งนัก จึงให้ทาษาทาษีไปเที่ยวหาซื้อมะเขือ ทาษาทาษีนั้นจึงไปเที่ยวหาซื้อมะเขือที่ตลาดใต้เหนือหลายแห่งไม่ได้มะเขือ จึงสืบเสาะไปจนถึงไร่ของบุรุษนั้น จึงซื้อมะเขือลูกใหญ่งามของบุรุษเป็นปมนั้นได้ จึงนำถวายแก่พระราชธิดา ๆ จึงเสวยมะเขือนั้น จะมีเหตุให้บังเกิดโอชารสซาบสร้าน ให้นางมีปีติโสมนัสยินดียิ่งนักเป็นกำลัง จนมีกายกำเริบต่าง ๆ ทั้งนี้นางนั้นได้พระราชบุตรผู้มีบุญมาบังเกิด และจะได้พระภัสดาสามีผู้มีบุญญาธิการมาก อนึ่งเหตุภาวะแห่งคนทั้งสามนั้นได้กระทำบุญด้วยกันมาแต่ก่อน

ในกาลนั้นสัตว์ผู้หนึ่งมีบุญญาธิการได้กระทำมามาก มาอุบัติปฏิสนธิบังเกิดในครรโภทรแห่งพระราชธิดานั้น ด้วยเหตุว่านางได้เสวยมะเขืออันเป็นเชื้ออุปนิสัย สมภวะ แห่งบุรุษสรีรกาย เป็นปม อันกระทำ

บัสสาวะในที่ใกล้ริมต้นมะเขือนั้น ครรภ์อุทรแห่งนางแก้วกัลยาณีนั้นก็เห็นปรากฏขึ้นมา ฝ่ายพระญาติพระวงศา ครั้นเห็นครรภ์แห่งนางเห็นวิปริต จึงไถ่ถามตามประเพณีคดีโลก ได้ฟังเหตุอันนางบอกด้วยวาจาสัจว่า ข้านี้มิได้คบหาสังวาสด้วยบุรุษผู้ใดผู้หนึ่งเป็นอันขาด ก็เห็นความจริงด้วยสุจริต ด้วยอานุภาพบุญแห่งสัตว์อันอยู่ในครรภ์นั้น พระญาติพระวงศ์ทั้งหลายมิได้โกรธ เชื่อถือช่วยกันอภิบาลรักษาครรภ์ด้วยไมตรีจิตต์ นางนั้นก็รักษาครรภ์นั้นมา เมื่อถ้วนกำหนดทศมาศ จึงคลอดซึ่งพระราชบุตร ทรงพระรูปโฉมงามยิ่งนักประดุจรูปทองประกอบด้วยลักษณะอันบริบูรณ์ พระญาติพระวงศ์มีเมตตารักใคร่ช่วยบำรุงบำเรออุปถัมภนาการ เลี้ยงรักษาด้วยสุจริตเป็นปกติมา สมเด็จพระไอยกานั้นมีพระทัยปรารถนา เพื่อจะเสี่ยงทายพระราชนัดดาทดลองดูจะใคร่รู้ว่าบุรุษผู้ใดจะเป็นบิดาของพระราชกุมาร ครั้นทรงพระดำริแล้วจึงสั่งแก่ราชบุรุษทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายจงให้คนเอาฆ้องกลองไปเที่ยวตีป่าว บอกกล่าวแก่บุรุษทั้งหลายในกรุงนอกกรุงศรี ฯ แขวงจังหวัดจงทั่ว ตั้งแต่พรุ่งนี้ไป ๓ วันให้บุรุษทั้งหลายเข้ามาในพระราชวัง ให้ถือมาซึ่งขนมแลผลไม้ต่าง ๆ ตามที่มีแต่สิ่งละน้อยให้เร่งเข้ามา ราชบุรุษทั้งหลายก็ให้ไปเที่ยวตีฆ้องร้องป่าวทั่วทุกทิศตามรับสั่ง ฝ่ายบุรุษทั้งหลายรู้ว่ารับสั่งให้เข้าไปในพระราชวังดังนั้น บ้างได้ขนม บ้างก็ได้ผลไม้ต่าง ๆ กับเผือกมันกล้วยอ้อยตามที่มีก็ถือเข้าไปในพระราชวัง

สมเด็จพระไอยกาให้ตกแต่งประดับพระราชนัดดา ด้วยเครื่องกุมาร

อาภรณ์อลังการอันวิจิตร วิภูษิตสังวาลงามเลิศแล้ว จึงให้พระหลานแก้วนี้สีทนาการเหนือราชาอาศน์ อันตกแต่งเป็นอันดีในที่พระราชฐาน แล้วให้เรียกหาบุรุษเข้ามาทีละคน ให้ถือขนมของกินกล้วยอ้อยผลไม้ เข้าไปสู่สำนักแห่งพระราชกุมาร สมเด็จพระไอยกาจึงอธิษฐานว่า บุรุษผู้ใดเป็นบิดาของพระราชกุมารแท้จริงไซร้ ก็ให้พระราชกุมารนี้จงถือข้าวของวัตถุของบุรุษผู้นั้น ถ้ามิใช่บิดาอย่าให้พระราชกุมารถือเอาข้าวของวัตถุของบุรุษผู้นั้นเลย ครั้นอธิษฐานแล้วก็ให้พระราชกุมารเข้าไปถือเอาของวัตถุบุรุษนั้น แลชายแสนปมนั้นได้แต่ก้อนข้าวเย็นถือมาก้อนหนึ่ง พระราชกุมารก็เข้ากอดเอาคอ แล้วรับเอาก้อนข้าวเย็นมาเสวย ชนทั้งปวงเห็นก็พิศวงชวนกันติเตียนต่าง ๆ พระเจ้าไตรตรึงส์ละอายพระทัยได้ความอัประยศ จึงพระราชทานพระราชธิดาแลพระราชนัดดาให้แก่ชายแสนปม ให้ใส่แพลอยไปถึงที่ไร่มะเขือ อันเป็นที่อยู่ไกลจากพระนครทางวันหนึ่ง ชายแสนปมก็พาบุตรภรรยาขึ้นสู่ไร่ ด้วยเดชะบุญชนทั้งสามบันดาลให้สมเด็จอมรินทราธิราชนิมิตรกายเป็นวานรเอากลองทิพย์มาส่งให้ชายแสนปม แล้วตรัสบอกว่า ท่านจะปรารถนาสิ่งใดจงตีกลองนี้ อาจให้สำเร็จความปรารถนาได้สิ้น ชายแสนปมจึงปรารถนาให้รูปงามจึงตีกลองนั้น ปมเปาทั้งปวงก็อันตรธานสูญหาย รูปกายนั้นก็บริสุทธิ์ แล้วก็นำกลองนั้นมาสู่ที่อยู่แล้วก็บอกแก่ภรรยา นางก็มีความยินดีจึงตีกลองทิพย์ นิมิตรทองให้ช่างตีอู่ทองให้พระโอรสบรรทม เหตุดังนั้นพระราชกุมารจึงมีนามว่าเจ้าอู่ทองจำเดิม

แต่นั้นมา จุลศักราช ๖๘๑ ปีมะแมเอกศก บิดาเจ้าอู่ทองจึงตีกลองทิพย์นิมิตรเป็นพระนครขึ้นในที่นั้น ให้นามชื่อว่าเทพมหานคร เหตุสำเร็จด้วยอานุภาพเทพดา แลชนทั้งหลายชวนกันมาอาศัยอยู่ณเมืองนั้นเป็นอันมาก พระองค์ได้เสวยราชสมบัติทรงพระนามพระเจ้าศิริวิชัยเชียงแสนปรากฏในสยามประเทศนั้น จุลศักราช ๗๐๖ ปีวอกฉอศก สมเด็จพระเจ้าศิริวิชัยเชียงแสนทิวงคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๖ ปี แล้วกลองทิพย์นั้นก็อันตรธานหาย สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชโอรส ได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดาได้ ๖ พระวัสสา ทรงพระปรารภสร้างพระนครใหม่ จึงให้ราชบุรุษเที่ยวแสวงหาภูมิประเทศ ที่มีพรรณมัจฉาชาติครบบริบูรณ์ ราชบุรุษก็เที่ยวหามาโดยทักษิณทิศ ถึงประเทศที่หนองโสนกอบด้วยพรรณปลาพร้อมทุกสิ่ง จึงไปกราบทูล พระเจ้าอู่ทองจึงยกจตุรงค์โยธาประชาราษฎร์ทั้งปวงมาสู่ประเทศนั้น จุลศักราช ๗๑๒ ปีขาลโทศก ทรงสร้างพระนครเสร็จให้นามชื่อว่า กรุงเทพมหานครตามนามพระนครเดิม ๑ ให้นามชื่อว่าทวาราวดี เหตุมีคงคาล้อมรอบดุจนามเมืองทวาราวดี ๑ ให้นามชื่อว่าศรีอยุธยา เหตุเป็นที่อยู่แห่งชนชราทั้งสอง (คือยาย) ศรีแลตาอุธยา เป็นสามีภรรยากันอาศัยอยู่ในที่นั้นนาม ๑ แลนามทั้ง ๓ ประกอบกันจึงเรียกว่า กรุงเทพมหานครทวาราวดีศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าอู่ทองได้ราชาภิเษกเสวยราชสมบัติพระชนม์ได้ ๓๗ พระวัสสา ถวายพระนามสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดี แลเมื่อแรกได้ราชาภิเษกนั้น ได้สังข์ทักษิณาวัฏภายใต้ต้นหมันในพระนครสังข์ ๑ แล้วทรงสร้างพระที่นั่งไพฑูรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง

พระที่นั่งไพชยนตมหาปราสาทองค์หนึ่ง พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาทองค์หนึ่ง แล้วให้พระบรมราชาธิราชผู้เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ตรัสเรียกว่า พระเชษฐาธิราชนั้นไปครองเมืองสุพรรณบุรี ให้พระราชบุตรทรงพระนามพระราเมศวรไปครองเมืองลพบุรี ครั้งนั้นเมืองประเทศราชขึ้น ๑๖ หัวเมือง คือเมืองมะละกา ๑ เมืองชะวา ๑ เมืองตะนาวศรี ๑ เมืองทะวาย ๑ เมืองเมาะตะมะ ๑ เมืองเมาะลำเลิง ๑ เมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมืองสงขลา ๑ เมืองจันทบุรี ๑ เมืองพระพิษณุโลก ๑ เมืองสวรรคโลก ๑ เมืองสุโขทัย ๑ เมืองพิชัย ๑ เมืองพิจิตร ๑ เมืองกำแพงเพชร์ ๑ เมืองนครสวรรค์ ๑ แลพระองค์สร้างวัดพุทไธศวรรย์ แลวัดป่าแก้ว จุลศักราช ๗๓๑ ปีระกาเอกศก สมเด็จพระรามาธิบดีสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี

(ต้นฉะบับมีอยู่เท่านี้)

เรื่องพระร่วงสุโขทัย (๑)

จุลศักราช ๕๓๖ พระเจ้าสุริยราชาซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์ ได้ทรงตกแต่งซ่อมแปลงเมืองพิจิตรปราการขึ้นใหม่ ครองราชสมบัติต่อไป มีพระอัครมเหษีทรงพระนามว่าสิริสุธาราชเทวี มีพระราชโอรสองค์หนึ่งด้วยพระอัครมเหษี ทรงพระนามว่าจันทกุมาร พระเจ้าสุริยราชาเมื่อแรกได้ราชสมบัติ พระชนม์ได้ ๒๐ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๒๗ พรรษา เสด็จสวรรคต พระชนม์ได้ ๔๗ พรรษา พระองค์ประสูติวันจันทร์

จุลศักราช ๕๗๐ พระจันทกุมารราชโอรสได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าพระเจ้าจันทราชา พระองค์ทรงสร้างเมืองสุโขทัยขึ้นครองราชสมบัติต่อไป มีพระอัครมเหษีทรงพระนามว่าสุริยาเทวี พระองค์เสวยน้ำสระเมืองลพบุรี พลเมืองชาวลพบุรีเป็นส่วยน้ำเสวยอยู่มาวันหนึ่งพระองค์เสด็จไปประพาสป่า พร้อมด้วยพลโยธาทวยหาญเป็นอันมาก ได้ทอดพระเนตรเห็นนางกุมารีคนหนึ่ง มีรูปโฉมลักษณะงดงามยิ่งกว่านางมนุษย์ทั้งหลาย พระองค์มีความเสน่หา เล้าโลมแลได้ร่วมอภิรมย์ด้วยนางนั้น ครั้นแล้วพระองค์ก็มีพระหทัยปฏิพัทธ์ผูก

---

(๑) เรื่องราวของพระร่วง ยังมีปรากฏในที่อื่นอีกหลายแห่ง เช่น ประชุมจารึกสยาม, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑ ฉะเพาะพงศาวดารเหนือและพงศาวดารพะม่ารามัญ, ชินกาลมาลินี, สิงหลปฏิมากร หรือสิหิงคนิทาน, เรื่องราชาธิราช, มูลศาสนา, เรื่องนางอุทัย, จามเทวีวงศ์, คำอธิบายพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑

พันธ์ ตรัสชวนจะพานางไปสู่ราชวัง จะตั้งไว้เป็นเอกอัครนารี นางจึงทูลว่า ข้าพระองค์มิใช่เป็นหญิงมนุษย์ เป็นเชื้อชาตินางนาคกุมารี แปลงกายขึ้นมาเที่ยวในเมืองมนุษย์ จะตามเสด็จพระองค์ไปมิได้ ถ้าข้าพระองค์ได้อยู่ร่วมหมู่นางสนมนาฏ ราชบริ นาริกาของพระองค์ในพระราชวัง ข้าพระองค์โกรธเคืองผู้ใดขึ้นมาแล้ว ก็จะพ่นพิษตามวิสัยนาค มนุษย์เหล่านั้นจะทนพิษของข้าพระบาทมิได้ จะพากันตายเสียสิ้น เพราะฉะนั้นข้าพระบาทจะขอบังคมลาพระองค์กลับไปยังเมืองนาค ทูลดังนั้นแล้วนางนาคกุมารีนั้นก็หายไปจากสถานที่นั้น กลับไปสู่นาคพิภพ พระเจ้าจันทราชาทรงเสียดายนางนาคกุมารียิ่งนัก ก็เสด็จกลับคืนเข้าสู่พระราชวัง ครั้นอยู่มานางนาคกุมารีนั้นมีครรภ์ถ้วนกำหนดทศมาสแล้ว จึงขึ้นมายังเมืองมนุษย์ ตกฟองไว้ในที่ไร่อ้อยแห่งหนึ่ง ฟองนั้นโตประมาณเท่าผลมะพร้าวห้าว ครั้นแล้วนางนาคกุมารีก็กลับคืนไปสู่นาคพิภพดังเก่า

ในขณะนั้น ยายกับตาสองสามีภรรยาผู้เป็นเจ้าของไร่อ้อย พากันออกไปดูแลรักษาไร่ เห็นฟองนาคโตแปลกประหลาดดังนั้น ก็ยังไม่แจ้งว่าเป็นฟองสิ่งไร จึงนำฟองนั้นไปเก็บรักษาไว้ที่บ้าน ครั้นอยู่ไม่นานฟองนั้นครบกำหนดก็แตกออกเป็นกุมาร มีรูปโฉมลักษณะงามหาผู้เสมอมิได้ ยายตาได้เห็นดังนั้นก็มีความดีใจว่าได้บุตรบุญธรรม รักใคร่กุมารนั้นเป็นอันมาก จึงหานุ่นมาเย็บเป็นเบาะเมาะให้กุมารนั้นนอน แต่กุมารนั้นหาชอบนอนบนเบาะเมาะโดยปกติไม่ มักร้องไห้เสือกกายขึ้นไปเสียเบื้องบนแห่งที่นอน ยายตาเห็นประหลาดดังนั้น

จึงไปไต่ถามโหราจารย์ว่า อาการของกุมารเป็นดังนี้จะร้ายดีประการใด โหราจารย์จึงทำนายว่า กุมารนี้เป็นผู้มีบุญ จะเป็นเชื้อชาติเทพดาหรือพระยานาคเป็นแน่ ถ้าท่านปรารถนาจะให้กุมารนี้หลับนอนเป็นปกติ จงตัดลำไม้ไผ่ที่ขึ้นอยู่บนตอไม้มาสานเป็นเสื่ออ่อนปูให้นอน แต่ผ้าห่มนอนนั้นให้ลงเลขยันต์อาคมเสียก่อนแล้วจึงให้ห่ม ยายตาก็กระทำตามคำแนะนำของโหราจารย์นั้นทุกประการ ตั้งแต่นั้นมากุมารนั้นก็รู้นอนโดยปกติ มิได้รบกวนดังแต่ก่อน ครั้นอยู่มา กุมารนั้นเจริญวัยวัฒนาการขึ้น มีอายุได้ ๑๕ ปี มีรูปกายผ่องใสโสภา แถมีอานุภาพมาก จะออกปากกล่าวสั่งสิ่งใดให้เป็นอย่างไร ก็มักให้เป็นไปตามคำกล่าวดังนั้น ยายตามีความเสน่หาต่อบุตรบุญธรรมยิ่งนัก จึงให้นามว่าพระร่วง

ครั้นอยู่มา กิตติศัพท์อันนี้ ทราบเข้าไปถึงพระเจ้าจันทราชา ผู้ครองกรุงสุโขทัย ก็มีพระทัยพิศวง จึงทรงพระดำริว่า กุมารผู้นี้เห็นจะเป็นบุตรนางนาคกุมารี มาตกฟองไว้ให้เป็นแน่ ถ้าเป็นเช่นนั้นแล้ว กุมารนี้ก็คือเป็นโอรสของเราเองโดยแท้ เมื่อพระองค์ทรงพระดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปหายายตาเจ้าของไร่อ้อย ให้พากุมารนั้นเข้ามาเฝ้าพระองค์

แต่เรื่องนี้ จดหมายเหตุอีกฉบับหนึ่ง กล่าวว่า อยู่มาคราวหนึ่ง พระองค์ให้ตั้งการราชพิธีสร้างปราสาทราชมนเทียร ในขณะนั้นพวกราษฎรชาวบ้านในเมืองนอกเมือง พากันแตกตื่นเข้ามาดูงานพระราชพิธี ฝ่ายยายตาก็พาพระร่วงบุตรบุญธรรมนั้นเข้ามาดูงานพระราชพิธี

ในเวลานั้นด้วย พระร่วงได้ออกปากพูดในท่ามกลางฝูงชนว่า เราเป็นผู้รักษาทิน พอพูดขาดคำลง เสาปราสาทนั้นก็โอนเอนหวั่นไหวสะเทือนสะท้านทั่วไป ฝ่ายเสนาอำมาตย์ได้เห็นเหตุมหัศจรรย์ดังนั้น จึงนำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าสุโขทัย พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้นก็มีความพิศวง จึงตรัสสั่งให้หายายตาให้พากุมารนั้นเข้าเฝ้า จึงมีพระราชโองการตรัสถามยายตาทั้งสองว่า กุมารนี้ได้มาแต่ไหน ยายตาทั้งสองจึงกราบบังคมทูลให้ทราบความตามเหตุที่ได้กุมารนั้นมา ตั้งแต่ต้นจนปลาย พระเจ้าสุโขทัยได้ทรงฟังดังนั้นก็เข้าพระทัยทรงเชื่อแน่ว่ากุมารนี้เป็นบุตรนางนาคกุมารีนั้น คือเป็นพระโอรสของพระองค์โดยแท้ ด้วยอำนาจความเมตตากรุณาของบิดา อันเคยมีแก่บุตรสืบขันธสันดานมาแต่บุรพชาติปางก่อนนั้น บันดาลให้พระองค์ทรงพระสิเนหาแด่พระโอรสนี้ในปัจจุบันชาตินี้ จึงให้รับพระร่วงนั้นเลี้ยงไว้เป็นราชโอรสของพระองค์ในพระราชวัง แลพระราชทานทรัพย์สิ่งของเป็นรางวัลแก่ยายตาทั้งสองเป็นอันมาก

ครั้นอยู่มา พระอัครมเหษีใหญ่ของพระเจ้ากรุงสุโขทัย ประสูติพระราชโอรสองค์หนึ่ง สมเด็จพระราชบิดาพระราชทานพระนามว่าพระร่วงเหมือนกัน แต่พระราชโอรสองค์ใหญ่ซึ่งประสูติจากนางนาคนั้น มีบุญญาธิการศักดานุภาพเป็นอันมาก ถ้าพระองค์ชี้พระหัตถ์ตรัสสาปมนุษย์แลสัตว์ใด ๆ เช่นผู้คนแลช้างม้าโคกระบือว่าให้กลายเป็นหินหรือให้เป็นสิ่งอันใด ก็กลับกลายแลเป็นไปตามรับสั่งทั้งสิ้น วันหนึ่งพระองค์ตรัสสั่งว่าให้ต้นไม้ทั้งปวงเป็นผล ต้นไม้นั้นก็เป็นผล

ตามรับสั่ง แลตรัสว่าให้ก้างปลาเป็นปลามีชีวิตไปตามเดิม ก็เป็นไปได้ตามรับสั่งของพระองค์ ด้วยอำนาจสัจจบารมีอันแก่กล้าที่พระองค์ได้สร้างสมอบรมมาแต่หลัง จึงบันดาลให้เป็นไปได้ดังนั้นเป็นมหัศจรรย์นัก

ครั้นอยู่มา พระร่วงราชโอรสพระองค์ใหญ่ จึงกราบทูลถามสมเด็จพระราชบิดาว่า ทุกวันนี้พระองค์ยังต้องส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัสถ์อยู่หรือ พระราชบิดาจึงตรัสบอกว่า เรายังต้องส่งส่วยน้ำแก่เขาอยู่เสมอ พระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่จึงกราบทูลห้ามว่า ตั้งแต่วันนี้ไป ขอพระองค์อย่าได้ส่งส่วยน้ำแก่เมืองอินทปรัสถ์ต่อไปอีกเลย ถ้าพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ให้ยกกองทัพมาท้าย่ำยี แก่บ้านเมืองของพระองค์เป็นประการใด ข้าพระองค์จะอาสาสู้รบเอาชัยชะนะให้จงได้ มิต้องให้พระองค์แลไพร่พลได้ความเดือดร้อน พระเจ้ากรุงสุโขทัยก็ทรงเชื่อตามคำทูลของพระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่ ด้วยได้ทรงเห็นอภินิหารอันเป็นอัศจรรย์ต่าง ๆ มาแต่หลังแล้ว

ฝ่ายพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ ครั้นได้ทราบว่าพระเจ้ากรุงสุโขทัยตั้งแข็งเมืองไม่ส่งส่วยน้ำดังแต่ก่อน จึงตรัสสั่งพระราชโอรสผู้เป็นพระมหาอุปราชาว่า พระเจ้าจันทราชาเมืองสุโขทัยเคยส่งส่วยน้ำให้แก่เมืองเรา สืบต่อกันมาหลายชั่วผู้ครองเมืองแล้ว บัดนี้มาแปรพักตร์ไม่ยอมส่งส่วยน้ำให้แก่เรา เห็นจะคิดต่อสู้กับเรา เจ้าจงยกพยุหโยธาทัพไปตีเมืองสุโขทัย ให้มีชัยชะนะแก่พระเจ้าจันทราชาจงได้ พระมหาอุปราชถือรับสั่งพระราชบิดาแล้ว ก็กรีฑาพยุหโยธาทัพออกจากกรุงอินทปรัสถ์ไปถึงเมืองสุโขทัย ก็ยกพลเข้าประชิดล้อมเมืองไว้

ฝ่ายพระเจ้าจันทราชา ก็แต่งให้พระร่วงราชโอรสองค์ใหญ่ ยกพลนิกายกองทัพออกมา กระทำยุทธสงครามกับกองทัพกรุงอินทปรัสถ์ ทั้งสองฝ่ายได้กระทำยุทธนาการต่อกันโดยสามารถ ฝ่ายมหาอุปราชพระราชโอรสพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ ทานกำลังพระร่วงราชโอรสพระเจ้ากรุงสุโขทัยมิได้ ก็แตกหนีกลับไปยังพระนคร กราบทูลสมเด็จพระราชบิดาว่า ข้าศึกมีกำลังเข้มแข็งนัก จึงต้องแตกพ่ายถอยมา จะขอรับพระราชอาชญาแล้วแต่จะโปรด

ฝ่ายพระเจ้ากรุงอินทปรัสถ์ ได้ทรงเห็นพระมหาอุปราชราชโอรสแตกพ่ายทัพหนีกลับมา ทูลขอจะรับพระราชอาชญาดังนั้น พระองค์ทรงเห็นว่า พระราชบุตรของพระองค์ยังอ่อนแก่การทัพศึกอยู่ ก็ทรงพระเมตตาพระราชทานโทษให้ จึงตรัสว่า พระเจ้าจันทราชาผู้ครองเมืองสุโขทัยนั้น ก็เป็นพระญาติพระวงศ์ของเราเองมิใช่ผู้อื่น ถ้าเขาไม่สมัครจะส่งส่วยน้ำให้แก่เราแล้วก็ตามเถิด ตั้งแต่วันนี้ไปเราอย่าไปรบกวนย่ำยีทำสงครามกับเขาอีกเลย พระองค์จึงตรัสสั่งให้เลือกเมืองอื่นเป็นเมืองส่งส่วยน้ำแก่พระองค์ต่อไป

พระเจ้าอินทปรัสถ์ผู้สืบพระวงศ์พระเจ้าปทุมสุริยวงศ์นั้น ได้ครองราชสมบัติในกรุงอินทปรัสถ์ต่อมา ครั้นพระชนม์พรรษาได้ ๕๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๓๐ พรรษา เมื่อแรกได้ครองราชสมบัตินั้นพระชนม์ ๒๕ พรรษา ลุศักราช ๕๖๒

ฝ่ายพระเจ้าจันทราชาผู้ครองกรุงสุโขทัย เมื่อแรกได้ราชสมบัติมี

พระชนมายุ ๓๐ พรรษา ครองราชสมบัติได้ ๓๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๖๐ พรรษาถ้วน ก็เสด็จสวรรคตในศักราช ๕๗๖

ในปีนั้น พระร่วงพระราชโอรสองค์ใหญ่ได้เสด็จขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระราชบิดาต่อไป พระองค์ได้เสด็จไปสร้างเมืองสวรรคโลกขึ้นใหม่ แลครองราชสมบัติในเมืองนั้น ในขณะนั้นพระอัครมเหษีใหญ่ของพระองค์ ผู้ทรงพระนามว่าศรีจันทาเทวี ประสูติพระราชธิดาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าสุวรรณเทวี

ครั้นอยู่มาสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ภูมิลำเนาข้างทิศใต้เมืองสุโขทัยนั้นพื้นภูมิภาคเรียบราบ เป็นชัยภูมิดีแห่งหนึ่ง สมควรจะสร้างสระใหญ่ลงไว้ ให้เป็นประโยชน์แก่สาธารณชนทั่วไป จึงตรัสสั่งให้ขุดสระใหญ่โดยรอบจตุรัสมีกำหนด ๑๕ วา ให้ช่างก่ออิฐเป็นซุ้มคร่อมหลังสระ แลบนหลังซุ้มนั้นก่อพระเจดีย์องค์หนึ่งเรียกว่าพระมหาธาตุ ในสระใหญ่นั้นให้ปลูกบัวเบญจพรรณ ครั้นแล้วพระองค์ทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า ขออย่าให้น้ำในสระนั้นแห้ง แลอย่าให้ต้นบัวเบญจพรรณนั้นตาย ให้มีอยู่เสมอเป็นนิจนิรันดรไป แลพระองค์ได้ทรงนำเมล็ดมะขามมาโปรยรอบตามขอบเขตต์สระ ทรงพระสัตยาธิษฐานว่าให้มะขามนั้นขึ้นมาเป็นต้นมีผลเมล็ดพร้อมบริบูรณ์ บางต้นเมื่อมีผลเป็นฝักให้มีแต่เนื้อ เมล็ดมะขามที่หล่นตกลงไปในสระนั้นให้กลายเป็นเต่าปลามัจฉาชาติแลให้บินไปได้ ทรงพระอธิษฐานแล้วก็ทรงปลูกไว้รอบสระน้ำนั้น ปลาแลเต่าก็เป็นไปตามพระสัตยาธิษฐานนั้นทุกประการ แล้วพระองค์ให้สร้างเฉลียงรอบสระน้ำนั้น มีศาลาแล

ธงปักครบครัน ครั้นขุดสระสำเร็จแล้วก็ให้ทำมหกรรมฉลองสระ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เป็นอันมาก

ในครั้งนั้นมีชายหนุ่มคนหนึ่งชื่อมะกะโท่เป็นเชื้อชาติมอญ เป็นบุตรชาวบ้าน ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ใน ตำบลตะเกาะวุน แขวงเมืองมุตะมะ ในรามัญประเทศ ได้เข้ามาเป็นข้าสวามิภักดิ์ในสมเด็จพระร่วงเจ้า พระองค์ทรงโปรดปรานชุบเลี้ยง มะกะโท่ผู้นเป็นคนมีวาสนา ประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ มีรูปโฉมลักษณดีเป็นที่ชอบรักแก่ชนทั่วไป ๑ มีสติปัญญาดี ๑ มีความกตัญญูกตเวทีรู้คุณท่านผู้มีคุณ ๑

อยู่มาวันหนึ่ง มะกะโท่ กับ พรรคพวก และ ข้าทาสใช้ สรอย รวมประมาณ ๓๐ คน ให้หาบสิ่งของสินค้ามาเที่ยวค้าขาย มะกะโท่ เป็นนายคุมลูกหาบ ครั้นมาถึงเชิงเขานวรัตนคีรี เด็กคนใช้คนหนึ่งของมะกะโท่ป่วยลง มะกะโท่ จึงให้คนเหล่านั้นช่วยกันหามเด็กที่ป่วยนั้นขึ้นไปพักรักษาตัวอยู่บนยอดเขา ในเวลานั้นไม่ใช่เทศกาลฤดูฝน บันดาลฝนตกฟ้าร้องเป็นอันมาก ในทันใดนั้น อสนีบาตผ่าถูกปลายไม้คานของมะกะโท่แตกแล่งออกไป แต่หาถูกผู้คนเป็นอันตรายไม่ เมื่อมะกะโท่ได้ยินฟ้าผ่าลงมาดังนั้น จึงแลไปในอากาศ เห็นแสงฟ้าเป็นปราสาทราชมนเทียรประดับด้วยราชวัฏฉัตรธง มะกะโท่ คิดเห็นประหลาดในใจ แต่ยังหารู้ว่าร้ายแลดีเป็นประการใดไม่ จึงคุมลูกหาบกับพรรคพวกออกจากตำบลนั้นมาถึงบ้านแห่งหนึ่ง มะกะโท่ จึงเข้าพักอาศัยในบ้านนั้นพร้อมด้วยพรรคพวกของตน ถามพวกชาวบ้านว่าในตำบลบ้านนั้น มีโหราจารย์ผู้ทายนิมิตร์ ร้ายดี บ้าง หรือไม่ พวกชาวบ้านบอกว่า

โหราจารย์ผู้เฒ่ารู้ทายนิมิตร์ร้ายดีมีอยู่ จึ่งช่วยพามะกะโท้ไปให้ถึงเรือนโหราจารย์มะกะโท้ก็ไหว้นบเคารพท่านโหราจารย์ผู้เฒ่านั้น แล้วจึงเล่านิมิตร์ให้ฟังตั้งแต่ต้น แลถามเหตุผลร้ายดีว่าจะมีเป็นประการใด ฝ่ายโหราจารย์ผู้เฒ่าได้ฟังเล่านิมิตร์ดังนั้นก็รู้เหตุทั้งปวง แลรู้ว่าชายหนุ่มผู้นี้เป็นคนมีวาสนา จะได้เป็นใหญ่ในภายหน้า จึงบอกว่านิมิตร์ที่ได้เห็นนั้นเป็นสิริสวัสดิมงคลใหญ่หลวงยิ่งนัก ท่านจงนำเงินทองมากองถึงให้สูงเสมอเท่าจอมปลวก เป็นการคำนับบูชาครูเราก่อน เราจึ่งจะทำนายให้แก่ท่านได้ ถ้าท่านทำสักการบูชาคำนับครูเราดังนั้นแล้ว เราก็จะพยากรณ์ทักทายนิมิตร์ของท่าน ให้ท่านได้ดีเป็นใหญ่ให้เห็นคุณได้โดยเร็ว ถ้าท่านไม่นำเงินทองมาบูชาครูเราดังว่านั้นแล้ว เราก็ไม่อาจทำนายให้แก่ท่านได้ มะกะโท้ได้ฟังดังนั้นก็คิดว่า สิ่งของสินค้าที่เรานำมาขายครั้งนี้ ถึงจะขายสิ้นแล้วจะรวมเงินทั้งทุนแลกำไร ให้ได้เงินกองสูงเสมอเท่าจอมปลวกนั้นก็หามิได้ ทำฉันใดดีเราจึ่งจะได้เงินทอง มากองให้สูงเสมอเท่าจอมปลวกเล่า มะกะโท้คิดไปก็เห็นช่อง จึ่งถอดแหวนในนิ้วมือของตน ไปตั้งลงเหนือยอดจอมปลวกแห่งหนึ่ง แล้วจึ่งบอกแก่โหราจารย์ว่า ข้าพเจ้าได้บูชาคำนับครูท่านด้วยทองเสมอเท่าจอมปลวกแล้ว ขอท่านได้เมตตาช่วยทายนิมิตร์ให้ข้าพเจ้าเถิด ฝ่ายโหราจารย์ได้เห็นดังนั้นก็คิดว่า บุรุษหนุ่มผู้นี้เป็นคนมีปัญญาเฉียบแหลม สืบไปเบื้องหน้าคงจะได้เป็นใหญ่เป็นแน่ จึ่งทำนายตามนิมิตร์นั้นให้มะกะโท้ว่า ในเวลาไม่ช้านานท่านจะได้เป็นเจ้าบ้านผ่านเมืองใหญ่โต มีอานุภาพมาก เพราะฉะนั้นท่านอย่าทำการค้าขายเลย จง

อุตส่าห์ทำราชการเถิด จะได้เป็นใหญ่มียศศักดิ์รุ่งเรือง เมื่อท่านได้เป็นใหญ่แล้วอย่าลืมเรา มะกะโท้กับทั้งพรรคพวกได้ฟังคำท่านายดังนั้นก็ดีใจ ลงกราบไหว้ขอบคุณโหราจารย์เป็นอันมาก จึงกล่าวว่าถ้าข้าพเจ้าได้ดีเป็นใหญ่เหมือนคำทำนายของท่านแล้ว ข้าพเจ้าจะตอบแทนคุณท่านให้จงหนักหาลืมคุณของท่านไม่ ว่าแล้วก็คำนับลาโหราจารย์คุมลูกหาบไปขายสินค้าในเมืองสุโขทัย ครั้นขายของสิ้นแล้ว จึงพาพรรคพวกบ่าวไพร่ไปฝากไว้กับชาวบ้านที่รู้จักชอบกัน ครั้นแล้วมะกะโท้จึงหาช่องเข้าไป พึ่งพัก ฝากตัวอยู่ กับนายช้างพระที่นั่งโรงในซึ่งเป็นมงคลคเชนทร์ตัวโปรดของสมเด็จพระร่วงเจ้า ช่วยดูแลรักษาเก็บกวาดมูลช้างล้างโรงให้สะอาดอยู่เสมอ นายช้างก็มีความเมตตารักใคร่ใช้สอยมะกะโท้สนิทอยู่ทุกวัน

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้า ก็เสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่งของพระองค์อยู่เนือง ๆ ไม่ใคร่ขาด วันหนึ่งพระองค์เสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่ง ทรงเห็นโรงช้างปัดกวาดสะอาดเรียบร้อยดี จึงตรัสถามนายช้างว่า ใครมาช่วยท่านแผ้วกวาดโรงช้างให้สะอาดเรียบร้อยดังนี้ นายช้างจึงกราบทูลว่า มีมอญน้อยคนหนึ่งมาพึ่งพักอยู่กับข้าพระบาทช่วยปัดกวาดล้างชำระโรงให้สะอาดอยู่เสมอ พระองค์ได้ทรงฟังดังนั้นก็ชอบพระทัย จึงตรัสสั่งว่า ท่านจงเลี้ยงมอญน้อยนั้นให้ดีเถิด

อยู่มาวันหนึ่ง สมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จไปทอดพระเนตรช้างพระที่นั่งณโรงในตามเคย ประทับบนพระที่นั่งใกล้ช่องพระแกลบ้วนพระโอษฐ์ลงไปที่แผ่นดิน ทอดพระเนตรเห็นเบี้ยตัวหนึ่งตกอยู่ จึงตรัส

เรียกมะกะโท่ว่า มอญน้อยเจ้าจงมาดูเบี้ยนี้ มะกะโท้จึงคลานเข้าไปกราบบังคมแล้วก็เก็บเบี้ยนั้นไว้ มีความดีใจว่าได้พระราชทานเบี้ยตัวหนึ่ง แล้วก็หมอบเฝ้าอยู่กับหน้าพระที่นั่ง จนสมเด็จพระร่วงเจ้าเสด็จกลับ

ฝ่ายมะกะโท้มีความยินดีที่ได้รับพระราชทานเบี้ย ๆ หนึ่ง จึงคิดว่าตั้งแต่นี้ไปเราจะตั้งใจคิดทำราชการฉลองพระเดชพระคุณ เพื่อให้ได้ความชอบยิ่งขึ้น แลเบี้ยที่เราได้รับพระราชทานนี้ จะทำเป็นประการใดดี จึงตริกตรองเห็นช่องว่า จะซื้อเมล็ดพรรณผักกาดมาปลูกไว้จึงจะควร มะกะโท้จึงนำเบี้ยนั้นไปซื้อเมล็ดพรรณผักกาดที่ตลาด หญิงแม่ค้าผู้ขายเมล็ดพรรณผักกาดจึงบอกว่า เบี้ย ๆ เดียวนั้นเราไม่รู้จะขายให้อย่างไรได้ มะกะโท้จึงว่า ขอจุ้มนิ้วลงแต่นิ้วเดียวพอติดเมล็ดได้เล็กน้อยเท่านั้น หญิงแม่ค้าผู้ขายเมล็ดพรรณผักกาดก็ยอมให้ มะกะโท้จึงชุบนิ้วมือให้ชุ่มด้วยเขพะในปากเสียก่อนแล้ว จึงจุ้มนิ้วลงในกระบุงเมล็ดพรรณผักกาด ๆ ก็ติดนิ้วมือขึ้นมาเป็นอันมาก หญิงแม่ค้าเห็นดังนั้นก็ชมว่า มอญน้อยนี้ฉลาดมีความคิดเฉียบแหลมดี มะกะโท้จึงส่งเบี้ย ๆ เดียวนั้นให้แก่หญิงแม่ค้า แล้วนำเมล็ดพรรณผักกาดนั้นมาจึงขุดดินข้างโรงช้างอันที่ว่างเปล่า ประสมมูลช้างให้เป็นเชื้อบริหารปลูกเพาะเมล็ดพรรณผักกาดลงในที่พื้นใหม่นั้น ไม่ช้านานผักกาดนั้นก็ขึ้นงอกงาม ออกกอกาบงดงามตามกัน

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง ถึงกำหนดสมเด็จพระร่วงเจ้าจะเสด็จมาทอดพระเนตรช้างที่โรง มะกะโท้จึงถอนต้นผักกาดที่ปลูกไว้ ล้างน้ำชำระให้สะอาดแล้ว หาภาชนะมารองเตรียมไว้เป็นของถวาย พอสมเด็จ

พระร่วงเจ้าเสด็จมาประทับบนพระที่นั่งในโรงช้างแล้ว มะกะโท้ก็นำถาดผักกาดเข้าไปตั้งถวายต่อหน้าพระที่นั่ง จึงมีรับสั่งว่า มอญน้อยได้ผักกาดที่ไหนมาให้เรา มะกะโท้จึงทูลว่า เบี้ย ๆ หนึ่งที่โปรดพระราชทานข้าพระพุทธเจ้า ๆ ไปซื้อเมล็ดพรรณผักกาดมาปลูกไว้ จึงได้นำมาถวายในครั้งนี้ พระองค์มีรับสั่งถามว่า เบี้ย ๆ เดียวเท่านี้ ซื้อกันได้เมล็ดพรรณผักกาดเท่าไร มะกะโท้ก็กราบทูลให้ทรงทราบความตั้งแต่ต้นจนที่สุด สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ทรงฟังดังนั้นก็ตรัสสรรเสริญว่ามอญน้อยนี้มีปัญญาฉลาดเฉียบแหลมดีควรจะชุบเลี้ยงไว้ จึงตรัสแก่นายช้างว่า เราจะขอมอญน้อยนี้เข้าไปใช้ราชการข้างใน จึงโปรดให้มะกะโท้เข้าไปรับราชการ เป็นพวกวิเสทเครื่องต้นอยู่ในพระราชวัง ครั้นอยู่มามะกะโท้ทำราชการดีมีความชอบ จึงโปรดเลื่อนให้เป็นกรมวัง

แต่ในพงศาวดารฝ่ายรามัญนั้นว่า สมเด็จพระร่วงเจ้าโปรดเลื่อนมะกะโท้เป็นขุนวัง มีตำแหน่งในกรมวังนั้นเอง

ครั้นอยู่มาเกิดขบถกำเริบขึ้นในหัวเมืองขอบขัณฑเสมา สมเด็จพระร่วงเจ้าจะเสด็จกรีธาทัพไปปราบพวกขบถด้วยพระองค์เอง จึงตรัสสั่งให้มะกะโท้ ผู้เป็นกรมวังอยู่เฝ้ารักษาพระนคร แล้วพระองค์ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพไปยังเมืองนอกแดน อยู่ภายหลัง นางสุวรรณเทวีพระราชธิดาของสมเด็จพระร่วงเจ้ากับมะกะโท้นั้น ซึ่งเคยเป็นคู่บุพเพสันนิวาสกันมาแต่บุรพชาติปางก่อน เผอิญให้เห็นกันแล้ว ก็มีความปฏิพัทธ์ผูกพันบังเกิดความเสน่หารักใคร่กัน มะกะโท้ก็ลอบรักใคร่กับ

พระราชธิดานั้น ฝ่ายข้าราชการทั้งปวงในกรมวังได้รู้เหตุ ก็มีความกลัวเกรงต่อมะกะโท้ผู้เป็นกรมวัง ด้วยเห็นสมเด็จพระร่วงเจ้าทรงโปรดปรานมะกะโท้อยู่เป็นอันมาก จึงหามีผู้ใดจะว่ากล่าวขึ้นได้ไม่ ฝ่ายมะกะโท้จึงคิดปฤกษากับนางสุวรรณเทวีพระราชธิดาว่า จะอยู่ช้านั้นมิได้ ด้วยกลัวพระราชอาชญาสมเด็จพระร่วงเจ้า จำเราจะพากันหนีไปเสียก่อน อย่าทันให้พระองค์เสด็จกลับมา พระราชธิดาก็เห็นด้วยจึงรวบรวมทรัพย์สิ่งของแก้วแหวนเงินทองเป็นอันมาก มะกะโท้ก็เกลี้ยกล่อมผู้คนข้าทาษได้ ๓๐๐ คนเศษ จึงพาพระราชธิดาขึ้นช้างพังตัวหนึ่งหนีออกจากเมืองสุโขทัย ไปโดยทางด่านกะมอกะลก รีบไปทั้งกลางวันแลกลางคืน ฝ่ายเสนาอำมาตย์รู้ว่ามะกะโท้พาพระราชธิดาหนีไปดังนั้น ก็พากันติดตามจะจับตัวมะกะโท้ แต่ติดตามไปหาทันไม่ ด้วยมะกะโท้พาพระราชธิดากับผู้คน หนีข้ามด่านล่วงพ้นแดนไปเสียนานแล้ว เสนาอำมาตย์เหล่านั้นก็พากันกลับมา คอยท่าจะฟังพระราชโองการตรัสสั่งของสมเด็จพระร่วงเจ้าต่อไป

ฝ่ายมะกะโท้พาพระราชธิดากับผู้คน ไปถึงบ้านตะเกาะวุ่นซึ่งเป็นบ้านเดิมของตนแล้ว ก็จัดให้พระราชธิดาอยู่เป็นสุข แลผู้คนที่ไปทั้ง ๓๐๐ คนเศษ ก็จัดให้มีที่อยู่อาศรัยทำกินเป็นสุขพร้อมเพรียงกัน

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้า ทรงปราบปรามพวกขบถอันกำเริบให้สงบราบคาบ ทรงจัดบ้านเมืองปลายแดนให้เป็นปกติเรียบร้อยแล้ว ก็เสด็จยกพยุหโยธาทัพกลับยังพระนคร เสนาอำมาตย์ทั้งปวงจึงนำความเรื่องมะกะโท้ลักพาพระราชธิดาหนีไป แลได้ไปติดตามจับจนสุดแดนหาทัน

ไม่ขึ้นกราบทูลให้ทรงทราบทุกประการ สมเด็จพระร่วงเจ้าก็หาได้ทรงพระพิโรธแก่มะกะโท้ไม่ จึงตรัสว่า เรารู้มาแต่เดิมแล้ว มอญน้อยคนนี้มีลักษณะดี นานไปภายหน้าจะมีบุญได้เป็นใหญ่ เราจึงมีใจรักใคร่เหมือนบุตร ถ้าเราจะสาปแช่งให้เป็นอันตราย หรือจะให้ยกกองทัพไปติดตาม จับมาลงราชทัณฑ์อย่างไรก็จะทำได้ทุกประการ แต่จะเป็นเวรกรรมแก่เรา แลเสียเกียรติยศของบ้านเมือง เป็นที่อัปยศแก่นานาประเทศ ซึ่งมอญน้อยพาธิดาเราไป ถ้าตั้งตัวขึ้นเป็นใหญ่ได้เมื่อใดแล้ว ก็คงจะตั้งแต่งให้ธิดาเราเป็นใหญ่ยิ่งขึ้น จะเป็นเกียรติยศแก่บ้านเมืองทั้งสองฝ่าย อนึ่งบุพเพสันนิวาสแห่งธิดาเรากับมอญน้อยนั้น ก็ได้อบรมมาด้วยกันแต่ปางก่อนแล้ว จึงเผอิญให้มามีจิตต์ปฏิพัทธ์ต่อกันดังนี้ เพราะเหตุนั้นเราจักเป็นจะอวยพรแก่มอญน้อยแลธิดาเรา อย่าให้มีภัยอันตรายสิ่งใด ให้เกิดความศิริสุขสวัสดีด้วยกันเถิด

ซึ่งพระองค์มิได้ทรงพระโกรธแก่มะกะโท้ แลกลับทรงอำนวยพระพรให้ไปทั้งนี้ ด้วยอำนาจบุญบารมีของมะกะโท้ จะได้เป็นกษัตริย์ใหญ่ในรามัญประเทศต่อไป

ตั้งแต่มะกะโท้พาพระราชธิดา ของสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัยไปอยู่บ้านตะเกาะวุนอันเป็นบ้านเดิมของตนดังนั้นแล้ว มะกะโท้ก็มีสง่าราษีเกิดสิริมงคลยิ่งขึ้น ด้วยนางนั้นเป็นราชธิดาของกษัตริย์ผู้มีราชอิศริยยศใหญ่ยิ่ง พวกชาวบ้านชาวเมืองก็กลัวเกรงนับถือรักใคร่

มะกะโท้แลพระราชธิดานั้นเสมอกัน ต่างคนพากันเข้ามาสวามิภักดิ์ฝากตัว เป็นพรรคพวกข้าไทยให้ใช้สรอยมากขึ้นทุกที จนนับได้เป็นคนหลายพันหลายหมื่น ฝ่ายมะกะโท้เป็นผู้มีปัญญาเฉลียวฉลาดเปลื้องทุกข์ร้อนของชน ทั้งบริบูรณ์ด้วยทรัพย์สมบัติ จึงเป็นที่นับถือแก่ชนทั่วไป ครั้นมะกะโท้เห็นผู้คนนับถือรักใคร่ตนมากขึ้นแล้ว จึงประกาศเกลี้ยกล่อมคนทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ใน รามัญประเทศ ให้ร่วมสามัคคีพร้อมเพรียงน้ำใจเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เข้ามาอยู่ใต้อำนาจตนทั้งสิ้นแล้ว ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองราชสมบัติในเมืองมุตะมะ ชนทั้งปวงก็ยินดีถวายพรชัยมงคลแก่กษัตริย์ใหม่ทั่งสิ้น แต่พระเจ้ามะกะโท้ยังหาได้ราชาภิเษกเฉลิมพระนามไม่

ครั้นอยู่มา พระเจ้ามะกะโท้ทรงระลึกถึงพระเดชพระคุณ ของสมเด็จพระร่วงเจ้ากรุงสุโขทัย จึงให้แต่งพระราชสาร ลงในสุพรรณบัตร แลจัดเครื่องมงคลราชบรรณาการเป็นอันมาก แต่งให้อำมาตย์ผู้หนึ่ง ชื่อว่าโลกี เป็นราชทูตจำทูลพระราชสาร คุมเครื่องมงคลราชบรรณาการ พร้อมด้วยพวกพลพาหนะเข้าไปถวายสมเด็จพระร่วงเจ้าณกรุงสุโขทัย ครั้นราชทูตไปถึงแล้ว เสนาอำมาตย์ฝ่ายกรุงสุโขทัย จึงนำความขึ้นกราบทูล สมเด็จพระร่วงเจ้า ก็โปรดให้อำมาตย์นำราชทูตเมืองมุตะมะเข้าเฝ้า ราชทูตก็เชิญพระราชสารกับเครื่องมงคลราชบรรณาการเข้าไปถวายหน้าพระที่นั่ง จึงมีรับสั่งให้อ่านในลักษณะพระราชสารนั้นว่า " ข้าพระบาทผู้ชื่อว่ามะกะโท้ เป็น

ข้าสวามิภักดิ์ใต้พระบาทมุลิกากรของพระองค์ ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ผ่านพิภพกรุงสุโขทัย พร้อมด้วยพระราชธิดาของพระองค์ ขอโอนอุต-มงคเศียรเกล้ากราบ ถวายบังคม มาแทบพระยุคลบาทบงกชมาศ ของพระองค์ ซึ่งทรงพระมหากรุณาชุบเลี้ยงข้าพระบาททั้งสอง ให้มีความร่มเย็นเป็นสุข พระเดชพระคุณปกป้องอยู่เหนือเกล้าข้าพระองค์ทั้งสอง หาที่จะเปรียบให้สิ้นสุดมิได้ ด้วยเผอิญบุพเพสันนิวาส แห่งข้าพระบาททั้งสอง มาดลบันดาลให้มีปฏิพัทธจิตต์ต่อกัน ข้าพระองค์ได้ละเมิดล่วงพระราชอาชญาพาพระราชธิดาของพระองค์มา โทษานุ-โทษมีแก่ข้าพระองค์เป็นล้นเกล้า ฯ แต่บัดนี้ด้วยเดชะพระบารมีบรมเดชานุภาพของพระองค์ ปกแผ่อยู่เหนือเกล้า ฯ ข้าพระองค์ทั้งสองชนทั้งปวงจึงยินดี พร้อมกันอันเชิญข้าพระองค์ ขึ้นเป็นกษัตริย์ ครองราชสมบัติในเมืองมุตะมะ เป็นใหญ่ในรามัญประเทศทั่วไป เพราะฉะนี้ข้าพระองค์ขอพระราชทานโทษานุโทษซึ่งมีผิดมาแต่หลัง ขอพระบารมีของพระองค์เป็นที่พึ่งสืบไป ขอได้ทรงประสาทพระราชทานนามกับเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ แก่ข้าพระองค์ผู้เป็นกษัตริย์ครองราชสมบัติใหม่ เพื่อเป็นสวัสดิชัยมงคลแก่ข้าพระองค์ทั้งสองสืบไป เมืองมุตะมะนี้จะได้เป็นสุพรรณปถพีแผ่นเดียวกันกับกรุงสุโขทัย อยู่ใต้พระเดชานุภาพของพระองค์สืบต่อไปจนตลอดกัลปาวสาน"

ครั้นสมเด็จพระร่วงเจ้า ได้ทรงทราบความในพระราชสารดังนั้นแล้วก็มีพระทัยยินดี จึงตรัสสรรเสริญว่า มะกะโท้มอญน้อยนั้นเรา

ได้ทำนายไว้แล้วว่าสืบไปจะมีบุญญาธิการ บัดนี้ได้เป็นกษัตริย์ครองรามัญประเทศแล้ว ต่อไปภายหน้านอกจากเราผู้เดียวแล้ว จะหากษัตริย์อื่นมีบุญยิ่งกว่ามะกะโท นั้นมิได้ พระองค์จึงทรงตั้งพระนามให้แก่มะกะโท ว่า พระเจ้าวาริหู (ฟ้ารั่ว) กับพระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการสำหรับกษัตริย์ คือ พระขรรค์ ๑ ฉัตร ๑ พระมหามงกุฎ ๑ ฉลองพระบาททอง ๑ พัดวาลวิชนี ๑ รวมเป็น ๕ ประการ จึงโปรดพระราชทานพระราโชวาทไปแก่ราชทูตว่า ให้เจ้าแผ่นดินมุตะมะอยู่ในทศพิธราชธรรม บำรุง ปกครองแผ่นดินโดยยุติธรรม ให้ตั้งใจรักใคร่ราษฎรพลเมืองดุจดังบุตรในอุทร และทรงประสาทพระพรว่า ให้เจ้าแผ่นดินมุตะมะปราศจากภัยอันตรายทั้งภายนอกภายใน ให้ครองราชสมบัติเป็นสุขเจริญสืบไปสิ้นกาลนานเทอญ

ราชทูตก็กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระร่วงเจ้า กลับไปกราบทูลพระเจ้าแผ่นดินมุตะมะให้ทราบทุกประการ แลถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ๕ ประการ พระเจ้ามะกะโท ก็ทรงพระโสมนัสยินดี ชอบพระเดช พระคุณ สมเด็จพระร่วงเจ้า หาที่สุด มิได้ จึงผิน พระพักตร์ฉะเพาะตรงทิศกรุงสุโขทัย กราบถวายบังคมสมเด็จพระร่วงเจ้า โดยความระลึกรู้พระคุณของพระองค์ อันยิ่งเหลือล้นไม่มีที่สิ้นสุดฉะนั้น

ฝ่ายสมเด็จพระร่วงเจ้าผู้ผ่านพิภพกรุงสุโขทัย ได้ครองราชสมบัติเป็นสุขมาช้านาน เมื่อแรกได้ราชสมบัตินั้นมีพระชนม์ได้ ๓๕ พรรษา อยู่ในราชสมบัติ ๔๐ พรรษา รวมพระชนมายุ ๗๕ พรรษา ก็เสด็จสวรรคต

ในปีนั้น พระลือซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาขึ้นครองราชสมบัติแทนสมเด็จพระเชษฐาธิราชต่อไป พระองค์เสด็จไปครองเมืองนครสวรรคบุรี มีพระมเหสีทรงพระนามว่าสุธาเทวี พระลือองค์นี้เมื่อแรกได้ราชสมบัติมีพระชนม์ ๓๐ พรรษา ครองราชสมบัติได้ ๔๕ พรรษา เสด็จสวรรคต รวมพระชนมายุ ๗๕ พรรษา พระองค์ประสูติวันจันทร์

เทศนาจุลยุทธการวงศ์

บัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายพระสัทธรรมเทศนา ในจุลยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโบราณกษัตริย์ในสยามประเทศนี้ อันบุพพาจารย์รจนาไว้ว่า

กาลเมื่อพระเจ้าเชียงรายพ่ายแพ้ยุทธสงครามแต่พระยาสะตอง เสียพระนคร พาประชาราษฎรชาวเมืองเชียงราย ปลาศนาการมาสู่แว่นแคว้นสยามประเทศ ถึงราวป่าใกล้เมืองกำแพงเพชร ด้วยบุญญานุภาพแห่งพระองค์ สมเด็จอัมรินทราธิราชนิรมิตรพระกายเป็นดาบศมาประดิษฐานอยู่ตรงหน้าช้างพระที่นั่ง ตรัสบอกให้ตั้งพระนครในที่นี้เป็นที่ชัยมงคลสถาน บรมกษัตริย์ก็ให้สร้างพระนครลงในที่นั้น จึงให้นามชื่อว่าเมืองไตรตรึงษ์ พระองค์เสวยไอศุริยสมบัติอยู่ในพระนครนั้นตราบเท่าทิวงคต พระราชโอรสนัดดาครองสมบัติสืบ ๆ กันมาถึงสี่ชั่วกษัตริย์

ครั้งนั้นยังมีบุรุษผู้หนึ่ง เป็นปมเปาทั่วทั้งกาย ทำไร่ปลูกพริกมะเขืออยู่ในแดนพระนครนั้น เก็บผลพริกมะเขือขายเลี้ยงชีวิต และมะเขือต้นหนึ่งนั้นอยู่ใกล้ห้าง บุรุษนั้นไปถ่ายปัสสาวะลงที่ริมต้นนั้นเป็นนิตย์ มะเขือนั้นออกผล ๆ หนึ่งใหญ่กว่าผลมะเขือทั้งปวง เหตุทราบไปด้วยรสแห่งมูตรอันเจือด้วยสมภวะ พอพระราชธิดาพระยาไตรตรึงษ์มีพระทัยปรารถนาจะเสวยผลมะเขือ จึงใช้ทาสีไปเที่ยวซื้อ ก็ได้ผลมะเขือผลใหญ่นั้นมาเสวย นางก็ทรงพระครรภ์ ทราบถึงพระราชบิดา

ตรัสไต่ถาม ก็ไม่ได้ความว่าคบหาสมัคสังวาสกับด้วยบุรุษผู้ใด จน พระครรภ์ใหญ่กำหนดทศมาศประสูติพระราชกุมาร อันบริบูรณ์ด้วย บุญธัญญลักษณะ พระญาติทั้งหลายอภิบาลบำรุงเลี้ยงพระราชกุมาร จนค่อยวัฒนาการ ประมาณพระชนม์สองสามขวบ สมเด็จพระอัยกา ปรารถนาจะทดลองเสี่ยงทายแสวงหาบิดาพระราชกุมาร จึงให้ตีกลอง เป่าร้องบุรุษชาวเมืองมาให้สิ้นมิได้เศษ ให้มีมือถือขนมและผลาผล มาทุกคน ๆ ประชุมพร้อมกันในหน้าพระลาน ทรงพระอธิษฐานว่า ถ้าบุรุษผู้ใดเป็นบิดาของทารกนี้ ขอจงทารกนี้รับเอาสิ่งของในมือแห่ง บุรุษนั้นมาบริโภค แล้วให้อุ้มกุมารนั้นออกไปสู่ที่มหาชนสันนิบาต และ บุรุษกายปมนั้นได้แต่ก้อนข้าวเย็นถือมาก้อนหนึ่ง พระราชกุมารนั้นก็ เข้ากอดเอาคอ แล้วรับเอาก้อนข้าวมาบริโภค คนทั้งปวงเห็นก็พิศวง ชวนกันกล่าวติเตียนต่าง ๆ สมเด็จบรมกษัตริย์ก็ละอายพระทัย ได้ ความอัปประยศ จึงพระราชทานพระราชธิดาและพระนัดดานั้นให้แก่ บุรุษแสนปมให้ใส่แพลอยไปถึงที่ไร่มะเขือ ไกลจากพระนครทางวันหนึ่ง บุรุษแสนปมก็พาบุตรภรรยาขึ้นสู่ไร่อันเป็นที่อยู่ ด้วยอานุภาพแห่งบุญ ของชนทั้งสาม บันดาลให้สมเด็จอมรินทราธิราช นิมิตรกายเป็นวานรนำ เอาทิพยเภรีมาส่งให้ชายแสนปมนั้น แล้วตรัสบอกว่า จะปรารถนา สิ่งใดจงตีเภรีนี้ อาจให้สำเร็จที่ความปรารถนาทั้งสิ้น บุรุษแสนปม ปรารถนาจะให้รูปงามจึงตีกลองนั้นเข้า อันว่าปมเปาทั้งปวงก็อันตรธาน หาย รูปกายนั้นก็งามบริสุทธิ์ จึงนำเอากลองนั้นกลับสู่ที่สำนัก แล้ว บอกเหตุแก่ภริยา ส่วนพระนางนั้นก็กอบด้วยปีติโสมนัส จึงตีกลอง

นิมิตรทอง ให้ช่างกระทำอู่ทองให้พระราชโอรสไสยาศน์ เหตุดังนั้น พระราชกุมารจึงได้พระนามปรากฏว่าเจ้าอู่ทอง จำเดิมแต่นั้นมา ใน กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๖๘๑ ปี ส่วนว่าบิดาแห่งเจ้าอู่ทอง ราชกุมาร จึ่งประหารซึ่งทิพยเภรีนิมิตรเป็นพระนครขึ้นในที่นั้น ให้ นามชื่อว่า เทพนคร เหตุสำเร็จ (ด้วย) เทวดานุภาพ มหาชนทั้งปวง ชวนกันมาอาศัยอยู่ในพระนครนั้นเป็นอันมาก พระองค์ก็ได้เสวยไอ- ศุริยสมบัติในเมืองเทพนคร ทรงพระนามกรชื่อพระเจ้าสิริชัยเชียงแสน ปรากฏในสยามประเทศ กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้๗๐๖ปี สมเด็จพระ เจ้าสิริชัยเชียงแสนเสด็จดับขันธ์ทิวงคต กลองทิพย์นั้นก็อันตรธาน หาย สมเด็จพระเจ้าอู่ทองราชโอรสได้เสวยราชสมบัติแทนพระราชบิดา ได้ ๖ พระวัสสา ทรงพระปรารภจะสร้างพระนครใหม่ จึ่งใช้ราชบุรุษ ให้เที่ยวแสวงหาภูมิประเทศที่ อันมีพรรณมัจฉาชาติบริบูรณ์ครบทุกสิ่ง ราชบุรุษเที่ยวหามาโดยทักษิณทิศ ถึงประเทศที่หนองโสน ก็อบด้วย พรรณมัจฉาชาติบริบูรณ์พร้อม สมเด็จบรมกษัตริย์ทรงทราบ จึ่งยก จตุรงคโยธาประชาราษฎรทั้งปวง มาสร้างพระนครลงในประเทศที่นั้น ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๑๒ ปี ให้นามบัญญัติชื่อว่ากรุงเทพมหา นครนามหนึ่ง ตามนามพระนครเดิมแห่งพระราชบิดา ให้ชื่อทวาราวดี นามหนึ่ง เหตุมีคงคาล้อมรอบเป็นขอบเขตดุจเมืองทวาราวดี ให้ชื่อ ศรีอยุธยานามหนึ่ง เหตุเป็นที่อยู่แห่งชนชราทั้งสอง อันชื่อยายศรีอายุ และตาอุทยา เป็นสามีภรียากัน อาศัยอยู่ในที่นั้น ประกอบกันพร้อม ด้วยนามทั้งสามจึ่งเรียกว่า กรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดี ศรีอยุธยา

สมเด็จพระเจ้าอู่ทองได้ราชาภิเษก เสวยสวริยาธิปัตย์ถวัลย์ราชณกรุงเทพมหานคร ทรงพระนามสมเด็จพระรามาธิบดี และวันเมื่อราชาภิเษก นั้น ได้สังข์ทักษิณาวัฏณกายใต้ต้นไม้หมันในพระนคร เมื่อแรกได้ราชสมบัตินั้นพระชนม์ได้ ๓๗ พระวัสสา แล้วให้พระบรมราชาธิราชผู้เป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ ตรัสเรียกว่าเป็นพระเชษฐาธิราช ไปครองสมบัติณเมืองสุพรรณบุรี ให้พระราชโอรสทรงพระนามพระราเมศวรกุมาร ไปพานสมบัติณเมืองลพบุรี

ครั้งนั้นมีเมืองประเทศราชขึ้นแก่กรุงเทพมหานคร ๑๖ เมือง คือ เมืองมะละกา เมืองชะวา เมืองตะนาวศรี เมืองนครศรีธรรมราช เมืองทะวาย เมืองเมาะตะมะ เมืองเมาะลำเลิง เมืองสงขลา เมืองจันทบูร เมืองพระพิษณุโลก เมืองสุโขทัย เมืองพิชัย เมืองพิจิตร เมืองสวรรคโลก เมืองกำแพงเพชร เมืองนครสวรรค์

พระองค์ทรงสร้างพุทไธศวรรยาวาสวิหาร และรัตนวนาวาสวิหาร คือวัดป่าแก้ว และสถิตอยู่ในราชสมบัติ ๒๐ พระวัสสาก็เสด็จทิวงคต

ใน ลำดับ นั้น สมเด็จพระบรมราชาธิราช ซึ่งครอง สมบัติณเมืองสุพรรณบุรี เสด็จมาได้ราชาภิเษกสืบเสวยสวริยาณกรุงเทพมหานครสืบต่อไป และบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ เสด็จดำรงราชอาณาจักรอยู่ได้ ๑๓ พระวัสสาก็สวรรคต ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๔๔ ปี

ลำดับนั้นพระราชบุตรทรงพระนามชื่อว่าสุวรรณจันท์ คือทองจันท์ มีพระชนม์ได้ ๑๕ พระวัสสา ได้เสวยสมบัติประมาณ ๗ วัน สมเด็จ

พระราเมศวรราชกุมาร ผู้พานเมืองลพบุรี ยกพยุหโยธามากระทำชีวิตันตรายแก่พระสุวรรณจันทราชกุมาร แล้วได้พานมไหสุริยสมบัติสืบมาในกรุงเทพมหานคร ให้กระทำพระมหาธาตุเจดีย์องค์หนึ่ง สูง ๑๙ วา ยอดนพศูลย์ ๓ วา แล้วสร้างพระมหาวิหารลงในที่นั้น ให้นามชื่อว่า มหาธาตุวิหาร แล้วทรงสร้างพระมหาเจดีย์สุวรรณบัพพตาราม เสด็จดำรงราชสมบัติอยู่ได้ ๖ พระวัสสาก็เสด็จทิวงคต

ในลำดับนั้น พระยารามราชบุตรได้เสวยสมบัติสืบมาได้ ๑๕ ปี ทรงพระโกรธจะให้จับมหาเสนาบดีฆ่าเสีย และเสนาบดีนั้นหนีไปสู่สุพรรณบุรี อัญเชิญสมเด็จพระนครอินทราชผู้ครองสุพรรณบุรี อันเป็นพระปิตุลาธิราช ให้ยกพยุหโยธาเข้ามาสู่กรุงเทพมหานคร เข้าตีพระนครได้ จึงให้พระยารามราชนัดดานั้น ไปครองเมืองปทาคูจาม พระองค์ก็ได้เสวยราชมไหสวริยาในกรุงเทพมหานคร จึงทรงตั้งพระราชบุตรทั้งสาม คือ เจ้าอ้ายพระยา ไปครองเมืองสุพรรณบุรี เจ้ายี่พระยา ไปครองเมืองสรรคบุรี เจ้าสามพระยา ไปครองเมืองชัยนาทบุรี พระองค์เสวยสมบัติได้ ๑๘ พระวัสสา ก็เสด็จทิวงคตในกาลจุลศักราชล่วงได้ ๗๘๐ ปี

ครั้งนั้น พระราชบุตรทั้งสอง คือ เจ้าอ้ายพระยาและเจ้ายี่พระยา ต่างยกพยุหโยธาทัพ มาจากพระนคร แห่งพระองค์ ปรารถนาจะชิงเศวตฉัตรในกรุงศรีอยุธยา ต่างพระองค์ทรงคชาธารกระทำคชสงครามแก่กัน ณเชิงตะพานช้างป่าถ่านภายในพระนคร ต่างพระองค์ทรงพื้นด้วยพระแสงของ้าว ต้องพระศอขาดทั้งสองพระองค์ ทิวงคตพร้อม

กัน อำมาตย์ทั้งหลายจึงไปเชิญเจ้าสามพระยา พระอนุชาธิราช ซึ่งครองชัยนาทบุรี ก็กระทำพระราชพิธีราชาภิเษกขึ้นเสวยสมบัติในพระนครศรีอยุธยาสืบไป ถวายพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช จึงให้ถวายพระเพลิงพระศพพระเชษฐาทั้งสอง แล้วทรงสร้างพระอารามลงในที่นั้นให้นามชื่อว่า ราชบุรณาวาสวิหาร แล้วทรงสร้างมเหยงควิหาร พระองค์สถิตในราชสมบัติได้ ๑๗ ปี ก็ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๗๙๖ ปีเป็นกำหนด

ในกาลนั้นพระราเมศวรราชโอรส ได้ราชาภิเษกสืบขัตติยสกุลต่อมา ทรงพระนามสมเด็จพระบรมไตรโลกนารถ จึงยกพระราชวังสร้างเป็นพระอาราม ให้นามชื่อว่า พระศรีสรรเพ็ชดาราม แล้วเสด็จไปสร้างพระราชนิเวศอยู่ใกล้ฝั่งน้ำ ให้สร้างปราสาททั้งสอง ให้นามเบญจรัตนปราสาทหนึ่ง สรรเพ็ชญ์ปราสาทหนึ่ง แล้วพระราชทานหมู่อำมาตย์ทั้งหลาย มีสมุหนายก แลสมุหพระกลาโหม เป็นต้น แลตำแหน่งนาโดยลำดับฐานันดรศักดิ์ทั้งปวง แล้วทรงสร้างพระรามาวาสวิหาร ในที่ถวายพระเพลิงสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดีอันสร้างพระนครนั้น แล้วหล่อรูปพระโพธิสัตว์ทั้ง ๕๕๐ พระชาติ กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๑๐ ปี พระองค์ทรงอุทิศสร้างจุฬามณีอาราม แล้วเสด็จออกทรงบรรพชาได้ ๘ เดือนก็ลาผนวช พระองค์เสวยราชสมบัติ ๑๖ ปี ก็ทิวงคต

ในลำดับนั้น พระอินทราชาราชโอรส ได้มุรธาภิเษกสืบสมบัติ พระองค์ได้เสวตกิรินีเป็นศรีพระนคร ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้

๘๑๕ ปี และพระองค์กระทำมหามหกรรม การฉลองพระศรีรัตนมหาธาตุวิหาร ถวายมหาทานแก่พระภิกษุสงฆ์เป็นอันมาก ให้เล่นการมหรศพสมโภช ๑๕ วัน แล้วตั้งพระบรมราชาราชบุตร เป็นพระยาอุปราช เสด็จดำรงราชไหสวริย์ ๒๒ พระวัสสา ก็ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๓๕ ปี

จึ่งพระยาอุปราชราชโอรส ได้เสวยราชสมบัติถวายพระนามพระรามาธิบดี ให้ปฏิสังขรณ์พระศรีสรรเพ็ชดาราม ซึ่งค้างอยู่แต่ก่อนนั้นให้สำเร็จ แล้วทรงหล่อพระพุทธปฏิมากรยืนใหญ่ พระองค์หนึ่ง กำหนดโดยสูงแต่พระบาทถึงยอดพระรัสมี คณนาได้ ๘ วา ถวายพระนามพระศรีสรรเพ็ชดาญาณ คิดทองหล่อหนักถึง ๕๓,๒๐๐ ชั่ง ทองคำแผ่หุ้มหนัก ๒๘๖ ชั่ง ข้างหน้านั้นเนื้อเจ็ด ข้างหลังนั้นเนื้อหก ประดิษฐานไว้ในพระมหาวิหาร แล้วกระทำมหามหกรรมการฉลอง ทรงบำเพ็ญมหาทาน ๗ วัน ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๕๕ ปี แต่ตั้งพระอาทิตยวงศ์ราชบุตรเป็นมหาอุปราช ให้ไปครองราชสมบัติณเมืองพิษณุมหานคร พระองค์อยู่ในราชสมบัติได้ ๔๐ พระวัสสาก็ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๗๑ ปีนั้น

ครั้งนั้นพระมหาอุปราชราชโอรส ทรงพระนามพระอาทิตยวงศ์ได้ดำรงบวรเศวตฉัตรสืบไป ถวายพระนามใหม่ชื่อว่า สมเด็จพระบรมราชาหน่อพุทธางกูร เสวยราชไหสวริย์ได้ ๕ พระวัสสา ทรงพระประชวรอหิวาตกโรค ก็ดับขันธ์ทิวงคต ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๗๕ ปี

จึงพระโอรสาธิราช ทรงพระนามรัฐาธิราชกุมาร พระชนมายุได้ ๕ พระวัสสา ได้ราชาภิเษกเสวยสมบัติประมาณ ๕ เดือน ครั้งนั้นพระราชนัดดาของสมเด็จพระรามาธิบดี ผู้เป็นพระบรมราชไอยกา ทรงพระนามพระไชยราชาธิราช จึงพิฆาตฆ่าเสียซึ่งพระราชกุมารนั้น ชิงเอาเศวตฉัตรได้เสวยราชสมบัติสืบมา

กาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๘๗ ปี บังเกิดเพลิงไหม้ในพระนครถึง ๓ วันจึงดับ มีบาญชีกุฎีวิหารเคหฐานบ้านเรือน ซึ่งเพลิงไหม้นั้นถึงแสนหนึ่งกับห้าสิบหลัง กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๘๘๙ ปี สมเด็จพระชัยราชาธิราชเสด็จยาตราพลากรทัพหลวงไปตีเมืองเชียงใหม่ได้แล้ว กลับทัพมาโดยมัคคันตรวิถี พอทรงพระประชวรหนักลง ก็สวรรคตในระหว่างมรรคา เสนาบดีเชิญพระศพมาสู่พระนคร ถวายพระเพลิงโดยราชประเพณี พระองค์ดำรงราชอาณาจักรได้ ๑๕ ปี ก็ทิวงคต มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ ทรงพระนามพระยอดฟ้า พระชนม์ ๑๑ ขวบพระองค์หนึ่ง พระศรีสินพระชนม์ ๕ ขวบพระองค์หนึ่ง อำมาตย์ทั้งหลายมีเสนาบดีเป็นต้น ประชุมชวนกันยกพระยอดฟ้าราชกุมารขึ้นผ่านสิริสมบัติสืบไป และพระราชมารดาแห่งพระราชกุมารทั้งสอง ทรงพระนามแม่อยู่หัวศรีสุดาจันท์ ภายหลังพระราชเทวีประพฤติพาลทุจริต ลอบรักสมัคสังวาสด้วยขุนวรวงศาธิราช ข้าพระผู้รักษาหอพระ ให้พิฆาตฆ่าพระยอดฟ้าราชบุตรนั้นเสีย ยกขุนวรวงศาธิราชขึ้นครองสมบัติ ในกาลเมื่อจุลศักราชได้ ๘๙๑ ปี แลพระยอดฟ้าได้เสวยสมบัติ ๒ ปีกับ ๖ เดือนโดยกำหนด

ครั้งนั้น ขุนพิเรนทรเทพผู้เป็นราชวงศ์ จึ่งคิดกับราชบุรุษทั้งสาม ไปอัญเชิญพระเฑียรราชา ซึ่งเป็นพระราชนัดดาสมเด็จพระชัยราชาธิราช อันทูลลาไปบรรพชาอยู่ณราชปติฐานาวาสวิหาร กระทำสัตย์เสี่ยงเทียนได้ชัยมงคลนิมิตร คิดพิฆาตฆ่าขุนวรวงศาธิราช แลนางศรีสุดาจันท์ให้ถึงกาลพินาส ขุนวรวงศาธิราชอยู่ในสมบัติได้ ๕ เดือน จึ่งอาราธนาพระเฑียรราชา ปริวัตรออกเสวยไหสุริยสมบัติ ถวายพระนามสมเด็จพระมหาจักรพรรดิราชาธิราชเจ้า จึ่งพระราชทานอุปโภควัตถุแก่ชนทั้งสี่ มีขุนพิเรนทรเทพเป็นอาทิ ตั้งขุนพิเรนทรเทพเป็นสมเด็จพระมหาธรรมราชา ขึ้นไปครองพิษณุโลกมหานคร พระราชทานพระราชธิดาทรงพระนามพระวิสุทธิกษัตริย์ เป็นพระอรรคมเหษีพระมหาธรรมราชา สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระองค์ได้เศวตกุญชรชาติ คือพลาย ๕ ชนานนามชื่อ พระแก้วทรงบาศ ๑ พระรัตนากาศ ๑ พระคเชนท์โรดม ๑ พระปราบไกรสร ๑ พระสุริยกุญชร ๑ กับพัง ๒ นามมิได้ปรากฏ สิริเป็น ๗ ช้าง จึงได้พระนามเพิ่มเข้าว่า สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพระเจ้าช้างเผือก แลพระองค์มอบราชสมบัติแก่มหินทราโชรส แล้วเสด็จออกบรรพชาภายหลังลาผนวชออกครองราชสมบัติดังเก่า แลพระเจ้าหงษาวดีกรีธาทัพมาล้อมพระนครเป็นหลายครั้ง ครั้งหลังพระองค์เสด็จทิวงคตในขณะศึกมาติดพระนครนั้น เสด็จอยู่ในราชสมบัติได้ ๒๗ พระวัสสา

จึ่งพระมหินทราชวรราโชรส ได้ครองสมบัติประมาณปีหนึ่ง ก็เสียพระนครแก่พระเจ้าหงษาวดี ในกาลเมื่อศักราชได้ ๙๑๘ ปี

พระเจ้าหงษาวดีจึงตั้งพระมหาธรรมราชาผู้ผ่านพิษณุโลก ให้เสวยสมบัติในพระมหานครศรีอยุธยาสืบไป พระองค์มีพระราชโอรส ๒ พระองค์ คือ พระนเรศวรราชกุมาร ๑ พระเอกาทศรฐราชกุมาร ๑ จึ่งโปรดให้พระเชษฐโอรสไปครองพระพิษณุโลกนคร ภายหลังกลับกระทำยุทธสงครามกับกรุงหงษาวดีสืบไปเป็นหลายครั้ง สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราชเจ้า เสด็จดำรงราชพิภพอยู่ได้ ๒๒ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราช ๙๕๐ ปี

จึ่งสมเด็จพระนเรศวรเชษฐราชโอรส ได้มุรธาภิเศกสมบัติสืบไป พระเจ้ากรุงหงษาวดีให้พระมหาอุปราชาราชบุตร ยกพยุหแสนยาทัพมายุทธนาการ สมเด็จพระนเรศวรราชได้กระทำคชสงครามกับพระมหาอุปราช ๆ ถึงซึ่งปราชัยพินาส ขาดคอช้างในท่ามกลางศึก แล้วเสด็จยกจตุรงคโยธาทัพไปตีกรุงกัมพูชาธิบดีได้มาเป็นเมืองขึ้น ภายหลังเสด็จไปตีกรุงหงษาวดี แล้วไปตีรตนะบุระอังวะ เสด็จโดยทางเมืองเชียงใหม่ พอทรงพระประชวรหนักลงก็ทิวงคตณเมืองห้างหลวงในระหว่างมรรคมรรคา ในกาลเมื่อศักราชได้ ๙๕๔ ปี มุขมนตรีก็อัญเชิญพระมหาอุปราชราชอนุชาเอกาทศรฐ ขึ้นราชาภิเษกในที่นั้น แล้วเชิญพระศพกลับยังพระนคร สมเด็จพระนเรศวรเชษฐาธิราชดำรงไอสุริยสมบัติอยู่ได้ ๑๖ พระวัสสาก็ทิวงคต

สมเด็จพระเอกาทศรฐราชอนุชา ได้ปราบดาภิเษกเสวยสวรรยาธิปัตย์สืบขัตติยประเพณี มีพระราชกฤษฎาเดชานุภาพเป็นอันมาก ครั้งนั้นพระราชอาณาเขตต์แผ่ไปถึงรามัญประเทศ กระทั่งถึงเมือง

ตองอู พระองค์ให้ช่างกระทำพระพุทธปฏิมากรทอง ๓ พระองค์ เงิน ๒ พระองค์ เป็น ๕ พระองค์ด้วยกัน แล้วแห่โดยสถลมารคชลมารค กระทำมหามหกรรมการฉลอง ๗ วัน ถวายมหาทานแก่พระสงฆ์เป็นอันมาก กาลเมื่อศักราชได้ ๙๕๗ ปี พระองค์ให้แต่งพระราชกำหนดกฎพระอัยการไว้สำหรับแผ่นดิน และตั้งส่วยสัดพิกัดอากรทั้งปวงสำหรับขึ้นท้องพระคลัง และตั้งพระกัลปนาอุทิศถวายพระสงฆ์ราชาคณะทุกพระอาราม พระองค์มีพระราชบุตรพระ ๒ องค์ ทรงพระนามเจ้าฟ้าสุทัศน์ ๑ เจ้าฟ้าศรีเสาวภาค ๑ และเจ้าฟ้าศรีเสาวภาคนั้นประชวรทรพิศม์เสียพระเนตรข้างหนึ่ง จึงตั้งพระราชบุตรผู้พี่เป็นพระมหาอุปราช พระมหาอุปราชนั้นมีความผิด เสวยยาพิศม์สวรรคต และสมเด็จพระเอกาทศรฐบรมกษัตริย์ เสวยสมบัติได้ ๙ พระวัสสา ก็ทิวงคต จึงพระกนิฐราชโอรสซึ่งเสียพระเนตรข้างหนึ่งนั้น ได้ราชาภิเษกสมบัติสืบมาปีหนึ่งกับ ๒ เดือน คณนากษัตริย์ในราชวงศ์สมเด็จพระรามาธิบดีผู้แรกสร้างพระนครนั้น เว้นแต่ขุนวรวงศาธิราชสิริเป็นกษัตริย์ ๒๐ พระองค์ด้วยกัน

การเมื่อจุลศักราชได้ ๗๖๔ ปี ครั้งนั้นพระพิมลธรรมราชาคณะสถิตอยู่ณคัณฑิกาวาส คือวัดระฆัง มีศิษย์โยมมากมาย ทั้งจมื่นศรีโสรักษ์ก็เป็นบุตรเลี้ยง จึงคิดซ่องสุมบริษัทได้เป็นอันมากแล้วปริวัตรออกในเพลาราตรี ยกพลเข้ามาล้อมพระราชวัง ชิงเอาราชสมบัติ ให้จับสมเด็จบรมกษัตริย์สำเร็จโทษเสีย แล้วก็ได้เสวยสมบัติผลัดพระวงศ์ใหม่ ถวายพระนามพระเจ้าทรงธรรม แล้วตั้งจมื่น

ศรีโสรักษ์เป็นพระยาอุปราช ๆ อยู่ในสมบัติได้ ๗ วันก็ทิวงคต ครั้งนั้นญี่ปุ่นเข้ามาค้าขายหลายลำ ชวนกันคิดประทุษร้าย สมเด็จพระบรมกษัตริย์หนีไปอยู่ณอัศนาวาส คือวัดประดู่ ครั้งนั้นพระมหาอำมาตย์ตระเตรียมพลมายุทธนาการ ยังญี่ปุ่นให้แตกฉานพ่ายหนีไป จึงไปเชิญเสด็จพระมหากษัตริย์เข้าพระนคร ก็พระราชทานรางวัลแก่พระมหาอำมาตย์เป็นอันมาก ตั้งเป็นที่เสนาบดีมีนามเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์ คงแก่ความชอบ กาลเมื่อศักราชได้ ๙๖๘ ปี ได้ข่าวพระพุทธบาทปรากฏณเขาสุวรรณบรรพต จึงเสด็จขึ้นไปทรงสร้างพระมณฑปแลวิหารเสนาสนะทั้งปวง แล้วทรงแต่งพระมหาชาติคำหลวงไว้สำหรับแผ่นดิน พระองค์อยู่ในราชสมบัติได้ ๒๖ พระวัสสาก็ทิวงคต มีพระราชโอรส ๓ พระองค์ คือ พระเชษฐาธิราชกุมาร ๑ พระพันปีศรีสิน ๑ พระอาทิตยวงศ์ ๑

จึงพระเชษฐาธิราชกุมารได้ผ่านสมบัติ แลพระพันปีศรีสินราชอนุชานั้นคิดประทุษร้าย จึงพิฆาตฆ่าพระอนุชาเสีย ภายหลังคิดจะลงโทษเจ้าพระยากลาโหมสุริยวงศ์อันมิได้มีความผิด จึงเจ้าพระยากลาโหมก็คิดชิงเอาราชสมบัติ ขะจัดพระบรมจัตติยาธิบดี ให้ถึงกาลพินาสจากราชไมไหสวริย จึงราชาภิเษกพระองค์อาทิตยวงศ์ราชอนุชาพระชนม์ ๙ ขวบ ขึ้นดำรงราชสมบัติสืบไป แลพระเชษฐาธิราชนั้นอยู่ในสมบัติได้ปีหนึ่งกับ ๗ เดือน แลกษัตริย์ในราชวงศ์พระเจ้าทรงธรรมนั้น สืบเสวยสมบัติมาได้ ๓ พระองค์ พระอาทิตยวงศ์นั้น

ยังทรงพระเยาว์ มีความขวนขวายในการเล่น อยู่ในราชสมบัติ ๖ เดือน อำมาตย์ทั้งหลายจึงเนียรเทศเสียจากสมบัติ ประชุมเชิญเจ้าพระยากลาโหมเสนาบดีขึ้นราชาภิเษก เสวยสมบัติผลัดพระวงศ์ใหม่ ถวายพระนามพระเจ้าปราสาททอง ในกาลเมื่อศักราชได้ ๙๙๒ ปี พระองค์มีพระอนุชาพระองค์หนึ่ง ตั้งให้เป็นพระศรีสุธรรมราชา แลที่บ้านเดิมแห่งพระมารดานั้น ทรงสร้างเป็นพระอาราม ให้นามชื่อชัยวัฒนาราม แล้วให้สร้างปราสาทองค์หนึ่ง ให้นามชื่อจักรวรรดิไพชยันต์มหาปราสาท กาลเมื่อศักราชล่วงได้ ๑๐๐๐ ปี เป็นพยัคฆสังวัจฉรสัมฤทธิศก จึงทรงพระราชดำริตั้งพระราชพิธีลบศักราช เปลี่ยนเอาสุกรสังวัจฉรเป็นสัมฤทธิศก เพื่อจะให้โลกทั้งปวงเป็นสุขสมบูรณ์ดุจกาลทวาปรยุค แล้วตั้งกระบวนแห่เสด็จเลียบพระนคร ทรงโปรยทานและตั้งต้นกัลปพฤกษ์ ระยะห่างกัน ๑๐ วาต้นหนึ่ง รอบเมือง แล้วพระราชทานสัตกมหาทาน คือช้างม้ารถทาษกรรมกรชายหญิงสิ่งละ ๑๐๐ กับสุวรรณหิรัญราชทรัพย์นับสิ่ง ๑๐๐ ละชั่ง พระราชทานแก่มหาชนทั้งปวง กาลเมื่อศักราชได้ ๑๐๐๕ ปี อสนีบาตลงต้องมังคลาภิเษกมหาปราสาท ติดเป็นเพลิงไหม้ในพระราชวังถึง ๑๑๐ เรือนจึงดับ จึงทรงสร้างพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จ สำเร็จในปีหนึ่งนั้น สมเด็จพระเจ้าปราสาททองสถิตอยู่ในราไชศวรรย์ได้ ๒๖ พระวัสสากัทิวงคต ในกาลศักราชได้ ๑๐๑๗ ปี ครั้งนั้นพระราชบุตรผู้ใหญ่ทรงพระนามเจ้าฟ้าชัย ได้ราชสมบัติสืบมาประมาณ ๙ เดือน จึงพระนารายณ์ราชอนุชาแต่ต่างพระมารดากัน ทรง

ดำริรหัสเหตุความลับกับพระศรีสุธรรมราชาธิราช ประดุจชิงเอาราชสมบัติ จะจัดพระเชษฐาให้ถึงแก่กาลพินาศ แล้วอัญเชิญพระเจ้าอาขึ้นครองสมบัติ พระองค์ได้เป็นพระยาอุปราช พระศรีสุธรรมราชาได้ดำรงราชอาณาจักรประมาณ ๒ เดือนกับ ๒๐ วัน พระนารายณ์อุปราชก็พิฆาตฆ่าซึ่งพระเจ้าอา แล้วพระองค์ก็ได้ราชาภิเษก สืบราชสกุลโดยขัตติยประเพณี พระองค์ได้เศวตหัตถีพลายพังทั้งคู่ เป็นอัครยาน ขนานนามชื่อพระยาบรมคเชนทรฉัททันต์หนึ่ง พระอินทรไอยราวัณหนึ่ง ทรงสถิตอยู่เมืองลพบุรีบ้าง สถิตอยู่พระนครศรีอยุธยาบ้าง และดำรงราชพิภพอยู่ประมาณ ๒๖ พระวัสสาก็ทิวงคตในลพบุรีนคร ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๐๔๔ ปี ครั้งนั้นอำมาตย์ผู้หนึ่งมีนามชื่อพระเพทราชา ได้เสวยสมบัติ เหตุหลวงสรศักดิ์ซึ่งเป็นพระราชบุตรสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้านั้น เป็นบุตรเลี้ยงแห่งตน ช่วยอุปถัมภกยกขึ้นผ่านสมบัติ พระองค์ได้เศวตกรีณีทั้งคู่เป็นราชพาหนะ ขนานนามพระอินทรไอยราพตหนึ่ง พระบรมรัตนากาศหนึ่ง และทรงสร้างพระมหาปราสาทองค์หนึ่ง ให้นามว่าบรรยงครัตนาศน์ พระองค์อยู่ในราชสมบัติได้ ๑๖ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราชได้ ๑๐๕๙ ปี จึงพระราชบุตรเลี้ยงซึ่งเป็นพระยาอุปราชก็ได้ราชสมบัติสืบมา มีพระราชบุตร ๒ พระองค์ ทรงพระนามเจ้าฟ้าเพชรหนึ่ง เจ้าฟ้าพรหนึ่ง

จึงตั้งพระโอรสผู้พี่เป็นอุปราช พระองค์กระทำแต่อกุศล เป็น

ต้นว่า ปาณาติบาต ฆ่าเสียซึ่งมัจฉาชาติเป็นอันมาก ทรงสถิตย์ในราชสมบัติได้ ๑๐ ปี ก็ทิวงคตในศักราช ๑๐๖๘ ปี

ในลำดับนั้น พระยามหาอุปราชเชษฐโอรส ก็ได้มุรธาภิเษกเสวยราชสมบัติ จึงตั้งพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช สมเด็จบรมกษัตริย์ทรงกระทำอกุศลกรรม ฆ่าเสียซึ่ง นานามัจฉาชาติ ดุจพระราชบิดา พระองค์เสวยมไหสุริยสมบัติอยู่ได้ ๒๗ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราช ๑๐๙๔ ปี และพระราชบุตร ๒ พระองค์ คือเจ้าฟ้าอภัยและเจ้าฟ้าปรเมศร กระทำยุทธนาการชิงราชสมบัติกับพระมหาอุปราช ซึ่งเป็นพระเจ้าอา ก็ถึงปราชัยพ่ายแพ้ปลาศนาการหนีไป พระมหาอุปราชให้ราชบุรุษติดตามจับได้ ก็ให้สำเร็จโทษโดยราชประเพณี แล้วพระองค์ก็ได้เสวยถวัลราชาภิเษกสืบมา จึงตั้งเจ้าฟ้าธิเบศรเชษฐโอรส ซึ่งเป็นกรมขุนเสนาพิทักษ์เป็นพระมหาอุปราช พระองค์ได้เศวตกริณีหนึ่ง ให้นามพระวิเชียรหัสดินทร กับทั้งคชาชาติสุปติฐหนึ่ง ขนานนาม พระบรมคชลักษณ์ และทั้งงาสั้น นับในเนียมตรีอีก ๓ ช้าง ให้นามพระบรมนาเคนทรหนึ่ง พระบรมกุญชรหนึ่ง พระบรมคเชนทรหนึ่ง และพืชทองบังเกิด ณ บางสะพาน แดนกุยบุรี ด้วยพระมหันตบารมีบุญญานุภาพ ครั้งนั้นพระเจ้าลังกาให้ทูตานุทูตจำทูลพระราชสาร มาขอพระภิกษุสงฆ์ออกไปตั้งพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป จึงพระราชทานพระไตรปิฎกธรรม กับพระภิกษุสงฆ์ ๒๕ รูป มีพระอุบาลีเป็นอาทิสงฆ์ ออกไปลังกาทวีป แล้วให้กระทำราชอาชญาแก่พระมหาอุปราช อันกระทำประทุษร้ายภายในพระราชวัง

จนถึงทิวงคต แล้วพระราชทานอุปราชาภิเษก แก่พระกนิษฐโอรส กรมขุนพรพินิจ สถิตในที่อุปราช พระองค์เสวยสมบัติอยู่ได้ ๒๖ พระวัสสา ก็ทิวงคตในศักราชได้ ๑๑๒๐ ปี ครั้งนั้นพระมหาอุปราช ราชบุตร และกรมขุนอนุรักษมนตรี ผู้เป็นพระเชษฐาธิราช จึ่งให้จับพระราชกุมารพี่น้อง ๓ พระองค์ อันต่างพระมารดา คือกรมจิตรสุนทร และกรมสุนทรเทพ กรมเสพภักดี อันมีประทุษจิตต์คิดร้ายนั้น ให้สำเร็จโทษโดยขัตติยประเพณีเสร็จแล้ว สมเด็จพระมหาอุปราชก็ได้มุรธาภิเษก เสวยสมบัติ ประมาณ ๑๐ วัน จึ่งมอบเวนราชสมบัติถวายพระเจ้าพี่ กรมขุนอนุรักษมนตรี เสร็จแล้วก็ถวายบังคมลาไปบรรพชาสถิตอยู่ณอัศนาวาสวิหาร คือวัดประดู่ ส่วนพระบรมเชษฐาธิราช ก็ได้สวรรยาภิเษกสมบัติ สิริกษัตริย์ในราชวงศ์สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เว้นแต่พระเพทราชา คณนาเป็นกษัตริย์ ๙ พระองค์ด้วยกัน กาลเมื่อศักราชได้ ๑๑๒๑ ปี พระเจ้าอังวะนามช้อมังลอง ยกกองพยุหทัพมาล้อมพระมหานครศรีอยุธยา สมเด็จพระอนุชาธิราชลาผนวชออกช่วยว่าราชการป้องกันพระนคร หมู่พะม่าปัจจามิตร ทั้งหลายกระทำยุทธสงคราม ไม่ได้พระนครก็เลิกโยธาทัพกลับ สมเด็จพระอนุชาธิราชก็ถวายบังคมลาออกทรงบรรพชาใหม่ ฝ่ายภุกามประเทศ มังระราชบุตรมังลองได้ครองสมบัติ จึ่งให้มหานรธาเป็นอัครโยธา คุมพลากรทัพยกมาตีพระมหานครศรีอยุธยาอีกครั้งหลัง ในกาลเมื่อศักราชได้ ๑๑๒๖ ปี หมู่พะม่าปัจจามิตรมาตั้งล้อมพระนครอยู่ ๒ ปี ก็เสียพระนครศรีอยุธยาแก่ปรเสนาข้าศึก ในกาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๑๑๒๙

และบรมขัตติยาธิราช อันเป็นปัจฉิมกษัตริย์ เสวยสมบัติได้ ๙ พระวัสสา คณนาบรมกษัตริย์ได้เสวยสมบัติในกรุงเทพมหานคร บวรทวาราวดี ศรีอยุธยา สิริเป็นขัตติยาธิราชถึง ๓๔ พระองค์ สิ้นด้วยกัน ประมาณปีแต่แรกสร้างพระนคร จนเสียแก่ปัจจามิตรหมู่ข้าศึกนั้น นับได้ ๔๑๗ ปีเป็นกำหนด รับพระราชทานถวายพระสัทธรรมเทศนา ในจุฬยุทธการวงศ์ สำแดงเรื่องลำดับโบราณกษัตริย์ อันได้เสวยสมบัติเป็นอธิราชาธิบดีในสยามประเทศนี้ อันบุพพาจารย์รจนาไว้ เพื่อจะให้บังเกิดประสาทเลื่อมใส และสังเวชในกุศลเหตุ และอกุศลเหตุทั้งปวงต่าง ๆ ก็ยุติแต่เท่านี้

บัดนี้จักได้ถวายวิสัชชนาตามเนื้อความ ในพระคัมภีร์สังคีติการวงศ์ (๑) สืบเรื่องต้นเป็นลำดับต่อไป

กาลเมื่อจุลศักราชล่วงได้ ๑๑๒๙ ขณะเมื่อพระมหานครศรีอยุธยาเสียแก่พะม่าปัจจามิตรแล้ว ในลำดับนั้น พระยาวชิรปราการ ผู้ผ่านเมืองกำแพงเพชร์ กวาดประชาชนอันเหลืออยู่ในชนบทประเทศธานีใหญ่น้อยทั้งปวง ประมวลมาไว้ในอำนาจแห่งตน นำมาสู่เมืองธนบุรีตั้งเป็นพระนครใหญ่ แล้วได้เสวยไอสุริยสมบัติเป็นบรมกษัตราธิราชแล้วยกพยุหโยธาหาญไปยุทธนาการ ในชนบทประเทศธานีต่าง ๆ มีเมืองนครศรีธรรมราชเป็นอาทิ กวาดชนทั้งปวงนำมาสู่พระนครแห่งตน

---

(๑) ฉบับพิมพ์ พ.ศ. ๒๔๖๖ โรงพิมพ์ไทย เรียกชื่อว่า สังคีติยวงศ์ พระพิมลธรรม วัดพระเชตุพน เรียบเรียงเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๒ เพื่อยอพระเกียรติสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและกรมพระราชวังบวรในรัชกาลนั้น

เสวยราชสมบัติไหศวรรย์อยู่ประมาณ ๑๔ ปีเศษ แลกระทำอกุศลกรรมต่าง ๆ ภายหลังมีจิตต์ฟุ้งส้านถึงซึ่งสัญญาวิปลาศ ประพฤติผิดพิปริตธรรมกรรมอันเดือดร้อน แก่สมณพราหมณาประชาราษฎรทั้งปวง อันชนทั้งหลายมีความโกรธ ชวนกันกำจัดเสียจากราชสมบัติ แล้วพิฆาตฆ่าเสียกับทั้งบุตรนัดดาวงศานุวงศ์ทั้งสิ้น ในกาลนั้นสมเด็จพระบรมกษัตริย์ พระเชษฐา พระอนุชาธิราช ทั้งสองพระองค์ผู้เป็นพงศ์พุทธางกูร ทรงบำเพ็ญพุทธการกจริยา ปรารถนาพระปรมาภิเษกสมโพธิญาณ เสด็จยกพยุหโยธาแต่ปราจีนทิศมาสู่เมืองธนบุรี ทรงกระทำรำงับสรรพอาดูรพัยภิบัติเดือดร้อน แห่งสมณพราหมณาประชาราษฎรให้ผาสุกภาพแล้ว ก็ทรงสร้างพระมหานครใหม่ ฝ่ายฟากคงคาข้างบุรพทิศแห่งเมืองธนบุรี มีป้อมค่ายเชิงเทินปราการทวารนิเวศวังทั้งพระมหามนเทียรปราสาท อาวาสน้อยใหญ่ ภายในภายนอกพระนคร ให้นามบัญญัติชื่อ กรุงรัตนโกสินทร มหินทรอยุธยา (๑) แลสมเด็จพระบรมเชษฐาธิราชได้ปราบดาภิเษกเสวยราชสมบัติในพระมหานครใหม่ ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๑๔๔ แลพระองค์ทรงอุปถัมภกพระพุทธศาสนา ให้จัดสรรพระภิกษุสงฆ์อันทรงพระปริยัติธรรมได้ ๒๑๘ รูป มีสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีเป็นประธาน อีกราชบัณฑิตามาตย์ ๓๒ คน กระทำการนวมสังคายนา ชำระพระไตรปิฎกธรรมอันพิรุธ ให้ถูกถ้วนด้วยบทอักษรพยัญชนะบริบูรณ์ ในกาลศักราชล่วงได้ ๑๑๕๐ เสด็จดำรงราชอาณาจักรได้ ๒๘ ปี ก็ทิวงคต จึงสมเด็จพระบรมเชษฐ

---

(๑) ครั้งรัชกาลที่ ๑ เรียกว่ากรุงรัตนโกสินทรอินทอยุธยา, ต่อมาในรัชกาลที่ ๓ แก้สร้อยเป็น มหินทรอยุธยา, ถึงรัชกาลที่ ๔ แก้เป็น มหินทรายุธยา

โอรสราชภาคิไนย ได้เสวยศิริราชมไหสวรรย์สืบสันตติวงศ์ ดำรงปวรราชฉัตรสืบต่อกันมา ตราบเท่าถึงกาลปัจจุบันทุกวันนี้ สาธุชนทั้งปวงได้สวนาการสะดับในเรื่องสยามราชวงศ์ พึงปลงปัญญาลงพิจารณาในวิปัสสนาวิถี วิธีทางพระไตรลักษณ์ คือพระอนิจจลักขณะ พระทุกขลักขณะ พระอนัตตลักขณะ ให้เห็นแท้ว่านามรูปเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา มีสภาวะบมิได้เที่ยง เป็นวิปริณามธรรม นำมาซึ่งกองทุกข์ปราศจากสุข สิ่งอันแก่นสาร ซึ่งจะถือเที่ยงว่าเป็นของตนบมิได้มิเป็นแท้ แต่สมเด็จบรมขัตติยาธิบดีละพระองค์ ๆ แต่ล้วนทรงสุรศักดิเดชานุภาพ บุญญานุภาพ ก็บมิอาจพ้นจากอำนาจพระยามัจจุราชได้ กษัตริย์บางพระองค์ก็ทิวงคตโดยกาลมรณะ ตามวิสัยโลกธรรมดา บางพระองค์เล่าก็ทำลายพระชนมชีพเป็นอกาลมรณะ ด้วยอำนาจความเพียรแห่งบุคคลผู้อื่น เหตุด้วยราชสมบัติ แต่ล้วนจัดลงในภูมิอศุภสาธารณทั้งสิ้นบมิได้เศษ ควรจะสังเวชวิจารณปัญญาลงในมรณานุสสติกรรมฐาน นามชื่อว่าชีวิตแห่งสัตว์ทั้งหลายในโลกสันนิวาส ที่จะยืนยงดำรงอยู่จิรฐิติกาลนั้นหามิได้ บางทีก็ทำลายขันธ์ด้วยสิ้นบุญก็มี ด้วยสิ้นอายุก็มี บางทีเล่าก็มรณภาพด้วยอุปัจเฉทกกรรม มารอนทำให้ขาดชีพในกาลอันบมิควรจะพึงตาย

ควรที่สาธุสัปบุรุษทั้งหลายจะเจริญในมรณานุสสติภาวนา ตามพุทโธวาทานุศาสน์ ที่พระราชทานแก่พระโยคาพจรกุลบุตร ในพระพุทธศาสนา โดยนัยถวายวิสัชชนามาฉะนี้
